

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ

1

ਕਾਹਵਾ ਘਰ ਦੀ ਹਸੀਨਾ

ਜਦੋ ਰੰਡੀਆ ਦੇ ਪੇਸੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਹੋਇਆ, ਤਾ ਲੰਡਨ ਦੀਆ ਸਾਰੀਆ ਗਸਤੀਆ ਦਾ ਧੰਦਾ ਠੱਪ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤੋ ਪਹਿਲਾ ਉਹ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਹਾਈਡ ਪਾਰਕ ਤੇ ਰੰਗੀਨ ਇਲਾਕਿਆ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਖੰਭਿਆ ਹੇਠ ਖੜੀਆ ਗਾਹਕਾ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀਆ। ਪਰ ਹੁਣ ਪੁਲੀਸ ਵੱਲੋਂ ਸਖਤੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈਆ ਸਨ। ਸੜਕਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾ ਨੇ ਕਾਹਵਾ ਘਰਾ ਤੇ ਸਰਾਬ-ਖਾਨਿਆ ਨੂੰ ਜਾ ਮੱਲਿਆ ਸੀ।

ਰਣਧੀਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾ ਗਸਤੀਆ ਨੂੰ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਖੜੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਤੱਕਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾ ਦੀਆ ਨਕਲੀ ਝਿੰਮਣੀਆ, ਸ਼ੋਖ ਲਿਪਸਟਿਕ, ਚਮਕਦਾਰ ਵਾਲੀਆ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਸੈਂਡਲ ਦੂਰੋ ਹੀ ਕੂਕ ਉਠਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਪੇਸਾ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੀਆ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾ ਵਿਚ ਸਰੋਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਰੁਮਾਸ ਅਸਲੋਂ ਗਾਇਬ ਸਨ।

ਰਣਧੀਰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਲੰਡਨ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਕਮਰਸ਼ਿਲ ਆਰਟਿਸਟ ਸੀ। ਚੰਗੀ ਤਨਖਾਹ। ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਇਸਤਿਹਾਰੀ ਤਸਵੀਰਾ ਬਣਾਉਂਦੇ-ਬਣਾਉਂਦੇ ਉਹ ਅੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਮਰ ਲੰਘਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਲਕੀਰਾ ਵਾਹੁੰਦੇ-ਵਾਹੁੰਦੇ ਵਕਤ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਲਕੀਰਾ ਵਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰਸਹੀਨ ਸੀ। ਕਮਰਸ਼ਿਲ ਆਰਟਿਸਟ ਹੋਣਾ ਜਾ ਮਛੀਆ ਤਲਣਾ—ਇਕੋ ਗੱਲ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਰੁਮਾਸ ਕਿਥੇ ? ਰਣਧੀਰ ਇਸੇ ਰੁਮਾਸ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਲੰਡਨ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਥੇ ਉਹ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਉੱਤੇ ਡਾਕਖਾਨੇ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ।

ਆਰਟਿਸਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਹਵਾ ਘਰਾ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ।

ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਉਹ ਇਕ ਅਤਾਲਵੀ ਕਾਹਵਾ ਘਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਜਿਥੇ ਖੂੰਜੇ ਦੀ ਮੇਜ਼ ਮੱਲ ਕੇ ਉਹ ਘੰਟਿਆਂ-ਬੱਧੀ ਬੈਠਾ ਕਾਹਵਾ ਪੀਂਦਾ ।

ਪਿਆਲਿਆਂ ਦੀ ਖਣਕ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚਹਿਲ-ਪਹਿਲ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ । ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਜੋੜਾ ਜਾਂ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਆ ਕੇ ਬੈਠਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ । ਉਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਰਜਿਸਟਰ ਸੀ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਬੈਠਾ ਕੁਝ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤਿੰਨ ਕੁੜੀਆਂ ਕੈਫ਼ੇ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਈਆਂ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਧ-ਮੁਕਾਏ ਚਿੱਤਰ ਤੇ ਡਰਾਇੰਗ-ਪੇਪਰ ਗੋਲ ਕਰ ਕੇ ਕੱਛੇ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਬੁਰਸ਼ ਤੇ ਰੰਗਦਾਰ ਪੈਂਸਿਲਾਂ ਸਨ । ਉਹ ਰਣਧੀਰ ਤੋਂ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਮੇਜ਼ਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠ ਗਈਆਂ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਮੰਗਵਾਏ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ ।

ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਮੋਕਲੇ ਸਵੈਟਰ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ । ਦੋ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਾਲ ਮੋਢਿਆਂ ਉਤੇ ਛਿੱਗ ਰਹੇ ਸਨ । ਤੀਜੀ ਨੇ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਹਣੀ ਸੀ, ਰੇਸ਼ਮੀ ਸੁਨਹਿਰੇ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਅਜੰਤਾ-ਜੂੜਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਨਾ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਲਿਪਸਟਿਕ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਮੇਕ-ਅੱਪ । ਸਿਰਫ਼ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੱਜਲ ਦੀ ਡੋਰੀ ਜੋ ਪੇਂਟਰ ਕੁੜੀਆਂ ਅਕਸਰ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ । ਸਵੈਟਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਾਦਾ ਭਰਪੂਰ ਜੋਬਨਾ ਦਾ ਉਭਾਰ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਸ ਹੁਸਨ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਆਕਰਸ਼ਣ ਸੀ ।

ਰਣਧੀਰ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਵਲ ਦੇਖਿਆ । ਉਹ ਕੰਵਲ-ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਅਭਿੱਜ ਬੈਠੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਰਣਧੀਰ ਦਾ ਇਕ ਮਲੰਗ ਦੋਸਤ, ਜੋ ਇਨਕਲਾਬੀ ਜੁਸ਼ੀਲੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ ਲਿਖਣ ਕਾਰਨ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਦਸ ਸਾਲ ਹੋਏ ਮੈਕਸੀਕੋ ਤੋਂ ਨੱਠ ਕੇ ਲੰਡਨ ਆ ਵੜਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਆ ਬੈਠਾ । ਰੰਗ ਤਾਂਬਈ, ਦਾੜ੍ਹੀ ਹਾਜੀਆਂ ਵਰਗੀ, ਨਾਂ ਫ਼ਰਾਂਸਿਸ । ਉਸ ਦੀ ਖੱਬੀ ਲੱਤ ਦੀ ਹੱਡੀ ਟੁੱਟੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਲੰਗੜਾ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਸੀ । ਉਹ ਅਕਸਰ ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੇ ਸਾਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖ਼ੂਨੀ ਲੜਾਈ ਤੇ ਪੇਂਟਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ।

ਰਣਧੀਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ, ''ਪੇਂਟਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਉਲਝੀਆਂ ਤੇ ਹੜਬਾਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਪੇਂਟਰ ਕੁੜੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਗੁਲਾਈਆਂ ਤੇ ਲਚਕੀਲੇ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਰਹੱਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ ।''

ਫ਼ਰਾਂਸਿਸ ਭੁੱਖਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਸੈਂਡਵਿਚ ਖਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕਾਹਵੇ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, ''ਜੇ ਪੇਂਟਰ ਵੇਖਣੇ ਨੇ, ਤਾਂ ਮੈਕਸੀਕੋ ਜਾ । ਲੰਡਨ ਦੇ ਥੀਏਟਰ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਪਰ ਪੇਂਟਰ ਇਕਦਮ ਰੱਦੀ ।''

ਰਣਧੀਰ ਬੋਲਿਆ, ''ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਪੇਂਟਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ ।''

''ਨਹੀਂ, ਗਸ਼ਤੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ । ਔਹ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖ ! ਜਿਸ ਵਲ ਉਂਗਲ ਕਰੇਂ, ਬੁਲਾ ਦਿਆਂ ।''

ਫ਼ਰਾਂਸਿਸ ਦੀ ਫੜ੍ਹਾਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ । ਰਣਧੀਰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ''ਮੈਨੂੰ ਮੱਕਾਰ ਗਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ । ਸੁਆਦ ਤਾਂ ਤਦ ਐ ਜੇ ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਦਿਖਾਵੇਂ ।''

''ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ।''

ਰਣਧੀਰ ਨੇ ਉਸ ਪੇਂਟਰ ਕੁੜੀ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਜੰਤਾ-ਜੂੜੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਰਖਿਆ ਸੀ ।

ਫ਼ਰਾਂਸਿਸ ਨੇ ਸ਼ੇਖ਼ੀ ਨਾਲ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਮੁੱਕਾ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, ''ਫੇਰ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਹਟ ਜਾਈਂ !''

ਉਹ ਉਠਿਆ ਤੇ ਕੈਦੋ ਦੀ ਤੋਰ ਕੁਰਸੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੇਜ਼ ਦੁਆਲੇ ਜਾ ਖੜਾ ਹੋਇਆ । ਰਣਧੀਰ ਡਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਲਾ ਜੁੱਤੀਆਂ ਪੁਆਏਗਾ ।

ਉਸ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਲੰਗੜਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ ਤੇ ਜੇਤੂ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ, ''ਹੁਣੇ ਦੋ ਕੁੜੀਆਂ, ਤੇਰੀ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਆਉਣਗੀਆਂ । ਚੁਣ ਲਵੀਂ ।''

ਰਣਧੀਰ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਤਾੜ ਕੇ ਉਸ ਆਖਿਆ, ''ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੇਂਟਰ ਨਾ ਸਮਝ । ਇਹ ਗਸ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਢੰਗ ਹੈ ਪੁਲਿਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ । ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਤੇ ਆਰਟਿਸਟਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਬੁਰਸ਼ ਤੇ ਅੱਧ-ਮੁੱਕੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਸ ਦਰਸ਼ਨੀ ਹਨ । ਲਿਆ ਕੱਢ ਤਿੰਨ ਸ਼ਲਿੰਗ, ਮੈਂ ਟੇਟ ਗੈਲਰੀ ਜਾਣਾ ਹੈ ।''

ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਅਜੰਤਾ-ਜੂੜੇ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਸਾਥਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆ ਗਈਆਂ । ਰਣਧੀਰ ਅਦਬ ਨਾਲ ਉਠਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਆਖਿਆ । ਫ਼ਰਾਂਸਿਸ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਤਾਂ ਪਸਾਰੀ ਬੈਠਾ ਸਿਗਰਟ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਛਡਦਾ ਰਿਹਾ ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, ''ਇਹ ਮੇਰੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਹਨ । ਲਉ ਬਈ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦੱਸ ਦਿਉ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ।''

ਅਜੰਤਾ ਜੂੜੇ ਵਾਲੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਜ਼ੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਦਾ ਮਾਰਥਾ । ਫ਼ਰਾਂਸਿਸ ਤਿੰਨ ਸ਼ਲਿੰਗ ਫੜ ਕੇ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ''ਟਾ ਟਾ'' ਕਰ ਕੇ ਲੰਗ ਮਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਸਿਗਰਟ ਸੁਲਗਾਏ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, ''ਕਿਹੜੀ ਪਸੰਦ ਹੈ ?''

ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪਸੰਦ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਨਹੀਂ, ਰਣਧੀਰ ਨੂੰ ਨੀਚ ਗੱਲ ਲਗਦੀ ਸੀ । ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਗਾਜਰਾਂ ਦਾ ਭਾਅ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਬੰਦਾ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਦੀ ਘਟੀਆ ਗਾਜਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਨਿੰਦਦਾ ।

ਕਾਲੇ ਛੱਤਿਆਂ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ, ''ਮੈਨੂੰ ਤੂੰ ਪਸੰਦ ਹੈਂ । ਕੀ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ?''

ਰਣਧੀਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਲਿਜ਼ੀ ਵਲ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਉਸ ਦਾ ਬਿਨਾ ਮੇਕ-ਅੱਪ ਪਵਿੱਤਰ ਚੇਹਰਾ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਉਸ ਦਾ

ਮਨ ਭਰਮਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਤਨੀ ਸੋਹਣੀ ਕੋਮਲ ਕੁੜੀ ਭੈੜੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਉਸ ਦਾ ਸਡੌਲ ਤੇ ਗੁੰਦਵਾਂ ਸਰੀਰ ਮੋਕਲੇ ਸਵੈਟਰ ਵਿਚੋਂ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਤਾਂ ਆਖਣਾ ਹੀ ਸੀ ।

''ਮੈਨੂੰ ਲਿਜ਼ੀ ਪਸੰਦ ਹੈ ।'' ਰਣਧੀਰ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕੌੜੇ ਜੀਏ ਨਾਲ ਆਖੇ ।

ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਅ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਈ । ਲਿਜ਼ੀ ਘਰ ਜਾਣ ਦੇ ਛੇ ਪਾਉਂਡ ਮੰਗਦੀ ਸੀ ਤੇ ਮਾਰਥਾ ਚਾਰ । ਰਣਧੀਰ ਨੇ ਲਿਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਕਰ ਲਈ । ਕਾਫ਼ੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਮੁਕਾ ਕੇ ਉਸ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਤੇ ਲਿਜ਼ੀ ਨੇ ਅੱਧ-ਮੁਕਾਏ ਚਿੱਤਰ । ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਬੋਲੀ, ''ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਘਰ ਚਲ ਕੇ ਰੰਗ ਭਰਾਂਗੇ ।''

ਟੈਕਸੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਜੋ ਰਣਧੀਰ ਨੇ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਮੇਮ ਤੋਂ ਕਿਰਾਏ ਉਤੇ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਬੁੱਢੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਦਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਸਵੇਰੇ ਦਸ ਵਜੇ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੰਜ ਵਜੇ ਮੁੜਦੀ ।

ਲਿਜ਼ੀ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆਈ, ਤਾਂ ਰਣਧੀਰ ਨੇ ਹੀਟਰ ਜਗਾਇਆ । ਝਟਪਟ ਚਾਹ ਦੀ ਕੇਤਲੀ ਸਟੋਵ ਉਤੇ ਰੱਖੀ ਤੇ ਅਲਮਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਪਲੇਟਾਂ-ਪਿਆਲੇ ਕੱਢ ਕੇ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਸਜਾਉਣ ਲੱਗਾ । ਬਦਾਮਾਂ ਵਾਲੀ ਪੇਸਟਰੀ ਤੇ ਚਾਕਲੇਟ ਕੇਕ, ਜੋ ਉਸ ਰਸਤੇ ਵਿਚੋਂ ਖਰੀਦੇ ਸਨ, ਵੀ ਨਾਲ ਰਖ ਦਿੱਤੇ । ਸੁਰਖ਼ ਸ਼ੇਡ ਵਾਲਾ ਟੇਬਲ ਲੈਂਪ ਜਗਾ ਕੇ ਖੂੰਜੇ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਦੀ ਹਲਕੀ ਸੂਹੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਨਿੱਘਾ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਹਟਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇਖਿਆ, ਲਿਜ਼ੀ ਨੇ ਸਵੈਟਰ ਲਾਹ ਕੇ, ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਤਿਪਾਈ ਉਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਲਾ ਸਕਰਟ ਪਾਈ ਕੁਰਸੀ ਉਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ । ਰਣਧੀਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਨੰਗੇ ਸਡੋਲ ਮੋਢੇ ਤੇ ਪਿੱਠ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲੰਮੀ ਗੋਰੀ ਗਰਦਨ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਦੋਧਾ-ਛੱਲੀ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਲੂਈਂ ਸੀ ।

ਉਹ ਉਸ ਵਲ ਵਧਿਆ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਝੁਕ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ, ਜੋ ਸੂਹੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਦਮਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਤਣੇ ਹੋਏ ਜੋਬਨਾਂ ਦੀ ਅਦਭੁਤ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਲ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ।

ਲਿਜ਼ੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਥਪਕ ਕੇ ਆਖਿਆ, ''ਪਹਿਲਾਂ ਛੇ ਪਾਉਂਡ !''

ਇਸ ਰੁਮਾਂਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਰਣਧੀਰ ਨੂੰ ਛੇ ਪਾਉਂਡਾਂ ਦੀ ਇਤਨੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਤਨੀ ਉਸ ਦੇ ਅਲੋਕਾਰੀ ਰੂਪ ਉਤੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਧੱਬੇ ਦੀ । ਉਸ ਆਖਿਆ, ''ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਛੇ ਦੀ ਥਾਂ ਦਸ ਪਾਉਂਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਪਰ ਮੈਂ ਗ਼ਰੀਬ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਹਾਂ । ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਘੱਟ ਤੇ ਜਜ਼ਬਾ ਵਧੇਰੇ ਹੈ । ਤੂੰ ਇਤਨੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈਂ ਕਿ ਆਦਮੀ ਤੇਰੇ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਉਤੋਂ ਜਾਨ ਵੀ ਵਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ...।''

''ਮੈਨੂੰ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ, ਛੇ ਪਾਉਂਡ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਤੇ ਜੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲ

ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ...''

ਉਸ ਨੇ ਤਿਪਾਈ ਉਤੇ ਰੱਖੇ ਸਵੈਟਰ ਵਲ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ । ਰਣਧੀਰ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਰੋਕ ਕੇ ਆਖਿਆ, ''ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੌਦਾ ਨਾ ਕਰ । ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਛੇ ਪਾਉਂਡ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਪਰ ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਹਫ਼ਾ ਸਮਝੀਂ । ਤੇਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਭੇਂਟ । ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਰੇਸ਼ਮੀ ਚੁੰਨੀ ਵੀ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਜੋ ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸਾਂ ।''

ਉਸ ਨੇ ਸੂਟਕੇਸ ਵਿਚੋਂ ਸਿਆਹ ਰੇਸ਼ਮੀ ਚੁੰਨੀ ਕੱਢੀ ਤੇ ਲਿਜ਼ੀ ਦੇ ਨੰਗੇ ਮੋਢਿਆਂ ਉਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਪੱਲੇ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਛਾਤੀਆਂ ਉਤੇ ਤਿਲ੍ਹਕ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਉਸ ਨੇ ਚੁੰਨੀ ਨੂੰ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਜਾਂਚਿਆ ਤੇ ਬੋਲੀ, ''ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੈ ?''

''ਹਾਂ ।''

''ਦੋ ਪਾਉਂਡ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ।''

ਰਣਧੀਰ ਬੋਲਿਆ, ''ਇਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਤੋਹਫ਼ਾ ਹੈ । ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ । ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਲਈ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਜਾਗ ਉਠਿਆ ਹੈ । ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਤੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਤੇਰੇ ਨਮਿੱਤ ਆਪਣੇ ਇਸ ਗ਼ਰੀਬ ਕਮਰੇ ਵਿਚ...ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਚਾਹ ਪੀਂਦਿਆਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ...।''

ਉਹ ਉੱਠੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਚੁੰਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਸਵੈਟਰ ਉਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ । ਫਿਰ ਲਚਕ ਨਾਲ ਤੁਰਦੀ ਹੋਈ ਚਾਹ ਦੀ ਮੇਜ਼ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ । ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਭੁੱਖੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਪੇਸਟਰੀਆਂ ਤੇ ਕੇਕ ਖਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਤੇ ਚਾਹ ਦੇ ਘੁੱਟ ਭਰਨ ਲੱਗੀ । ਸੂਹੀ ਹਲਕੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਡੌਲ ਅੰਗ ਪਿਆਜ਼ੀ ਹੁਸਨ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਚਾਹ ਪੀਂਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ । ਉਸ ਦੇ ਹੁਸਨ ਨੇ ਰਣਧੀਰ ਨੂੰ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਮਈ ਰੁਮਾਂਸ ਦੇ ਸੁਫ਼ਨੇ ਲੈਂਦਾ ਉਸ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਬਾਬ ਨੂੰ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਛੂਹ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਡੋਰੇ ਸਨ, ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸੇਕ । ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਘਰੀ ਬੈਠੀ ਸੀ ।

ਉਸ ਨੇ ਰਣਧੀਰ ਦੀ ਗੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਤੇ ਬੜੀ ਮੁਹੱਬਤ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਗਰਦਨ ਨੂੰ ਸਹਿਲਾਉਣ ਲੱਗੀ । ਰਣਧੀਰ ਅੰਦਰ ਕਿਰਮਚੀ ਲੀਕਾਂ ਦੌੜ ਗਈਆਂ ।

ਉਹ ਉਸ ਵਲ ਵਧਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਫ਼ੌਰਨ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਈ ਤੇ ਬੋਲੀ, ''ਛੇ ਪਾਉਂਡ ।''

ਉਹ ਸਿਰ ਫੜ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ । ਲਿਜ਼ੀ ਉਸ ਦੇ ਰੁਮਾਂਸ ਨੂੰ ਉਧੇੜ ਕੇ, ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਪਾਸਾ ਦਿਖਾਉਣ ਉਤੇ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਰਣਧੀਰ ਇਸ ਜ਼ਲੀਲ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ।

ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੱਧ-ਨੰਗੀ ਬੈਠੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰਮਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਸ਼ਕ ਸੁੱਚੇ ਜਜ਼ਬੇ ਤੇ ਮਹਿਬੂਬ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਛੇ ਪਾਊਂਡ ਸਨ।

ਉਹ ਉਠਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਸੱਤ ਪਾਊਂਡ ਕੱਢ ਕੇ ਲਿਜ਼ੀ ਦੀ ਹਥੇਲੀ ਉਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। "ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਲੈ, ਪਰ ਗਿਣੀਂ ਨਾ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪੂਰੇ ਛੇ ਪਾਊਂਡ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਸੌਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਮੁਹੱਬਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਖ਼ਰੀਦਣਾ ਬੁਰਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।"

ਲਿਜ਼ੀ ਨੇ ਪਾਊਂਡ ਫੜ ਲਏ। ਤੇ ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਣਿਆਂ। ਫਿਰ ਉਠੀ ਤੇ ਤਿਪਾਈ ਉਤੇ ਰੱਖੇ ਸਵੈਟਰ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀ।

ਰਣਧੀਰ ਸਿਰ ਫੜ ਕੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠਾ ਕੁੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿਰ ਚੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਲਿਜ਼ੀ ਨੇ ਕਾਲਾ ਸਕਰਟ ਉਤਾਰ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਖੜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਸੀ।

2

ਰੱਖੋ ਮਰਾਸਣ

ਰੱਖੋ ਮਰਾਸਣ ਫੁੱਲ-ਚਿੜੀਆਂ ਕੱਢ ਕੇ ਗਲੀ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਖੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ। ਦੋ ਘੋੜੇ ਦੀ ਬੋਸਕੀ ਦੀ ਫਿਸਲਵੀਂ ਸਰਸਰਾਹਟ ਤੇ ਕਾਲੇ ਸਲੀਪਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿਵਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਉਤੇ ਹਾਵੀ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾਣਾ ਫ਼ੌਜੀ ਸੀ। ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਨੌਕਰੀ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਟੰਨ, ਨਾ ਕੰਨ। ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੇ ਟੱਬਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸੀ ਘਿਉ ਲਾ ਕੇ ਤੇ ਕਾਲੀ ਡੋਰੀ ਨਾਲ ਦਾੜ੍ਹੀ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਸੱਥ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠਦਾ। ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਚੌਧਰੀ ਸੀ ਤੇ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਘੜੰਮ ਚੌਧਰੀ।

ਕਲਾਲਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੀ। ਰੱਖੋ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਦਾ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਸੰਦਲੀ ਬਾਜ ਨਾਲ ਦਾੜ੍ਹੀ ਚੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੋ ਉਤੇ ਪਈ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਲੇ ਚਮਕੀਲੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਫੁੱਲ-ਚਿੜੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਮੋਤੀਏ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ। ਉਸ ਦੇ ਮੁਸ਼ਕੀ ਹੁਸਨ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੰਦਲੀ ਬਾਜ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਜਿਧਰ ਨੂੰ ਰੱਖੋ ਮਰਾਸਣ ਲੰਘਦੀ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਅਲਕ ਵਛੇਰੀ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਮੋੜ ਲੈਂਦਾ।

ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਚਾਅ ਸੀ। ਪਰ ਡੋਗਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹਵਾ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਖ਼ਰਾਬ ਸੀ ਕਿ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਘੱਟ ਹੀ ਸਾਕ ਕਰਦਾ। ਲਾਮ ਉਤੇ ਗਏ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ? ਅੱਧੀ ਰੰਡੀ ਤਾਂ ਕੁੜੀ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦਾ। ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੀ ਸ਼ਰੀਕੇ ਵਿਚ ਰੁਲਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਹਾਂ, ਨਾਵਾਂ ਤਾਰ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਲੈ

ਆਉਂਦਾ । ਪਰ ਚੌਧਰੀ ਅਣਖ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੱਲ ਦੀ ਲਿਆਂਦੀ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਦੇਹਲੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੜ੍ਹਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ।

ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਭਤੀਜੀ ਬੰਤੀ ਦੇ ਸਾਕ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇੜੀ ਤਾਂ ਵਿਚੋਲੇ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਧਰੇ ਵੱਟੇ ਦੀ ਸਾਈ ਲਾ ਕੇ ਰੁਪਿਆ ਫੜਾਵੇ । ਇਧਰ ਬੰਤੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਧਰ ਉਸ ਦਾ ਚਾਚਾ ਘੋੜੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕਿਸੇ ਮੁਟਿਆਰ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਆਏ । ਜਦੋਂ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਇਸ ਵੱਟੇ-ਸੱਟੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜੁੱਤੀ ਕੱਢ ਲਈ । ਝਗੜਾ ਹੋਇਆ । ਪਰ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੀ । ਸਿਰਫ਼ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਹਰਲੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ । ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੱਡੀ ਭਰਜਾਈ ਕੋਲ ਰੋਟੀ ਖਾ ਆਉਂਦਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਧਰ ਹੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ । ਇਸ ਨਾਲ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਖੇਡ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਉਹ ਰੱਬੋ ਨੂੰ ਫਸਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਰਕੀਬਾਂ ਸੋਚਦਾ ।

ਰੱਬੋ ਦਾ ਘਰਵਾਲਾ ਭਾਂਗਰੀ ਮਰਾਸੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵਡੇਰਾ ਸੀ । ਮਹਿੰਦੀ-ਰੰਗੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਤੇ ਗੰਜਾ ਸਿਰ । ਅੱਗੋ ਪਿੱਛੇ ਉਹ ਰੱਬੋ ਨੂੰ ਕੁੱਟਦਾ, ਪਰ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਚਕਾਰ ਕੇ ਰੱਖਦਾ । ਜੇ ਢੋਲਕ ਪਾਟੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਮੜ੍ਹ ਕੇ ਖੰਭਣੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਘਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ । ਆਪ ਮੁਹਾਠਾਂ ਉਤੇ ਜਿਸਤ ਦਾ ਕੌਲਾ ਲੈ ਕੇ ਬਹਿ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਰੱਬੋ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਪਿੜ ਵਿਚ ਨੱਚਦੀ ।

ਰੱਬੋ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇਲ ਵਿਚ ਰਸੀ ਹੋਈ ਬੰਸਰੀ ਵਰਗੀ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁਸ਼ਕੀ ਜੋਬਨ ਵਿਚ ਅੱਡੀ ਦੀ ਧਮਕ ਸੀ । ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਘਰ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੀਕ ਗਿੱਧਾ ਮੱਚਦਾ ਤਾਂ ਰੱਬੋ ਦੀ ਢੋਲਕ ਦੇ ਗੀਤ ਸੁਣਨ ਲਈ ਮੁੰਡੇ-ਖੁੰਡੇ ਬਨੇਰਿਆਂ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ । ਬੁੱਢੇ-ਠੇਰੇ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚੀ ਮੰਜੀਆਂ ਉਤੇ ਛਾਪਲੇ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ।

ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰੱਬੋ ਖੁਭ ਗਈ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਭਾਂਗਰੀ ਮਰਾਸੀ ਨੂੰ ਗੰਢਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਉਹ ਮੁਰਗਾ ਝਟਕਦਾ ਤੇ ਭਾਂਗਰੀ ਨੂੰ ਛੁਰੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਆਖਦਾ, “ਲੈ ਪੀਰ ਜ਼ਾਦਿਆ ! ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੰਨ ਕੇ ਲਿਆਈਂ ।” ਬਾਹਰਲੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਉਤੇ ਭਾਂਗਰੀ ਮੁਰਗਾ ਭੁੰਨਦਾ ਤੇ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾਰੂ-ਸਿੱਕਾ ਛਕ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੇੜੇ ਕੱਢਦਾ ।

ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਬੰਦੂਕ ਫੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ । ਤਿੱਤਰ ਬਟੇਰ ਮਾਰਦਾ : “ਲੈ ਪੀਰ ਜ਼ਾਦਿਆ ! ਅੱਜ ਆਪਦੀ ਮਰਾਸਣ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਤੋਹਫ਼ਾ ਖਵਾ ਦੇਵੀਂ ।”

ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਂਗਰੀ ਚੌਧਰੀ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਬਣ ਕੇ, ਰੱਬੋ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਭੁੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਤਿੱਤਰ ਹੀ ਨਾ ਖਿਲਾਵੇ ਸਗੋਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸ ਉਤੇ ਹੱਥ ਵੀ ਫੇਰੇ ।

ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ, ਤੇ ਤਪਕੇ ਹੋਏ ਭਾਵ, ਰੱਬੋ ਤੀਕ ਭੁੰਨੇ ਹੋਏ ਤਿੱਤਰਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚਦੇ ਸਨ ।

ਭਾਂਗਰੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮਰਾਸਣ ਨੂੰ ਮਰੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਜਵਾਨ ਹੋਈ ਤਾਂ ਭਾਂਗਰੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਵੱਟੇ ਵਿਚ ਰੱਬੋ ਲੈ ਆਂਦੀ ਸੀ । ਅੱਠ

ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਭਾਂਗਰੀ ਦੇ ਗੋਡੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਰੱਬੋ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਵਾਨ । ਉਹ ਫੁੱਲ-ਚਿੜੀਆਂ ਕੱਢ ਕੇ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਮੋਤੀਏ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਸਜਾ ਕੇ ਉਸੇ ਮੜ੍ਹਕ ਨਾਲ ਤੁਰਦੀ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਂਗਰੀ ਭੁੰਨੇ ਹੋਏ ਤਿੱਤਰ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਅਧੀਆ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਰੱਬੋ ਬੋਲੀ . “ਇਹ ਪੀਰਾਂ ਮਾਰਿਆ ਨਿਧਾਨਾ ਚੌਧਰੀ ਤੇਰੇ ਉਤੇ ਬੜਾ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋਇਐ !”

ਭਾਂਗਰੀ ਬੋਲਿਆ, “ਅੱਲਾ ਦੇ ਫ਼ਜ਼ਲ ਨਾਲ ਅੰਨ੍ਹਾ ਖ਼ਰਚ ਐ ਚੌਧਰੀ ਦਾ । ਅੱਜ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰੱਬੋ ਨੂੰ ਟੂਮਾਂ ਬਣਵਾ ਦੇ, ਅੱਧੇ ਪੈਸੇ ਮੈਂ ਦੇ ਦੇਊਂ ।”

“ਜੁੱਤੀ ਸੋ ਇਹ ਜਿਹੀਆਂ ਟੂਮਾਂ 'ਤੇ । ਮੈਂ ਭੁੱਲੀ ਆਂ ਏਸ ਤਲੰਗੇ ਨੂੰ !”

ਟੂਮਾਂ ਬਨਵਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਰੱਬੋ ਨੂੰ ਚੌਧਰੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਗੁੱਸਾ ਭਾਂਗਰੀ ਉਤੇ ਆਇਆ । ਉਹ ਬੋਲੀ—“ਅੰਨ੍ਹਾ ਖ਼ਰਚ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ! ਮੁਰਗਾ ਛਕਾਉਂਦੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਆਸ ਉਤੇ ।”

ਭਾਂਗਰੀ ਬੋਲਿਆ, “ਮੈਥੋਂ ਕੀ ਲੈਣਾ ਏ ਉਸ ਨੇ ? ਪਾਟੀਆਂ ਜੁੱਲੀਆਂ ਤੇ ਗੰਢੀ ਹੋਈ ਢੋਲਕੀ ?”

ਰੱਬੋ ਚਮਕ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਤੈਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਚਾਟ 'ਤੇ ਲਾ ਲਿਐ ।”

ਭਾਂਗਰੀ ਨੇ ਮਹਿੰਦੀ ਰੰਗੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਪਲੋਸ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਕਮਲੀਏ, ਮਰਾਸੀਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਜਾਗੀਰ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਤੇ ਮਸ਼ਕਰੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਐ । ਤੂੰ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਹੀ ਤੁਰ ਪਈ । ਮਰਾਸੀ ਦੀ ਇੱਜਤ ਤਾਂ ਥਿੰਧੇ ਘੜੇ ਵਾਂਗ ਐ । ਬਦਨਾਮੀ ਦੀ ਇਕ ਬੂੰਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਦੀ । ਬਦਨਾਮੀ ਹੁੰਦੀ ਐ ਲਾਲਿਆਂ ਤੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੀ । ਆਪਣੀ ਕਾਹਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ?”

ਰੱਬੋ ਚੁੱਪ ਹੋ ਰਹੀ ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਕੋੜੀਆਂ ਸਨ । ਭਾਂਗਰੀ ਦੀ ਗੰਜੀ ਟਿੰਡ ਉਤੇ ਪਸੀਨੇ ਦੇ ਕਤਰੇ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ । ਰੱਬੋ ਨੂੰ ਇਉਂ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਥਿੰਧੇ ਘੜੇ ਉਤੇ ਬੂੰਦਾਂ ਠਹਿਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣ । ਉਹ ਖ਼ੁਦ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮਰਾਸਣ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਤੇ ਧਰਮ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗ਼ਮੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰੇ । ਉਹ ਸਾਂਝੀ ਧੜਕਣ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਫਲ-ਫੁਲ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਘਰਵਾਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬਾਲੇ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਤੱਕਿਆ, ਫੁੱਲ-ਚਿੜੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ, ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਮੋਤੀਏ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਟੁੰਗੀਆਂ ਤੇ ਢੋਲਕੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਟਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਮੁੰਡਾ ਜੰਮਣ ਦੀ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਚਲੀ ਗਈ ।

ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਂਗਰੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਜੋ ਸੁਨੇਹੇ ਘੱਲੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਸਾਬਤ ਹੋਏ । ਉਹ ਇਹੋ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਮਰਾਸੀ ਤੇ ਮਰਾਸਣ ਦੀ ਅੰਦਰੋਂ ਸੁਰ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ । ਰੱਬੋ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਹੱਸ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਪਰ ਮਸ਼ਕਰੀ ਭਰੀ ਸੁਰੀਲੀ ਸ਼ੋਖੀ ਨਾਲ । ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਚੋਟ ਕੀਤੀ, “ਚੌਧਰੀ, ਥੋਡੇ ਘਰ ਹੁਣ ਕੋਈ ਵਿਆਹ ਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਲਾਣਾ ਐ । ਜੇ ਤੇਰੀਆਂ ਭਤੀਜੀਆਂ ਦਾ ਕਿਤੇ ਰੁਪਈਆ ਨਹੀਂ

ਫੜਾਇਆ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਆਪ ਈ ਕਿਤੋਂ ਰੁਪਈਆ ਫੜ ਲੈ। ਜੇ ਤੂੰ ਘੋੜੀ ਚੜ੍ਹੇਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਢੋਲਕੀ ਵਜਾਵਾਂ।"

ਇਹ ਗੱਲ ਆਖ ਕੇ ਰੱਬੋ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਗਈ ਤੇ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇਸੀ ਘਿਉ ਨਾਲ ਚੋਪੜੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਮਰੋੜਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਰਾਸਣ ਦੀਆਂ ਫੁੱਲ-ਚਿੜੀਆਂ ਤੇ ਮੋਤੀਏ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਦੇਰ ਤਕ ਲਰਜ਼ਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਆਖ਼ਿਰ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭਤੀਜੀ ਬੰਤੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇਕ ਤਕੜੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਦੇ ਪੁੱਤ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹੀਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੜਾਹੀ ਧਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਢੋਲਕੀ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤੀ। ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਭਤੀਜੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਤੇ ਸੁਆਗਤ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਸੀ। ਹਲਵਾਈ ਨੂੰ ਸੀਧਾ ਦੇਣ, ਲਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾੜਨ-ਫਾੜਨ ਤੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਬਰਾਤ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਸ ਜ਼ਿੰਮੇ ਸੀ। ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਤਾਂ ਲੈਣ-ਦੇਣ, ਵਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਣ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸਾਕ-ਸਕੀਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਘੜੱਮ-ਚੌਧਰ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ।

ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਫ਼ੌਜੀ ਨਿਯਮ ਦੀ ਪੁਖ਼ਤਗੀ ਸੀ। ਹਰ ਕੰਮ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਤੇ ਕੜਕੇ-ਧੜਕੇ ਨਾਲ। ਸਿਰਫ਼ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਉਤੇ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰੋਟੀ ਪਿੱਛੋਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਗਿੱਧਾ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਰਾਤ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ ਤੀਕ ਰੱਬੋ ਦੀ ਢੋਲਕੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ। ਗਿੱਧੇ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਤੁਰਤ ਘੜੇ ਟੱਪਿਆ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਸੀ। ਰੱਬੋ ਨੱਚਦੀ ਤਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੂਹਰੀਆਂ-ਤੀਹਰੀਆਂ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਨੱਚਦੀਆਂ। ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਦੀ ਝਿਊਰੀ ਤੇ ਨੈਣ ਵੀ ਨਾਲ ਹੇਕਾਂ ਲਾਉਣ ਲਗਦੀਆਂ। ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਵਿਆਹ ਦੇ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਦਾ ਫੋਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵੱਡੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਦੋ ਵਜੇ ਤੀਕ ਗਿੱਧਾ ਮੱਚਦਾ ਤੇ ਬਾਹਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੀ ਘੋੜੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ, ਮੰਜੀ ਡਾਹ ਕੇ ਜਾਗੋ-ਮੀਟੀ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਰੱਬੋ ਦਾ ਫਿਸਲਵਾਂ ਹੁਸਨ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਰਸਰਾਉਂਦਾ। ਸੁਤ-ਉਨੀਂਦਰੇ ਵਿਚ ਕਾਲੀਆਂ ਫੁੱਲ-ਚਿੜੀਆਂ ਉਡਦੀਆਂ ਤੇ ਮੋਤੀਏ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਝੂਮਦੀਆਂ। ਅਲਾਣੀ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਪਿਆ ਉਹ ਦੌਣ ਨਾਲ ਅੱਡੀਆਂ ਰਗੜਦਾ। ਬੰਤੀ ਦੇ ਫੇਰਿਆਂ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਸੀ। ਘਰ ਦੇ ਲੋਕ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਤੇ ਡਿਉਢੀ ਦੇ ਲਾਗੇ ਦੁਬਕ ਕੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਤੇ ਲਾਗ ਲੈ ਕੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਰੱਬੋ ਘਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਾਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, "ਤੁਰੀ ਜਾਨੀ ਐਂ ਕੱਲੀ ਹੀ, ਆਪਣੇ ਮਰਾਸੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾ।"

"ਕਿਥੇ ਐ ਉਹ ?"

"ਤਵੇਲੇ ਵਿਚ ਪਿਐ ਸਹੁਰਾ, ਗੁੱਟ ਹੋਇਆ।"

ਰੱਬੋ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ ਹੀ ਤਵੇਲੇ ਵਲ ਮੁੜੀ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਆ ਕੇ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਕੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਜੱਫਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਰਬੋ ਨੇ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਮਾਰੇ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਘੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਢੋਲਕੀ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਧੂਹ ਕੇ ਤਵੇਲੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਪਿਛਵਾੜੇ ਵਿਚੋਂ

ਉਸ ਦੀ ਘੋੜੀ ਦੀ ਉੱਚੀ ਹਿਣਕਣੀ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚੋਂ ਫੇਰਿਆਂ ਦੇ ਗੀਤ। ਤਬੇਲੇ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਰੱਬੋ ਮਰਾਸਣ ਦੀ ਹੌਂਕਦੀ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਘੁਲ ਗਈ।

ਜਦੋਂ ਰੱਬੋ ਤਵੇਲੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਤਾਂ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚੋਂ ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਮੰਤਰ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਗਨ-ਕੁੰਡ ਵਿਚੋਂ ਸਾਮਗਰੀ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਉੱਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਰੱਬੋ ਨੇ ਢੋਲਕੀ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਘਰ ਚਲੀ ਗਈ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਤਵੇਲੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਉੱਡੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੈ ਕੁਰ ਝਿਊਰੀ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਰੱਬੋ ਤੋਂ ਖਾਰ ਵੀ ਖਾਂਦੀ ਸੀ। ਬਸ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖੰਭ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਜਿੰਨੇ ਮੂੰਹ ਉਨੀਆਂ ਗੱਲਾਂ।

ਜੀਵੀ ਬਾਹਮਣੀ ਬੋਲੀ, "ਆਪ ਈ ਗਈ ਹੋਊ ਧਗੜੀ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਹਾਂ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਘਰ। ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੈਲੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਤੱਕਿਆ।"

ਜੀਜੀ ਤੇਲਣ ਬੋਲੀ, "ਇਹ ਪੱਟੀਆਂ ਚੋਪੜ ਕੇ ਫੁੱਲ-ਚਿੜੀਆਂ ਕੱਢੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕੋਈ ਕਾਰਾ ਕਰਕੇ ਰਹੂ।"

ਪਟਵਾਰਨ ਨੇ ਦਲੀਲ ਲੜਾਈ, "ਇਸ ਜਾਏ-ਖਾਣੇ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅੱਖ ਚਿਰ ਤੋਂ ਮਰਾਸਣ ਉਤੇ ਸੀ। ਕਦੇ ਤਾਂ ਬਿੱਜ ਪੈਣੀ ਸੀ।"

ਭਾਂਗਰੀ ਨੇ ਰੱਬੋ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ, "ਹਰਾਮਜ਼ਾਦੀਏ, ਤੂੰ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੋਲ ਦਿੱਤਾ।"

ਰੱਬੋ ਚਿਰ ਤੀਕ ਡੁਸਕਦੀ ਰਹੀ। ਕਈ ਦਿਨ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੀ।

ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਘਰੋਂ ਲਾਹਣ-ਤਾਹਣ ਹੋਈ। ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਭਰੀ ਪੰਚਾਇਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨਾਲ ਕੁਪੱਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹੁੱਕਾ-ਪਾਣੀ ਛੇਕ ਦਿੱਤਾ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਦਨਾਮੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁੜੱਤਣ ਤੇ ਰੜਕ ਮਿਟ ਕੇ ਸਾਂਝੀ ਹੋਣੀ ਦੀ ਭਾਗੀ ਬਣ ਗਈ। ਕੋਈ ਰੱਬੋ ਨੂੰ ਕੋਸਦਾ, ਕੋਈ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ।

ਇਕ ਦਿਨ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰੱਬੋ ਦੋਵੇਂ ਗ਼ਾਇਬ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕਿਵੇਂ, ਤੇ ਕਿਥੇ ਮਿਲੇ। ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਪਿੰਡੋਂ ਤੀਹ ਮੀਲ ਦੂਰ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਢੇਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਘਰੋਂ ਹੀ ਗੱਡਾ ਜੋਤ ਕੇ ਤੇ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਲੱਦ ਕੇ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਘੋੜੀ ਤੇ ਰੱਬੋ ਮਰਾਸਣ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਨਵੇਂ ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸਾਂਭੀ ਤੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਜਾਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਉੱਕਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਰੱਬੋ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਮਰਾਸਣ ਨਾਲ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਦਾ ਇਸ਼ਕ ਸੀ।

ਨਵੇਂ ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਰੱਬੋ ਨੇ ਫੁੱਲ-ਚਿੜੀਆਂ ਕੱਢਣੀਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੋਤੀਏ ਦੀਆ ਕਲੀਆਂ ਵੀ ਤਜ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰਸ-ਹੀਣਤਾ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ

ਆਖਿਆ, "ਭਾਂਗਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਥੇ ਬੁਲਾ ਲੈ । ਉਸ ਵਿਚ ਹੁਣ ਸਾਹ-ਸਤ ਨਹੀਂ । ਵਿਚਾਰਾ ਭੁੱਖਾ ਮਰਦਾ ਹੋਊ । ਉਸ ਤੈਨੂੰ ਹੁਣ ਕੀ ਆਖਣੈ ।" ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੋਚਿਆ ਤੇ ਆਖਿਰ ਭਾਂਗਰੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ । ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਭਾਂਗਰੀ ਨੇ ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ । ਉਹ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡੰਗਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਵਰਤਾਉਂਦਾ ਤੇ ਨਿੱਕੇ-ਮੋਟੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ । ਰੱਖੋ ਨੂੰ ਉਹ ਚੌਧਰਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ।

ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਰੱਖੋ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵੀ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਕਸਰ ਰਹਿ ਗਈ । ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ-ਰੰਗ ਤੇ ਜੋਬਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖੋ ਦੀ ਰੂਹ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਰੱਖੋ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, "ਤੂੰ ਹੁਣ ਫੁੱਲ-ਚਿੜੀਆਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਢਦੀ ?" ਰੱਖੋ ਬੋਲੀ, "ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੈਂ ਚੌਧਰਾਣੀ ਹਾਂ । ਪਿਛਲੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਗੱਲ ਪਿਛਲੇ ਵੇਲਿਆਂ ਨਾਲ ਰਹੀ !" ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਉਂ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਰੱਖੋ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ । ਫੁੱਲ-ਚਿੜੀਆਂ ਰੱਖੋ ਦੇ ਮੁਸ਼ਕੀ ਜੋਬਨ ਤੇ ਸ਼ੋਖ ਸੁਭਾ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਨ । ਰੱਖੋ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਕਿਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਕੋਈ ਗੰਢ ਸੀ । ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਗੰਢ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖੋ ਦੀ ਸਾਲਮ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਲੰਮੇ ਸਿਆਹ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਸਿੱਧੀ ਗੁੱਤ ਕਰਦੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਖਿੱਚੀ ਤੇ ਸੂਤੀ ਗਈ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਫੁੱਲ-ਚਿੜੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇੜਦਾ ਤਾਂ ਰੱਖੋ ਇਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ ਗੱਲ ਆਖ ਕੇ ਟਾਲ ਦੇਂਦੀ ।

ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰੇ ਦਾ ਹੁਣ ਇਕ ਨਿੱਤ-ਨੇਮ ਜਿਹਾ ਬੱਝ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਹ ਘੋੜੀ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਖੇਤਾਂ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾਉਂਦਾ ਜਾਂ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਮੰਡੀ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ । ਉਸ ਦਾ ਨੌਕਰ ਮਾਖੂ ਤਵੇਲੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵਾੜੇ ਵਿਚ ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਨਹਲਾਉਂਦਾ ਤੇ ਖਰਖਰਾ ਕਰਦਾ, ਭਾਂਗਰੀ ਮੁਰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਚੋਗਾ ਪਾਉਂਦਾ ਫਿਰਦਾ । ਰੱਖੋ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਦੁੱਧ ਰਿੜਕਦੀ ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾਉਂਦੀ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸਾਲ ਲੰਘ ਗਏ । ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਫਸਲ ਉੱਗੀ ਤੇ ਦਾਣਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਠੇ ਭਰ ਗਏ । ਉਸ ਨੇ ਰੱਖੋ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਲੋਟਣ ਘੜਾ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ।

ਰੱਖੋ ਨੇ ਚਾਈਂ-ਚਾਈਂ ਲੋਟਣ ਪਾਏ ਤਾਂ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, "ਰੱਬ ਦੀ ਸਹੁੰ, ਇਹ ਲੋਟਣ ਤਾਂ ਫੁੱਲ-ਚਿੜੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਜਚਦੇ ਨੇ ।" ਰੱਖੋ ਨੇ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕੋਠੇ ਉਤੇ ਕਪੜੇ ਸੁੱਕਣੇ ਪਾਉਣ ਚਲੀ ਗਈ ।

ਕੱਚੇ ਕੋਠੇ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਛੱਤ ਉਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਹੇਠਾਂ ਝਾਤ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਵਾੜੇ ਵਿਚ ਮਾਖੂ ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਖਰਖਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਤੇੜ ਹਰਾ ਪਰਨਾ, ਜੋ ਖੁੱਚਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਤੀਕ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਕਾਲਾ ਪਿੰਡਾ ਲਿਸ਼ਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਾਲਾ ਤੂਤ ਹੋਵੇ । ਰੱਖੋ ਕੁਝ ਚਿਰ ਖੜੀ ਮਾਖੂ ਤੇ ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਤੱਕਦੀ ਰਹੀ ।

ਮਾਖੂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਤਾਂਹ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮਾਲਕਿਨ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ।

ਰੱਖੋ ਬੋਲੀ, "ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਫੇਰ ਜਾਣੈ ਕਿਤੇ ? ਹੁਣੇ ਤੇ ਆਏ ਨੇ ਉਹ ।"

ਮਾਖੂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, "ਉਹ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਨੇ । ਕੀ ਪਤਾ ਕਿਧਰ ਤੁਰ ਪੈਣ । ਮੈਨੂੰ ਇਹੋ ਹੁਕਮ ਐ ਕਿ ਮੈਂ ਸਵਾਰੀ ਤਿਆਰ ਰੱਖਾਂ ।" ਘੋੜੀ ਦੇ ਸੁਡੌਲ ਪੁੜਿਆਂ ਉਤੇ ਥਾਪੀ ਦੇ ਕੇ ਉਹ ਫੇਰ ਖਰਖਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ।

ਰੱਖੋ ਕੁਝ ਦੇਰ ਘੂਰਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, "ਅੱਜ ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮੋਤੀਏ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਲਿਆਵੀਂ !"

ਕਪੜੇ ਸੁੱਕਣੇ ਪਾ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰੀ ਤਾਂ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਵੱਟ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਜਦ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਘਰ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਰੱਖੋ ਬਾਲੋ ਵਾਲੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖ ਕੇ ਫੁੱਲ-ਚਿੜੀਆਂ ਕੱਢ ਰਹੀ ਸੀ......

3

ਕਾਲਾ ਅੰਬ

ਮੈਂ ਛੜਾ ਸਾਂ ਤੇ ਪਟੇਲ ਨਗਰ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਮਕਾਨ ਕਿਰਾਏ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲ ਰਿਹਾ। ਜਿਥੇ ਜਾਂਦਾ ਮਾਲਕ ਮਕਾਨ ਘੂਰ ਕੇ ਪੁੱਛਦਾ, "ਤੁਹਾਡੀ ਬੀਵੀ ?"

ਮੈਂ ਆਖਦਾ, "ਬਸ ਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਮਕਾਨ ਤਲਾਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।"

ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਮਾਲਕ-ਮਕਾਨ ਦੀ ਮੋਟੀ-ਧਾਪਾਂ ਬੀਵੀ ਜਾਂ ਜਵਾਨ ਧੀ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਨਿਕਲਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮੱਥਾ ਠਣਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਮਕਾਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ। ਮਾਲਕ ਮਕਾਨ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਝਿੜਕ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵਲ ਗਹਿਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਤੱਕਦਾ ਤੇ ਆਖਦਾ, "ਇਹ ਕਬੀਲਦਾਰਾਂ ਦਾ ਮਹੱਲਾ ਐ। ਇਥੇ ਛੜਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ।"

ਮੈਂ ਬਥੇਰੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਕੋਈ ਮਕਾਨ ਕਿਰਾਏ 'ਉਤੇ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਕ-ਦੋ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਪਹੁੰਚਾਈਆਂ, ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਪੇਸ਼ਗੀ ਕਿਰਾਇਆ ਦੇਣਾ ਮੰਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ, ਗੌਰਮਿੰਟ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਪੱਕੀ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਤਨਖ਼ਾਹ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਹਰ ਥਾਂ ਤੋਂ ਕੋਰਾ ਜਵਾਬ ਮਿਲਿਆ।

ਆਖ਼ਿਰ ਇਕ ਬੁੱਢੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾ ਧੀ ਸੀ, ਨਾ ਪੁੱਤ, ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਮਰਾ ਦੇਣਾ ਮੰਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਿਰਾਇਆ ਸੱਤਰ ਰੁਪਏ। ਅੱਗੇ ਕੱਚਾ ਵਿਹੜਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਲਕਾ ਤੇ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁਸਲਖ਼ਾਨਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਨੀਵੀਂ ਕੱਚੀ ਕੰਧ ਸੀ। ਇਸ ਕੰਧ ਦੇ ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਤਿੰਨ ਰਫ਼ਿਊਜੀ ਟੱਬਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਤੜਕੇ ਉੱਠ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀ ਗੁਆਲੇ ਤੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਹੋ ਕੇ ਮੱਝ ਦਾ ਦੁੱਧ ਚੁਆਉਂਦਾ, ਝੱਟ-ਪੱਟ ਨਾਸਤਾ ਤੇ ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਸੁਵਖਤੇ ਹੀ ਜੰਦਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਦਫ਼ਤਰ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ

ਗਰਮ-ਗਰਮ ਵੜੇ ਤੇ ਡੋਸਾ ਖਾਂਦਾ, ਕਾਫ਼ੀ ਪੀਂਦਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਚੁਗ਼ਲੀਆਂ ਸੁਣਦਾ। ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਮੈਂ ਸੇਰ ਪੱਕੇ ਅੰਬ ਜ਼ਰੂਰ ਖ਼ਰੀਦਦਾ।

ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਭੂਆ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਬੰਦਾ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੇਰ ਪੱਕੇ ਅੰਬ ਚੂਪ ਕੇ ਕੱਚੀ ਲੱਸੀ ਪੀਂਦਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿੱਧਾ ਖ਼ੂਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਦਮੀ ਕਦੇ ਬੀਮਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਪਟੇਲ ਨਗਰ ਦੇ ਬਸ ਸਟੈਂਡ ਤੋਂ ਉਤਰਦਿਆਂ ਹੀ ਸਬਜ਼ੀ ਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹਨ। ਇਥੇ ਕੋਈ ਵੀਹ ਰੇੜ੍ਹੀਆਂ ਵਾਲੇ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਬ ਸਜਾਈ ਹੋਕੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਲੰਗੜਾ, ਸੰਧੂਰੀ, ਮਾਲਦਾ, ਚੌਸਾ, ਸਫ਼ੈਦਾ, ਤੋਤਾ-ਪਰੀ, ਫ਼ਜ਼ਲੀ, ਦੁਸਹਿਰੀ, ਸਰੌਲੀ, ਟਪਕਾ ਤੇ ਬੰਬਈ ਦਾ ਅਲਫ਼ਾਨਜ਼ੋ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਜੀ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਰੇੜ੍ਹੀਆਂ ਵਾਲੇ ਤੁਕਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਮਾਲ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਜ਼ਿੱਦ-ਜ਼ਿੱਦ ਕੇ ਭਾਅ ਦਸਦੇ।

ਮੈਂ ਅੰਬ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਟੋਹੇ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਗੁਠਲੀ ਕਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਹੈ, ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ ਜਾਂ ਰੋਡੀ। ਅੰਬ ਅੰਦਰੋਂ ਪੀਲਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕੇਸਰੀ, ਜਾਂ ਸੰਦਲੀ, ਜਾਂ ਬਾਦਾਮੀ, ਜਾਂ ਹਲਕਾ ਹਰਾ। ਗੁੱਦਾ ਗਿਲਟੀਦਾਰ ਹੈ ਜਾਂ ਰਸੇਦਾਰ। ਸਵਾਦ ਮਿੱਠਾ ਹੈ ਕਿ ਬਕਬਕਾ, ਤੁਰਸ਼ ਹੈ ਜਾਂ ਖੱਟਾ।

ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਲੰਗੋਟੀਆ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਮੇਲੇ ਜਾਂ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਤੀਵੀਆਂ ਜਾਂ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਦੇ ਨੰਬਰ ਦੇਂਦੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਆਖਦਾ, 'ਬੜੀ ਗਰਮੀ ਐ। ਆ ਚੱਲ ਕੇ ਰਤਾ ਅੰਬਾਂ ਦੀ ਬਹਾਰ ਦੇਖੀਏ।' 'ਅੰਬ' ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖ਼ੁਫ਼ੀਆ ਸ਼ਬਦ ਸੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਭਾਵ ਸਮਝ ਜਾਂਦੇ।

ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਪਰਖ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ :

ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ : ਔਹ ਤਾਂ ਸਾਲੀ ਚੂਪੀ ਹੋਈ ਗੁਠਲੀ ਐ।
ਮੈਂ : ਤੂੰ ਸੰਧੂਰੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ?
ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ : ਕਿਹੜੀ ?
ਮੈਂ : ਔਹ ਜਿਹੜੀ ਲੰਗੜੇ ਬਨਾਰਸੀ ਤੇ ਚੌਂਸੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜੀ ਐ।
ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ : ਤੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ ਐ, ਕੰਜਰਾ ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਬੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਗਲ-ਘੋਟੂ ਫ਼ਜ਼ਲੀ ਉਤੇ ਹੀ ਲਾਲ੍ਹਾਂ ਸੁੱਟੀ ਬੈਠਾ ਸਾਂ ! ਪਰ ਤੇਰੇ ਸੰਧੂਰੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ। ਸਹੁੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਸਰੀ ਐ !

ਨੌਜਵਾਨ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਹੁਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੱਦਰ ਜਿਸਮ ਤੇ ਰਸੀਲੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅੰਬਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਢਾਲ ਕੇ ਪਾਰਖੂਆਂ ਵਾਂਗ ਅਨੰਦ ਲੈਂਦੇ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਟੀਸੀ ਦੇ ਲਾਲ-ਲਾਲ ਅੰਬ ਤੋੜਦੇ ਤਾਂ ਸੰਘਣੇ ਸਾਵੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹੀ ਮਹਿਕ ਆਉਂਦੀ ਜੋ ਰੱਬੋ ਮਰਾਸਣ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਉਠਦੀ, ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਿਹੜੇ ਆ ਕੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਛੜ ਵਿਚ ਲੈਂਦੀ।

ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੈਂ ਚਾਚੀਆਂ-ਤਾਈਆਂ ਦੇ ਵਿਹੜਿਆਂ ਵਿਚ ਖੇਡ ਕੇ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਭਰਵੀਂ ਕਾਲੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੈਂ ਹਾਲੇ ਵੀ ਮੁੰਡਾ-ਖੁੰਡਾ ਹੀ ਸਾਂ ਪਰ ਪਟੇਲ ਨਗਰ ਦੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਛੜਾ। ਮੇਰੀ ਇਸ ਮਹੱਲੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ ਦਫ਼ਤਰ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਹੋਏ ਮੁੜਦਾ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਗਲੀ ਵਿਚ ਮੰਜੀ ਡਾਹੀ ਬੈਠੇ ਹੁੰਦੇ। ਮੈਂ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਆਪਣੇ ਵਿਹੜੇ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਖੋਲ੍ਹਦਾ, ਨਲਕੇ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਨਹਾਉਂਦਾ, ਤੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਬਾਲਟੀਆਂ ਕੱਚੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਛਿੜਕਦਾ। ਪਾਣੀ ਛਿੜਕਣ ਨਾਲ ਤਪੀ ਹੋਈ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚੋਂ ਮਹਿਕਦੀ ਹੋਈ ਭੜਾਸ ਉਠਦੀ। ਮੰਜੀ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਡਾਹ ਕੇ ਤੇੜ ਤਹਿਮਦ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਨੰਗੇ ਧੜ ਮੈਂ ਬਾਲਟੀ ਵਿਚੋਂ ਠੰਡੇ ਕੀਤੇ ਅੰਬ ਚੂਪਦਾ। ਬੜਾ ਆਨੰਦ ਆਉਂਦਾ। ਫਿਰ ਕੱਚੀ ਲੱਸੀ ਦੇ ਦੋ ਗਿਲਾਸ ਪੀਂਦਾ। ਇਸ ਨਿਤਨੇਮ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ।

ਸਾਰੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਾਫ਼ਤ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਕ ਸ਼ਾਮ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿੱਤ-ਨੇਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਲੇਟਿਆ, ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਕਪੜੇ ਟੰਗਣ ਵਾਲੀ ਤਣੀ ਉਤੇ ਜਾ ਪਈ। ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਝੱਗਾ ਲਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਕਮੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਪਜਾਮਾ ਜਾਂ ਲੰਗੋਟ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਸਵੇਰੇ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਚਿੱਟਾ ਪਰਨਾ ਸੁੱਕਣਾ ਪਾ ਕੇ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਪਰਨਾ ਤਾਂ ਨਚੋੜ ਕੇ ਕਿੱਲੀ ਉਤੇ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਠਿਆ ਤੇ ਦੁਬਿਧਾ ਮਿਟਾਉਣ ਖਾਤਰ ਇਸ ਕਪੜੇ ਨੂੰ ਤਣੀ ਉਤੋਂ ਲਾਹਿਆ। ਇਉਂ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਸੱਪ ਹੱਥ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਜ਼ਨਾਨੀ ਦੀ ਅੰਗੀ ਸੀ!

ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ, ਮੇਰੇ ਘਰ ਇਹ ਅੰਗੀ ਕਿਥੋਂ ਆਈ? ਕੌਣ ਭੁੱਲ ਗਿਆ? ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦਿਨ ਵੇਲੇ, ਮੇਰੀ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ, ਮਹੱਲੇ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਪਾਣੀ ਭਰਦੀਆਂ ਤੇ ਕਪੜੇ ਧੋਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਗੁਆਂਢੀ ਗਵਾਲੇ ਨੇ ਦੱਸੀ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੱਝ ਨੂੰ ਨੁਹਾਉਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਨਲਕੇ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਦੋ-ਚਾਰ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਪੜੇ ਧੋ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਰਿਹਾ ਕਿ ਚਲੋ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਘਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿਹੜੇ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹਦਿਲੀ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਭਲਾਮਾਣਸ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਕੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ ਹੁੰਦਾ, ਉਸ ਦਿਨ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ।

ਮੈਂ ਅੰਗੀ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਟੋਹ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਜਾਲੀਦਾਰ ਨਰਮ ਮੋਮਜਾਮੇ ਦੀਆਂ ਗੁਲਾਈਆਂ ਤੇ ਤਣੀਆਂ ਹਾਲੀਂ ਸਿਲ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਾਰਤ ਸੁੱਝੀ। ਬਾਲਟੀ ਵਿਚੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਦੋ ਅੰਬ ਕੱਢ ਕੇ ਮੈਂ ਅੰਗੀ ਦੀਆਂ ਮੋਮੀ ਗੁਲਾਈਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪਲੋਸਦਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਹਰਕਤ ਉਤੇ ਸ਼ਰਮ ਤੇ ਹਾਸਾ ਆਇਆ। ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਤੱਕਿਆ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਹਰਕਤ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਜਾਪੀ। ਮੈਂ ਅੰਗੀ

ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ, ਅੰਬ ਬਾਲਟੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਣੀ ਉਤੇ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਦੁੱਧ ਲੈਣ ਗਿਆ। ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅੰਗੀ ਗ਼ਾਇਬ ਸੀ।

ਮੈਂ ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਕੇ ਦਫ਼ਤਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਸੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਮਾਮੂਲ ਵਿਚ ਦਿਨ ਲੰਘਦੇ ਗਏ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਦਫ਼ਤਰੋਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮੱਥਾ ਦੁੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਫ਼ਾਈਲ ਵਿਚ ਰੁੱਝਿਆ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਜਿਸਮ ਟੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਤਨੀ ਥਕਾਵਟ ਸੀ ਕਿ ਬਸ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਲੰਮੀ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਖਲੋਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ। ਸਕੂਟਰ ਫੜਿਆ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਘਰ ਆ ਕੇ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਲੇਟ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਅੰਬ ਵੀ ਨਾ ਖ਼ਰੀਦੇ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੇਰ ਤੀਕ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਦੁਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਗਰਮੀ ਤੇ ਹੁੰਮਸ ਕਾਰਨ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ। ਰਾਤ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪਹਿਰ ਜਦੋਂ ਹਵਾ ਵਿਚ ਰਤਾ ਠੰਢ ਘੁਲ ਗਈ, ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਤੀਕ ਸੁੱਤਾ ਰਿਹਾ।

ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਦਫ਼ਤਰ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਮੰਜੀ ਡਾਹ ਕੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚੀ। ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਬੂਹਾ ਢੋਇਆ ਤੇ ਪੱਖਾ ਛੱਡ ਕੇ ਸੌਂ ਗਿਆ।

ਗਿਆਰਾਂ ਕੁ ਵਜੇ ਮੁੜ੍ਹਕੋ-ਮੁੜ੍ਹਕੀ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਉਠਿਆ। ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਯਕਾ-ਯਕ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਪੱਖਾ ਖਲੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸਾਹ ਘੁਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮੈਂ ਨਿੱਕੀ ਖਿੜਕੀ ਖੋਲ੍ਹੀ। ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਇਕ ਔਰਤ ਤਣੀ ਉਤੇ ਅੰਗੀ ਟੰਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੇੜ ਬਾਰੀਕ ਪੇਟੀਕੋਟ, ਜੋ ਭਿੱਜ ਕੇ ਉਹਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਚੰਬੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਧੜ ਨੰਗਾ, ਵਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਰੰਗ ਪੱਕਾ ਮੁਸ਼ਕੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਗੁਆਂਢੀ ਤੰਦੂਰ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜਵਾਨ ਬੀਵੀ ਸੀ—ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਛੜ ਲਈ ਬੈਠੀ ਉਹ ਤੰਦੂਰ ਉਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਥੱਪਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਇਕਦਮ ਖਿੜਕੀ ਭੀੜ ਲਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪੋਲੇ ਜਿਹਾ ਰਤਾ ਕੁ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਝੀਥ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਤੱਕਣ ਲੱਗਾ।

ਉਹ ਵੇਲਾ ਤਾੜ ਕੇ ਇਥੇ ਨਹਾਉਣ ਆਈ ਸੀ। ਵਿਹੜੇ ਦਾ ਖਿੜਕ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕੁੰਡੀ ਵਿਚ ਦਾਤਣ ਫਸਾ ਰੱਖੀ ਸੀ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਹੋ ਕੇ ਨਹਾਉਣ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਅੰਗੀ ਨੂੰ ਛੰਡਿਆ ਤੇ ਅੱਡੀਆਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤਣੀ ਉਤੇ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀ।

ਮੈਂ ਸਾਹ ਰੋਕੀ ਖੜਾ ਸਾਂ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਬਾਹਾਂ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਉਲਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਕੱਛਾਂ ਦੇ ਮੁੰਨੇ ਹੋਏ ਵਾਲ ਨਜ਼ਰ ਆਏ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦੀਆਂ ਤਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕਾਲੇ ਦਾਇਰੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬੁਰਸ਼ ਨਾਲ ਲੁੱਕ ਫੇਰੀ ਹੋਵੇ। ਦਾਇਰਿਆਂ ਉਤੇ ਫ਼ਾਲਸਈ ਡੋਡੀਆਂ ਉਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਲਿਫੀ ਹੋਈ ਟਹਿਣੀ ਉਤੇ ਦੋ ਕਾਲੇ ਅੰਬ ਟੰਗ ਰੱਖੇ ਹੋਣ।

ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੂੰਦਾਂ ਡਲ੍ਹਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਅੰਬ ਨੂੰ ਰਤਾ ਕੁ ਦਬਾਉਣ ਨਾਲ ਰਸ ਦੇ ਟੇਪੇ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਲੇ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਇਸ ਰਸ ਭਰੇ ਹੁਸਨ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਦਮ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਅੱਧ-ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਖਿੜਕੀ ਵਲ ਪਈ ਤੇ ਅੰਗੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਝੱਟ ਪਾਸਾ ਪਰਤ ਲਿਆ।

ਮੈਂ ਫੌਰਨ ਖਿੜਕੀ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹਟ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਲਟੀ ਦਾ ਖੜਕਾ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਬਿੜਕ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਫਿੜਕ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਤੇ ਭਿੜਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਉਹ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆ ਕੇ ਮੁੜ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਬਿਜਲੀ ਆ ਗਈ। ਪੱਖਾ ਚੱਲਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਸੁਤ-ਉਨੀਂਦਰੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਤੀਕ ਲੇਟਿਆ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਉਠਿਆ ਤਾਂ ਧੁੱਪਾਂ ਕਦੋਂ ਦੀਆਂ ਢਲ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਹੌਲਾ-ਫੁੱਲ ਸੀ ਤੇ ਤਬੀਅਤ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ।

ਮੂੰਹ-ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਮੈਂ ਸੈਰ ਕਰਨ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਸਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ ਕੋਲ ਫਲਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੇ ਰੇੜ੍ਹੀਆਂ ਉਤੇ ਅੰਬ ਖਰੀਦਣ ਜਾ ਨਿਕਲਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਣਸਾਰ, ਰੋਜ਼ ਦਾ ਗਾਹਕ ਸਮਝ ਕੇ, ਰੇੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਬਾਬੂ ਜੀ, ਅੱਜ ਤਾਜ਼ਾ ਸੰਧੂਰੀ ਆਇਆ ਏ। ਰਤਾ ਚੱਖ ਕੇ ਦੇਖੋ।"

ਮੈਂ ਅੰਬ ਦੀ ਫ਼ਾਕ ਚੱਖੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਬਕਬਕਾ ਜਾਪਿਆ। ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਣ ਉਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬਨਾਰਸੀ-ਲੰਗੜਾ ਦਿਖਾਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਲਉ ਇਹ ਲੈ ਜਾਉ। ਨਿਰੀ ਮਿਸਰੀ।"

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਟੋਹਿਆ ਤੇ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਚੂਪਣ ਲਈ ਇਕ ਅੰਬ ਖਰੀਦਿਆ। ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਸੁਆਦ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਸਰੌਲੀ, ਚੌਸਾ, ਦੁਸਹਿਰੀ ਤੇ ਸਹਾਰਨੀ ਦਿਖਾਏ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਅੰਬ ਫਿੱਕਾ ਤੇ ਖੱਟਾ-ਟੀਟ ਜਾਪਿਆ।

ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੇ ਖਿਝ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਬਾਬੂ ਜੀ, ਸਾਰੀਆਂ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਹੜਾ ਅੰਬ ਏ ?"

ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ—

"ਕਾਲਾ ਅੰਬ !"

ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਮੇਰੇ ਵਲ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਤੱਕਣ ਲੱਗਾ।

4

ਕਮਲਾ ਮਦਰਾਸਣ

ਇਤਨੀ ਕੜਕੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ। ਅਕਸਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਬਣਿਆ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਪਿਛਲੇ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਠੰਢਾ ਸੀ।

ਇਕ ਸ਼ਾਮ ਮੇਰਾ ਲੰਗੋਟੀਆ ਯਾਰ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ। ਬਾਲ-ਬੱਚੇਦਾਰ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਤੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ।

ਉਸ ਨੇ ਆਉਣ ਸਾਰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਤੇ ਬੈਗ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਕੱਢ ਕੇ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਰੱਖੀ। ਬੋਲਿਆ, "ਇਹ ਗੁਨਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਸਿਰਫ਼ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਐ। ਲਿਆ ਗਿਲਾਸ ਕੱਢ ਤੇ ਕੁਝ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾ।"

ਮੈਂ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਪੈਸੇ ਕੱਢਣ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਇਹ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇਂ !" ਤੇ ਦਸ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੋਟ ਬਦੋ-ਬਦੀ ਮੈਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਜਾ ਕੇ ਨੁੱਕੜ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਮੱਛੀ ਤੇ ਕਲੇਜੀ ਲੈ ਆਇਆ।

ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਦਸ ਵਜ ਗਏ।

ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਨੇ ਲੋਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਇਆਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਭਲਾ ਤੂੰ ਦੱਸ, ਰੋਜ਼ ਦਾਲ ਖਾਂਦਾ-ਖਾਂਦਾ ਬੰਦਾ ਅੱਕ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ?"

ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤਰਦੀ ਲਾਲਸਾ ਦੇਖ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਸੁਣਿਐ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਐ ?"

"ਐਵੇਂ ਤੇਰਾ ਵਹਿਮ ਐ। ਦਿਲ ਵਿਚ ਧੁਖਧੁਖੀ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਐ, ਪਰ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਬੰਦਾ ਡਰਦਾ ਰਹਿੰਦੈ। ਤੈਨੂੰ ਮੌਜ ਐ।"

ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਪ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ, "ਲੈ ਇਹ ਗਿਲਾਸ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਤੇ ਫਿਰ ਕਿਤੇ ਸੈਰ-ਤਮਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਚੱਲੀਏ।"

"ਕਿਥੇ ?"

"ਕਿਸੇ ਚੰਗੀ ਥਾਂ ਹੀ ਚੱਲਾਂਗੇ । ਇਥੇ ਲਾਹੌਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ । ਉਥੋਂ ਦੀ ਹੀਰਾ-ਮੰਡੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਈ ਗਈ । ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੋਠੇ ਵੀ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਪਿਛੋਂ ਸੁੰਞੇ ਹੋ ਗਏ । ਪਰ ਹੁਣ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਥੋੜ੍ਹੀ ਰੌਣਕ ਫੇਰ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਐ । ਚੱਲ, ਤਿਆਰ ਹੋ ।"

ਰੰਡੀ ਦੇ ਕੋਠੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕਦੇ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ । ਇਥੇ ਜਾਣ ਲਈ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਤੇ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਝੰਡ ਕਰਵਾ ਕੇ ਤੇ ਰੁਪਏ ਗੁਆ ਕੇ ਘਰ ਮੁੜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਅਧੀਆ ਅੰਦਰ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਦਲੇਰ ਸਾਂ । ਨਾਲੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜਾਗ ਉਠੀ ਸੀ ।

ਅਸਾਂ ਗਿਲਾਸ ਮੁਕਾਏ ਤੇ ਟੈਕਸੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਅਜਮੇਰੀ ਗੇਟ ਦੇ ਉਸ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਉਤਰੇ ਜਿਥੇ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਮਾਲ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਟਰੱਕ ਤੇ ਠੇਲ੍ਹੇ ਫਸੇ ਖੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਕਲੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕੁੜਤੇ ਪਾਈ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਤੇ ਦੱਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ ।

ਅਸੀਂ ਕਈ ਕੋਠਿਆਂ ਉਤੇ ਗਏ । ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕਈ ਛਮਕ-ਪਰੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਲਗੀਆਂ, ਪਰ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਚਦੀ । ਹਰ ਕੋਠੇ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨ — ਭੀੜੀਆਂ, ਸਿਲ੍ਹੀਆਂ, ਹਨੇਰੀਆਂ । ਲੋਕ ਉਤਰਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਜੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਬਗ਼ੈਰ ਉਏ-ਤੋਏ ਕੀਤਿਆਂ ਖਿਸਕਵੇਂ ਜਿਹੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੌੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਥੇ, ਅਲਾਇਚੀ ਤੇ ਤਮਾਕੂ ਦੀ ਬੂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਵਿਚ-ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਭਬਕਾ ਵੀ ਸੀ ।

ਮੇਰੀ ਬੇਸਬਰੀ ਦੇਖ ਕੇ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਹੌਂਸਲਾ ਰੱਖ, ਕਿਸੇ ਚੰਗੀ ਥਾਂ ਬੈਠਾਂਗੇ ।"

ਆਖ਼ਰ ਅਸੀਂ ਇਕ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਜਿਹੇ ਸਾਫ਼, ਰੌਸ਼ਨ ਕੋਠੇ ਅੱਗੇ ਰੁਕੇ । ਅੰਦਰ ਫ਼ਰਸ਼ ਉਤੇ ਚਿੱਟੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਤੇ ਗਾਉ-ਤਕੀਏ ਸਜੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਭਰਵੇਂ ਸਰੀਰ ਵਾਲੀ ਸਾਂਵਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਔਰਤ ਬੈਠੀ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਤੇਲੀਆ-ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਲਾਲ ਬਿੰਦੀ, ਤੇ ਨੱਕ ਵਿਚ ਕੋਕਾ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਸਾਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਤਾਂਹ ਚੁੱਕੀਆਂ । ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਈ ਤੇ ਬੜੇ ਕਸਬੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, "ਆਈਏ !"

ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਲ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, "ਇਹ ਠੀਕ ਐ ।"

ਉਹ ਬੂਹੇ ਵਿਚ ਜੁੱਤੀ ਲਾਹ ਕੇ ਅੰਦਰ ਗਾਉ-ਤਕੀਏ ਕੋਲ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਾ ਬੈਠਾ । ਮੈਂ ਵੀ ਮਗਰੇ-ਮਗਰ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੋ ਸਾਜ਼ਿੰਦੇ ਬੈਠੇ ਸਨ — ਸਾਰੰਗੀ ਤੇ ਤਬਲੇ ਵਾਲਾ । ਪਿੱਛੇ ਨਟਰਾਜ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਅੱਗੇ ਧੂਫ਼ ਜਲ ਰਹੀ ਸੀ । ਸਾਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਔਰਤ ਸਫ਼ੈਦ ਸਾੜ੍ਹੀ ਸੰਭਾਲਦੀ ਨਖ਼ਰੇ ਨਾਲ ਉੱਠੀ, ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੋਡੇ ਮੂਧੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, "ਕੁਛ ਸੁਨੀਏਗਾ ?"

ਉਸ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਵਿਚ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਲਹਿਜਾ ਸੀ ਤੇ ਸਰੀਰ ਮੋਟੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨਿੱਗਰ ।

ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, "ਕੁਛ ਪੀਨੇ ਕਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਨੇਗਾ ?"

ਉਸ ਆਖਿਆ, "ਜੈਸਾ ਆਪ ਚਾਹੇਂ ।"

ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਨੇ ਦਸ-ਦਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨੋਟ ਕੱਢੇ ਤੇ ਸਾਰੰਗੀ ਵਾਲੇ ਮੀਏਂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤੇ । ਮੀਆਂ ਉਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਆ ਬੈਠਾ ।

ਕੁਝ ਹੀ ਮਿੰਟਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਛੋਕਰਾ ਵਿਸਕੀ ਦਾ ਅਧੀਆ, ਸੋਡੇ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਤੇ ਕਬਾਬ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ।

ਮੈਨੂੰ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਸਾ ਲੁਟਾਉਣ ਉਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮੈਂ ਹਿਸਾਬ ਲਾਇਆ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਸਾਢੇ ਬਾਈ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸੀ । ਬਾਕੀ ਦੇ ਪੈਸੇ ਹਜ਼ਮ ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, "ਕਿਆ ਸੁਨਾਊਂ ?"

ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਦੋ ਘੁੱਟ ਭਰੇ ਉਸ ਦੇ ਪੱਟ ਉਤੇ ਧੱਫ਼ਾ ਮਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਗਾਣਾ ਸ਼ਾਣਾ ਰਹਿਣ ਦੇ । ਸਿਰਫ਼ ਬੈਠਾਂਗੇ ।"

"ਠਹਿਰੀਏਗਾ ?"

"ਹਾਂ, ਠਹਿਰਾਂਗੇ ਵੀ ।" ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਨੇ ਖਿੜ ਕੇ ਆਖਿਆ ।

ਰੰਡੀਆਂ ਦੇ ਕੋਠੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ "ਠਹਿਰਨ" ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ "ਜਿਨਸੀ ਮਿਲਾਪ ।"

ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਊਟ-ਪਟਾਂਗ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਰੰਡੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਯਬ੍ਹਲੀਆਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ, ਢੁੱਕਵਾਂ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਬੜੀ ਸੂਝ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਡਗਮਗਾਉਂਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵ ਵਲ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੈੱਗ ਚੜ੍ਹਾ ਚੁੱਕਾ ਤਾਂ ਬੋਲਿਆ, "ਚਲ ਫੇਰ ਹੁਣ ਠਹਿਰ-ਠੁਹਰ ਵੀ ਲਈਏ !"

ਉਹ ਉੱਠੀ ਤੇ ਨਾਲ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ।

ਮੈਨੂੰ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਦੀ ਬੇਬਾਕੀ, ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਤੀਰੇ ਉਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਝ ਸੰਭਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢਿੱਲੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੀ । ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ, "ਤੂੰ ਜਾਣੈਂ ?"

ਮੈਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਸੁੰਗੜਿਆ ਬੈਠਾ ਸਾਂ । "ਨਹੀਂ ।"

"ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰ ।"

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, "ਨਹੀਂ ।"

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਚੱਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲੀ, "ਫਿਰ ਭੀ ਆਈਏਗਾ ? ਬਸ ਕਿਸੀ ਸੇ ਪੂਛ ਲੇਨਾ ਕਮਲਾ ਮਦਰਾਸਣ ਕਾ ਨਾਮ । ਮੁਝੇ ਸਭ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ।"

ਅਸੀਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰ ਆਏ । ਜਦੋਂ ਪੌੜੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਲ੍ਹੀ ਹਨੇਰੀ ਹਵਾੜ੍ਹ ਵਿਚੋਂ

ਨਿਕਲ ਕੇ ਸੜਕ ਉਤੇ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤਾਜ਼ਾ ਹਵਾ ਦੇ ਘੁੱਟ ਭਰੇ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਬਕਵਾਸ ਉਤੇ ਮੈਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਜਿਹੀ ਆਈ, ਜਿਥੇ ਤੀਵੀਆਂ ਦਾ ਡਾਂਸ, ਗਾਜਰਾਂ ਤੇ ਗੋਭੀ ਵਾਂਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਡਾਂਸ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਠਿਆ ਕਿ ਦੂਨੀ ਚੰਦ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣਗੇ। ਮੇਰੇ ਪੁੱਛਣ ਉਤੇ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, "ਸੌ ਰੁਪਏ।"

ਮੈਂ 'ਸੌ ਰੁਪਏ' ਸੁਣ ਕੇ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਟੈਕਸੀ, ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਉਤੇ ਉਸ ਰਾਤ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਖ਼ਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣਗੇ।

ਦੂਨੀ ਚੰਦ ਮੇਰੇ ਘਰ ਇਕ ਰਾਤ ਰਹਿ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਹਲਕੀ-ਹਲਕੀ ਬਾਰਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਫ਼ਿਜ਼ਾ ਵਿਚ ਇਕ ਬਾਸੀ ਬੇਦਿਲੀ ਜਿਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਮਨ ਉਤੇ ਭਾਰੂ ਸੀ। ਇਕ ਦਮ ਕਮਲਾ ਮਦਰਾਸਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਚਮਕਦਾਰ ਮਾਹੌਲ ਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨਮਕੀਨ ਨਿੱਘੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ।

ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਟੈਕਸੀ ਫੜੀ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਉਤਰਿਆ। ਟੈਕਸੀ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਦੇ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨੌਂ ਰੁਪਏ ਬਚਦੇ ਸਨ।

ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕੋਠੇ ਉਤੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਮਹਿਫ਼ਲ ਗਰਮ ਸੀ। ਕਮਲਾ ਗਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਗਾਉਂਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਲ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਅੱਖ ਦੇ ਹਲਕੇ ਸਾਂਵਲੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ "ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ" ਆਖਿਆ। ਮੈਂ ਇਕ ਗਾਉ-ਤਕੀਏ ਉਤੇ ਕੂਹਣੀ ਰੱਖ ਕੇ ਮਹਿਫ਼ਲ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਅੱਠ-ਦਸ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਬੈਠਾ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਿਚ-ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਨਚਲਾ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੋਟ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਾਉਂਦਾ। ਇਹ ਟੋਲਾ ਕਿਸੇ ਬਰਾਤ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ ਸੀ। ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਕੁਤਬ ਦੀ ਲਾਠ ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ, ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਰੰਡੀ ਦੇ ਕੋਠੇ ਆ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਘੰਟਾ ਉਹ ਝੂਮ-ਝੂਮ ਕੇ ਫ਼ਿਲਮੀ ਗਾਣੇ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਕਮਲਾ ਦੇ ਨਖ਼ਰੇ ਉਤੇ ਰੁਪਏ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਮੈਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬੈਠਾ ਇਹ ਮਨਜ਼ਰ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜੇਬ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਨੌਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਨੋਟ ਗਿਣ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੱਤ ਰੁਪਏ ਕਮਲਾ ਨੂੰ ਤੇ ਦੋ ਰੁਪਏ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਨਾਸ਼ਤੇ ਲਈ ਰੱਖਾਂਗਾ।

ਆਖ਼ਰ ਬਰਾਤੀਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਉਠ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਰੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ "ਕਾਣੇ" ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ।

ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਕਮਲਾ ਨੇ ਗਾਣਾ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੀਏਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਨੋਟ ਸਾਂਭ ਕੇ ਸਾਰੰਗੀ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਪਾ ਲਏ ਸਨ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, "ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦਿਨ ਠਹਿਰੇ?"

"ਅੱਜ ਇਸੇ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ", ਇਹ ਆਖਣ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵਾਸ਼ਨਾ

ਦੀ ਤੇਜ਼ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ।

ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਈ, ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਤਲੀ ਉਤੇ ਸੱਤ ਰੁਪਏ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਆਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ੍ਹੀ ਦੇ ਲੜ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ।

ਕਮਰਾ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਸੀ ਤੇ ਨਰਮ ਬਿਸਤਰ ਉਤੇ ਹੱਥ ਦੀ ਕੱਢੀ ਚਾਦਰ ਵਿਛੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਲੇ ਵਿਚ ਲਛਮੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਦੂੰਗੜਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਘਿਉ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੀਵੇ ਦੀ ਲਾਟ ਨਾਲ ਆਲੇ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਮਹਿਰਾਬ ਤੇ ਇਸ ਉਤਲੀ ਕੰਧ ਕਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਆਮ ਰੰਡੀ ਦੇ ਘਰ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਕਮਰਾ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸੀ। ਇਥੇ ਨਾ ਮੈਲਾ-ਚਿੱਕੜ ਬਿਸਤਰ, ਨਾ ਮੁਸ਼ਕ ਵਾਲੇ ਸਿਰਹਾਣੇ, ਨਾ ਫ਼ਰਸ਼ ਉਤੇ ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੇ ਟੋਟੇ।

ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਘਬਰਾਹਟ ਭਾਂਪ ਕੇ ਬੋਲੀ, "ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਇਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬਣਾਂ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਪੈਸੇ ਬਟੋਰਨ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਚੁਬਾਰਾ ਮੈਂ ਪਗੜੀ ਉਤੇ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਮਾਲਕ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਲਾਲੀ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ, ਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬਣਾਂ ਵਾਂਗ ਮੰਜੀ ਤੇ ਚੌਕੀਦਾਰੀ ਦੇ ਪੈਸੇ ਵੱਖਰੇ ਵਸੂਲ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧੰਦੇ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ...ਤੁਸੀਂ ਕੋਟ ਲਾਹ ਕੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠੋ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ। ਗਾਹਕ ਦਾ ਦਿਲ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਡਾ ਧਰਮ..."

ਉਹ ਬੜੇ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪੇਸ਼ਾਵਰਾਨਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਨਫ਼ਾਸਤ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮਹਿੰਦੀ ਰੰਗੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਗੋਹਾ ਹੂੰਝ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਂ ਕਮਲਾ ਕੋਲ ਦੋ ਘੰਟੇ ਠਹਿਰਿਆ। ਜਦੋਂ ਘਰ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਾਰੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਟਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ।

ਕਮਲਾ ਮਦਰਾਸਣ ਕੋਲ ਮੈਂ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਮਾਮੂਲ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਉਥੇ ਪੁੱਜਾ, ਕਮਲਾ ਬੈਠੀ ਇਕ ਮਾੜਕੂ ਜਿਹੇ ਸੇਠ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੇਠ ਨੇ ਬਾਰੀਕ ਮਲਮਲ ਦੀ ਲਾਂਗੜ ਵਾਲੀ ਧੋਤੀ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਜ਼ੰਜੀਰੀ ਵਾਲਾ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੁੜਤਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਾਲੀ ਮਖ਼ਮਲ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਟੋਪੀ ਨੂੰ ਉਸ ਆਪਣੇ ਗੋਡੇ ਕੋਲ ਫ਼ਰਸ਼ ਉਤੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪੈਰ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਵਿਚ, ਨਵੇਂ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਗੱਡੀ ਸੀ।

ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਹ ਲੋਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਮਲਾ ਦੀ ਚੋਲੀ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਡੂੰਘ ਵਿਚ ਨੋਟ ਫਸਾ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਫੇਰ ਪਾਨ ਖਾਧੇ ਦੰਦ ਦਿਖਾ ਕੇ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਝਪਕ ਕੇ ਹੱਸਦਾ।

ਕਮਲਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਚੰਚਲ ਮੱਕਾਰੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਲਵਾ ਸੀ। ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵਿਚ ਉਹੀ ਰਸ ਤੇ ਗੱਦਰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਉਹੀ ਨਮਕੀਨੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਜਾਣੂੰ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਜਾਂ ਰੱਖ-ਰਖਾਉ ਤੋਂ ਉਹ ਸੇਠ

ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ-ਲੀਲ੍ਹਾ ਰਚਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਹਲਵਾਈ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਉਤੇ, ਜੋ ਪਕਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਥਾਲ ਕਿਸੇ ਗਾਹਕ ਨੂੰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਛਟਾਂਕ ਬਰਫ਼ੀ ਲੈਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਖੜਾ ਸਾਂ ।

ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਰੌਲਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆ । ਪੌੜੀਆਂ ਵਿਚ ਉਤਰਨ-ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਦਗੜ-ਦਗੜ ਹੋਈ, ਤਖ਼ਤੇ ਖੜਕਾਉਣ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਉਠਿਆ, ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਦਮ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ੀ ਛਾ ਗਈ । ਇਸ ਰੌਲੇ ਦੇ ਯਕਾ-ਯਕ ਦਬਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੇਠਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ : "ਪੁਲਿਸ !"

ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਨਿਕਲ ਗਈ ।

ਸੇਠ ਨੇ ਝੱਟ ਟੋਪੀ ਸਿਰ ਉਤੇ ਰੱਖੀ, ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਗੱਡੀ ਧੋਤੀ ਦੀ ਅੰਟੀ ਵਿਚ ਅੜੁੰਗੀ, ਤੇ ਉਠ ਖਲੋਤਾ । ਬੂਹੇ ਵਲ ਲਪਕਿਆ ਤੇ ਕਾਲੇ ਪੰਪ ਪੈਰੀਂ ਪਾ ਕੇ ਤਿੱਤਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਮੈਂ ਉਠੱਣ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਕਮਲਾ ਬੂਹੇ ਵਲ ਟੇਢੀ ਝਾਤ ਮਾਰ ਕੇ ਬੋਲੀ, "ਇਸ ਸਾਲੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੇ । ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਦਾ ਬੈਠਾ ਸੀ । ਜਿਤਨੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ ਸਨ, ਦੇ ਚੁੱਕਾ ਸੀ । ਤੁਸੀਂ ਬੈਠੋ । ਇਥੇ ਪੁਲਿਸ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ । ਹੇਠਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਗਾਹਕ ਨਾਲ ਲਫ਼ੜਾ ਕਰ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਸਾਉਣ ਲਈ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਰਚ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਮੇਰਾ ਡਰ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ । ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਹੇਠੋਂ ਫਿਰ ਗਾਉਣ ਤੇ ਘੁੰਗਰੂਆਂ ਦੀ ਛਣਕਾਰ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੀ ।

ਕਮਲਾ ਬੋਲੀ, "ਚਲੋ ਅੰਦਰ ਬੈਠੀਏ । ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂਗੇ ।"

ਉਸ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਤੀਕ ਉਸ ਕੋਲ ਰਿਹਾ । ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੁਪਏ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਆਖਿਆ, "ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਖੋ । ਫਿਰ ਕਦੇ ਲੈ ਲਵਾਂਗੀ । ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਮਹਿਮਾਨ ਹੋ ।"

ਉਹ ਬਿਸਤਰ ਵਿਚ ਪਈ ਚਿਰ ਰਾਤ ਤੀਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ । ਉਸ ਦਾ ਸਾਂਵਲਾ ਜਿਸਮ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਇਕ-ਮਿੱਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਹ ਘਰੇਲੂ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫੁਸਲਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਮੈਂ ਕਿਥੋਂ ਦਾ ਰਈਸ ਹਾਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਇਸ ਨੇ ਕੀ ਲੈ ਲੈਣਾ ਹੈ ।

ਉਹ ਆਖ ਰਹੀ ਸੀ, "ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਐਕਸਟਰਾ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕੀਤਾ । ਉਥੇ ਮੇਰਾ ਇਕ ਮਰਾਠੇ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਬੰਬਈ ਲੈ ਗਿਆ । ਅਸੀਂ ਦਾਦਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ, ਜਿਥੇ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸਟੂਡੀਊ ਹਨ । ਕੰਮ ਚੋਖਾ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਬੱਚੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ ਤਾਂ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੰਮ ਮਿਲਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਟਦਾ । ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਆ ਗਈ । ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਇਹ ਕੋਠਾ ਲੈ ਲਿਆ । ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਬੱਚੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ।....

..ਰਸੋਈ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪੰਘੂੜਾ ਹੈ । ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰੀ ਬੱਚੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਉਂਦੀ ਹਾਂ, ਉਹ ਸੁੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ...ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹੋ ?"

"ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ।"

ਉਹ ਉਸੇ ਲੋਰ ਵਿਚ ਬੋਲਦੀ ਰਹੀ, "ਦੋ ਸਾਲ ਮੈਂ ਇਹ ਧੰਦਾ ਹੋਰ ਕਰਾਂਗੀ । ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਕੋਠਾ ਛੱਡ ਦਿਆਂਗੀ । ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ ਉਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਪਵੇ । ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਰੁਪਏ ਅਲਹਿਦਾ ਰੱਖ ਛੱਡੇ ਹਨ । ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਾਫ਼ੀ ਪੈਸਾ ਹੈ...ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਮਰਦ ਜ਼ਾਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ । ਪਰ ਕਿਸੇ ਉਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਮਨੁੱਖ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੱਥਰ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ।"

ਉਹ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ । ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਸਾਂਵਲਾ ਗਰਮ ਸਾਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਕੁੜੱਤਣ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਪੰਘਰੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦੀ ਲਰਜ਼ਿਸ਼ ਸੀ ।

ਸਵੇਰੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਜਦ ਮੈਂ ਤੁਰਨ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਕੋਟ ਫੜਾਉਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, "ਆਉ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਦਿਖਾਵਾਂ ।"

ਨਾਲ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗਏ, ਜਿਥੇ ਨੀਲੇ ਲਾਟੂ ਦੀ ਮੱਧਮ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਬੱਚੀ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ । ਮੈਂ ਝੁਕ ਕੇ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ । ਕਮਲਾ ਮੇਰੀ ਓਟ ਪਿਛੇ ਖੜੀ ਸੀ । ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਮੈਂ ਸੱਤ ਰੁਪਏ, ਬੱਚੀ ਦੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਹੇਠ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਵਾਕਈ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੀ ਹੈ ।"

ਅਗਲੀ ਰਾਤ ਜਦ ਮੈਂ ਕਮਲਾ ਕੋਲ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜ ਪਈ । ਬੋਲੀ, "ਤੂੰ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਪਾਪ ਕੀਤਾ । ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਗਾਹਕ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਲੈ ਕੇ ਗਈ । ਜੇ ਕੁਝ ਦੇਣਾ ਹੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਖਿਡਾਉਣਾ ਦੇਂਦਾ ਜਾਂ ਇਕ ਰੁਪਿਆ—ਪਰ ਤੂੰ ਉਹੀ ਸੱਤ ਰੁਪਏ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜੋ ਰਾਤ ਠਹਿਰਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਦੇਣੇ ਸਨ । ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਾ ਆਈ ?" ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨੋਟ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਮਰੋੜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵਲ ਵਗਾਹ ਮਾਰੇ ਤੇ ਰੋਣ ਲਗ ਪਈ ।

ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨਮੋਸ਼ੀ ਹੋਈ । ਰੁਪਏ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲਏ । ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ।

ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਕਮਲਾ ਦਾ ਘਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ । ਕਈ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਜਾ ਵੜਦਾ । ਉਹ ਚਾਅ ਨਾਲ ਸਾਗ-ਗੋਸ਼ਤ ਬਣਾਉਂਦੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ । ਕਈ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਰੁਮਾਲ ਤੇ ਜੁਰਾਬਾਂ ਵੀ ਧੋ ਦੇਂਦੀ । ਮੈਂ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ । ਇਕ-ਦੋ ਵਾਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਆਈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਸਾ ਲਵਾਂ, ਪਰ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ ।

ਅਕਸਰ ਰਾਤ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ । ਉਦੋਂ ਤੀਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧੰਦੇ ਤੋਂ ਵਿਹਲੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ । ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਪੱਕਿਆ ਸਾਗ-ਗੋਸ਼ਤ ਖਾਂਦਿਆਂ ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਹਰਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ।

ਇਕ ਰਾਤ ਮੈਂ ਤੇ ਕਮਲਾ ਬੈਠੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਹੇ ਸਾਂ । ਹੇਠਲੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤੋਂ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੌੜਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਦੀ ਹਾਲ-ਦੁਹਾਈ : "ਖ਼ੂਨ ! ਖ਼ੂਨ !!"

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਸਹਿਮ ਗਏ ।

ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਭਾਰੀ ਬੂਟਾਂ ਦੀ ਦਗੜ-ਦਗੜ ਹੋਈ । ਮੈਂ ਖਿੜਕੀ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠਾਂ ਝਾਕ ਕੇ ਦੇਖਿਆ, ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਟਰੱਕ ਤੇ ਜੀਪ ਖੜੀ ਸੀ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬਿਲਡਿੰਗ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਇਕ ਥਾਣੇਦਾਰ ਤੇ ਚਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਕਮਲਾ ਦੇ ਕੋਠੇ ਵੀ ਆ ਚੜ੍ਹੇ । ਸਭਨਾਂ ਕੋਠਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ । ਸਾਰੇ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ, ਹੱਤਾ ਕਿ ਕਈ ਸਾਜ਼ਿੰਦੇ ਵੀ ਦੌੜ ਗਏ ਸਨ ।

ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਮਲਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਆਖਿਆ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਗਏ । ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਸਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਜ਼ਿੰਦੇ ਤੇ ਚਾਰ ਰੰਡੀਆਂ ਫੜੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਅਤੇ ਪਹਾੜ ਗੰਜ ਦੇ ਦੋ ਗੁੰਡੇ ਤੇ ਦੋ ਲਾਲੇ ਵੀ ।

ਇਹ ਖ਼ੂਨ ਇਕ ਪੰਜਾਬਣ ਰੰਡੀ ਸਦਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਬੇਗ਼ਮ ਸੀ । ਦੋ ਸਮਗਲਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲਗਦੀ ਸੀ, ਬੇਗ਼ਮ ਦੇ ਆਸ਼ਿਕ ਸਨ । ਉਹ ਰਾਤ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਇਹ ਨਿਬੇੜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੌਣ ਬੇਗਮ ਕੋਲ ਠਹਿਰੇਗਾ, ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜ ਪਏ । ਬੇਗਮ ਦੇ ਛੁਡਾਉਂਦੇ-ਛੁਡਾਉਂਦੇ ਇਕ ਸਮਗਲਰ ਨੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਛੁਰਾ ਕੱਢ ਮਾਰਿਆ । ਛੁਰਾ ਲਗਦੇ ਸਾਰ ਛਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਫ਼ੱਵਾਰਾ ਛੁਟਿਆ ਤੇ ਛੇ ਫੁੱਟ ਲੰਮਾ ਜਵਾਨ ਥਾਏਂ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਕਾਤਲ ਦੌੜ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਥਾਣੇ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਦੋ ਦਿਨ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਰਗੜੇ ਖਾ ਕੇ ਤੇ ਪੈਸੇ ਝੋਕ ਕੇ (ਜਿਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗਰਾਮੋਫ਼ੋਨ ਵੇਚਣਾ ਪਿਆ) ਮਸਾਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋਇਆ ।

ਮੈਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਮਲਾ ਮਦਰਾਸਣ ਨੂੰ ਸੌ-ਸੌ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢੀ, ਆਪਣੇ-ਆਪ ਉਤੇ ਲਾਹਨਤ ਪਾਈ ਤੇ ਰੰਡੀ ਦੇ ਕੋਠੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਤੋਬਾ ਕੀਤੀ ।

ਦਿਨ ਲੰਘਦੇ ਗਏ । ਮੇਰਾ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀ ਸਿੰਧਣ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਮੰਗਲਾਚਾਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਦੋ-ਢਾਈ ਮਹੀਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਰਹੀ । ਉਹ ਧਾਰੀਦਾਰ ਸ਼ਰਬਤੀ ਖ਼ਰਬੂਜ਼ੇ ਵਾਂਗ ਸੀ, ਜੋ ਵਿਚੋਂ ਫਿੱਕਾ ਨਿਕਲ ਆਵੇ । ਕਈ ਵਾਰ ਕਮਲਾ ਦੀ ਲਜ਼ੀਜ਼ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਗਈ-ਗੁਜ਼ਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਕੇ ਛੱਡ ਦੇਂਦਾ ।

ਸਿੰਧਣ ਕੁੜੀ ਨੇ ਢਾਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰ ਮਾਰਿਆ । ਹਰ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਪਾਈ ਰਖਦੀ : ਕਦੇ ਸਿਨੇਮਾ ਦਾ ਟਿਕਟ, ਕਦੇ ਬੰਗਾਲੀ ਮਾਰਕੀਟ ਦੇ ਗੋਲ-ਗੱਪੇ ਤੇ ਚਾਟ ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ ਸੈਂਡਲ ਦੀ ਅੱਡੀ ਲਗਵਾਉਣੀ । ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਵੀ ਦੋ-ਚਾਰ ਬੁੱਧੂ ਉਸ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਹਨ । ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਖਿੱਚਿਆ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਛੜੱਪਾ ਮਾਰ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ

ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ।

ਮੈਂ ਫਿਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛਾਂਕ ਦਾ ਛਾਂਕ । ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਕਮਲਾ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕੋਠਿਆਂ ਦੀ ਪਕੜ-ਧਕੜ ਤੇ ਮਸ਼ਕੂਕ ਸਨਸਨੀ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਆਉਂਦਾ । ਇਸ ਡਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਲਾਲਸਾ ਵੀ ਧੜਕਦੀ ਸੀ । ਪਰ ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਉਹ ਹਨੇਰੀਆਂ ਸਿੱਲ੍ਹੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ।

ਇਕ ਵਾਰ ਮੇਰਾ ਫ਼ੌਜੀ ਦੋਸਤ ਬਖ਼ਤੌਰਾ ਸਿੰਘ ਛੁੱਟੀ ਜਾਂਦਾ ਰਾਹ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰੁਕ ਗਿਆ । ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਈ ਅੱਜ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਮਲਾ ਕੋਲ ਜਾਇਆ ਜਾਵੇ । ਬਖ਼ਤੌਰਾ ਤਗੜਾ, ਉੱਚਾ-ਲੰਮਾ, ਕੁੰਢੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲਾ ਗੱਭਰੂ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਖੱਬੀ ਗੱਲ੍ਹ ਉਤੇ ਇਕ ਲੰਮਾ ਕਾਤੀਦਾਰ ਕਾਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਹੌਸਲਾ ਦੁਗਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਅਸੀਂ ਰਾਤ ਦੇ ਦਸ ਵਜੇ ਜਦ ਕਮਲਾ ਦੇ ਕੋਠੇ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਹੇਠਾਂ ਪਨਵਾੜੀ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਮੇਰਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ, "ਬੜੇ ਦਿਨੋਂ ਮੇਂ ਦਰਸ਼ਨ ਹੂਏ ਆਪ ਕੇ । ਪਾਨ ਖਾਈਏਗਾ ?"

ਜਾੜ੍ਹਾਂ ਹੇਠ ਪਾਨ ਦਬਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹੇ । ਮੈਨੂੰ ਪੌੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨੇਰੀ ਸਿੱਲ੍ਹੀ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਹਵਾੜ੍ਹ ਆਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਰਮ-ਨਰਮ ਤਸੱਲੀ ਸੀ । ਘੁੰਗਰੂਆਂ ਤੇ ਤਬਲੇ ਦੀ ਥਾਪ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ । ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਧੰਦਾ, ਚਹਿਲ-ਪਹਿਲ, ਤਮਾਸ਼ਬੀਨਾਂ ਦੇ ਜਲਵੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਵਾਂ ਸਨ । ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਨੇ ਮੇਰੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਥਪਕੀ ਦਿੱਤੀ । ਲੰਘਦੇ-ਲੰਘਦੇ ਮੈਂ ਦੂਜੀ ਮੰਜ਼ਲ ਦੇ ਕੋਠੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ । ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਹਾਸੇ ਤੇ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ ।

ਅਸੀਂ ਕਮਲਾ ਦੇ ਕੋਠੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ । ਵੱਡਾ ਕਮਰਾ ਖ਼ਾਲੀ ਜਾਪਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਦੋਵੇਂ ਸਾਜ਼ਿੰਦੇ ਤੇ ਚਿੱਟੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ । ਕਮਲਾ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਸਾਰੰਗੀ ਵਾਲੇ ਮੀਏਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ । ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕਮਲਾ ਕਿਥੇ ਹੈ ?" ਮੀਆਂ ਬੋਲਿਆ, "ਬੈਠੀਏ, ਅਭੀ ਆਤੀ ਹੈਂ ।"

ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭੂੱਚਰ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਤਹਿਮਦ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਦਾ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵਲ ਘੂਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਦੋ ਮਿੰਟ ਪਿੱਛੋਂ ਕਮਲਾ ਨਿੱਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਮੂਦਾਰ ਹੋਈ । ਉਸ ਨੇ ਸਫ਼ੈਦ ਸਾੜ੍ਹੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦਾ ਗਦਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸਰੀਰ ਧਮ-ਧਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮੱਥੇ ਦੀ ਮੋਟੀ ਬਿੰਦੀ ਤੇ ਨੱਕ ਵਿਚ ਕੋਕਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਠਠੰਬਰੀ ਤੇ ਫਿਰ ਸੰਭਲ ਕੇ ਬੋਲੀ, "ਅੱਜ ਕਿਵੇਂ ਰਾਹ ਭੁੱਲ ਗਏ ?"

ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਧੰਦੇ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਥੇ ਸਤਵੰਤੀ ਨਾਰੀ ਬਣੀ ਬੈਠੀ ਸਿਰਫ਼ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਡੀਕ ਰਹੀ । ਪਰ ਭੂੱਚਰ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਉਸੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਦੇਖ ਕੇ, ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਕਈ ਰਾਤਾਂ

ਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਸਨ, ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ । ਇਉਂ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਉਤੇ ਕੋਈ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਲਿਬੜਿਆ ਮੁਸ਼ਕ ਮਾਰਦਾ ਬੋਕ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ।

ਮੈਂ ਈਰਖਾ ਵਿਚ ਉਬਲ ਰਿਹਾ ਸਾਂ । ਤਬੀਅਤ ਹੋਰ ਗੰਧਲੀ ਹੋ ਗਈ ।

ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਪ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬੋਲੀ, "ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਸਤ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਹੈ ?"

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, "ਤੂੰ ਨਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਲੈਣੈਂ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਹੈ ।" ਬਖ਼ਤੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਗੁੱਝੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਹ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਬਈ, ਬੜਾ ਤਰ ਮਾਲ ਐ ।"

ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦੁਸ਼ਟ ਭਾਵ ਜਾਗਿਆ । ਮੈਂ ਆਖਿਆ, "ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਠਹਿਰੇਗਾ ।"

ਕਮਲਾ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਾਧਾਰਨ ਪੇਸ਼ਾਵਰਾਨਾ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, "ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਦੋਸਤ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਹੈ ।"

ਮੈਂ ਸੜ-ਬਲ ਕੇ ਕੋਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੇ ਘਟੀਆ ਚਲਨ ਨੂੰ ਧਿਤਕਾਰਨ ਲੱਗਾ । ਸਾਲੀ ਨੂੰ ਬਖ਼ਤੌਰ ਸਿੰਘ ਹੀ ਠੀਕ ਕਰੇਗਾ !

ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਮੀਏਂ ਨੂੰ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਚਲਾ ਆਇਆ ਕਿ ਜਦ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਪਾਨ ਵਾਲੀ ਦੁਕਾਨ ਉਤੇ ਮਿਲ ਲਵੇ ।

ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰ ਕੇ ਮੈਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ । ਸਿਗਰਟਾਂ ਖ਼ਰੀਦੀਆਂ, ਲੰਮਾ ਕਸ਼ ਖਿੱਚਿਆ ਤੇ ਫੁੱਟਪਾਥ ਉਤੇ ਟਹਿਲਣ ਲੱਗਾ । ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿਚ ਕਈ ਖ਼ਿਆਲ ਗੁੱਥਮ-ਗੁੱਥਾ ਸਨ : ਭੁੱਚਰ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਤਹਿਮਦ; ਮੀਏਂ ਦੀ ਸਾਰੰਗੀ; ਬਖ਼ਤੌਰੇ ਦੀਆਂ ਕੁੰਢੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ । ਇਉਂ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੰਗੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਮੋਟੀ ਗੋਲ ਬਿੰਦੀ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ । ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਚਿੰਗਾੜੇ ਉੱਡਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁਝਦੀ ਭੜਕਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਕਮਲਾ ਦਾ ਸਾਂਵਲਾ ਮਸਤੀ ਭਰਿਆ ਜੋਬਨ ਡੁੱਬਦਾ ਤੇ ਉਭਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ।

ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਮੈਂ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਪਾਨ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਉਤੇ ਖੜਾ ਬਖ਼ਤੌਰਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਰਾਛਾਂ ਖਿੜ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਲ ਵਧਿਆ । ਮੋਢੇ ਉਤੇ ਧੱਫਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਤੂੰ ਉਥੋਂ ਦੌੜ ਈ ਆਇਆ ? ਨਿਰੇ ਸੁਰਗ ਦੇ ਝੂਟੇ ਸਨ । ਰੁਪਏ ਤਾਂ ਸੱਤ ਧਰਾ ਲਏ, ਪਰ ਆਨੰਦ ਆ ਗਿਆ ।"

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਘਰ ਪਰਤ ਆਏ । ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਬਖ਼ਤੌਰਾ ਉਸੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੱਸਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਖੱਬੀ ਗੱਲ੍ਹ ਉਤਲਾ ਕਾਤੀਦਾਰ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਕਮਲਾ ਕੋਲ ਗਿਆ । ਸੋਚਿਆ ਅੱਜ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਮਿਲਾਂਗਾ ਤੇ ਪੁੱਛਾਂਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਸ਼ਰਮਾਂ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਤ੍ਰੀਮਤਪਣ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਲਾਜ ਲਗਵਾਈ ।

ਕਮਲਾ ਨੇ ਉਸੇ ਖ਼ੁਸ਼ਗਵਾਰ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਉਹੀ ਉਦਾਰਤਾ ਤੇ ਨਮਕੀਨ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਰੜਕ ਲੁਕਾ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ 'ਠਹਿਰਨ' ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਈ ।

ਜਾਂਦੇ ਸਾਰ ਬੋਲੀ, "ਲਿਆ ਪੈਸੇ ।"

ਮੈਂ ਉਸ ਵਲ ਤੱਕਿਆ । ਉਸ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਥੱਪੜ ਮਾਰਾਂ । ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸੇ ਥਾਂ ਰੰਡੀ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਹੋਏ ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਸੰਭਲ ਗਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, "ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਸੱਤ ਰੁਪਏ ਦੇਵੇ, ਉਹੀ ਇਸ ਬਿਸਤਰ ਦਾ ਮਾਲਕ !"

ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਤਮਕਿਆ ਤੇ ਉਹ ਬਿਫ਼ਰ ਕੇ ਬੋਲੀ, "ਤੂੰ ਇਸ ਘਰ ਨੂੰ ਕੀ ਗਊ-ਸ਼ਾਲਾ ਸਮਝ ਰਖਿਆ ਹੈ ? ਮੈਂ ਬੋਟੀਆਂ ਨੁਚਵਾਉਣ ਦੇ ਪੈਸੇ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ । ਹਲਾਲ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹੈ, ਹਰਾਮ ਦੀ ਨਹੀਂ ।"

ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਮਤੇ ਪੱਕੇ-ਪਕਾਏ ਰਹਿ ਗਏ । ਉਲਾਂਭਾ ਦੇਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਹੀ ਨਾ ਆਈ । ਉਹ ਰੰਡੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਗਈ । ਮੈਂ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਸੱਤ ਰੁਪਏ ਕੱਢੇ ਤੇ ਫੜਾ ਦਿੱਤੇ । ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਾਂਗ ਸਾੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪੱਲੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲਏ । ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਉਹ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਗਈ ਤੇ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ । ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਗਾਹਕ ਹੋਵਾਂ ਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੇ ਨਿੱਘ ਤੇ ਜਿਸਮਾਨੀ ਚਮਤਕਾਰ ਨਾਲ ਲੁਭਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ।

ਉਸ ਰਾਤ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਂ ਕਈ ਦਿਨ ਕੁੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ । ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰੜਕ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਸੀ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਸੰਗਲੀਦਾਰ ਲਗਾਉ ਵੀ । ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਅਜੀਬ ਵਤੀਰੇ ਉਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ । ਫਿਰ ਸੋਚਦਾ : ਮਨਾਂ, ਕਿਹੜੇ ਵਹਿਮ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ । ਆਖ਼ਰ ਰੰਡੀ ਹੈ, ਪੈਸੇ ਦੀ ਪੀਰ, ਉਸ ਦਾ ਧੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗਾਹਕ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਤਪਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਸਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਣ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਉਹ ਪੈਸੇ ਮੰਗੇ ਤਾਂ ਗਿਲਾ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ?

ਹੁਣ ਤੀਜੇ ਚੌਥੇ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਜੀਅ ਕਰਦਾ, ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ । ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨਾਂ ਵਾਲੀ ਪਾਕਿਆਈ ਤੇ ਰੁਪਏ ਨਾਲ ਖ਼ਰੀਦੀ ਹੋਈ ਜਿਸਮਾਨੀ ਲੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਾਗ ਪਿਆ ਸੀ । ਕਮਲਾ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਆਦਲਾ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਪੱਕਾ ਗਾਹਕ ਸਾਂ ।

ਸਾਲ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵੱਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ 30 ਜੂਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ ਕੇਸ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਾਂ ਤੇ ਹਿਸਾਬ ਮੁਕਾਵਾਂ । ਮੈਂ ਦੇਰ ਤੀਕ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ । ਅਕਸਰ ਫ਼ਾਈਲਾਂ ਘਰ ਵੀ ਲੈ ਆਉਂਦਾ । ਪੰਦਰਾਂ-ਵੀਹ ਦਿਨ ਸਿਰ ਖੁਰਕਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਮਹੀਨਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਤਨਖ਼ਾਹ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲਿਸ਼ਕ-ਪੁਸ਼ਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ । ਮਦਰਾਸਣ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ।

ਮੈਂ ਦਨਦਨਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉਪਰ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਉਸ ਦੇ ਕੋਠੇ ਦੇ

ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਖੜੋਤਾ । ਅੰਦਰ ਰੰਗ ਹੀ ਹੋਰ ਸੀ । ਚਿੱਟੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਡੱਬੀਆਂ ਵਾਲੇ ਖੇਸ ਵਿਛੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਚਾਰ ਸੂਕੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਪਾਊਡਰ ਸੁਰਖੀ ਥੱਪੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਬੈਠੀਆਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਛੇੜਖਾਨੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਦੋ ਨੇ ਘੁਟਵੀਆਂ ਪਤਲੂਣਾਂ ਤੇ ਪੀਲੇ ਬਲਾਊਜ਼ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਦੋ ਨੇ ਚੂੜੀਦਾਰ ਪਜਾਮੀਆਂ ਤੇ ਲੰਮੇ-ਲੰਮੇ ਝੁਮਕੇ ।

ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਹੋਰ ਮਚਲ ਗਈਆਂ ਤੇ ਬੋਲੀਆਂ, "ਕਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰੇਂਗਾ ? ਪਤਲੂਣ ਨਾਲ ਕਿ ਚੂੜੀਦਾਰ ਨਾਲ ?"

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕਮਲਾ ਮਦਰਾਸਣ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ?"

ਇਕ ਜਣੀ ਚਮਕ ਕੇ ਬੋਲੀ, "ਮੈਂ ਹਾਂ ਕਮਲਾ ਬੰਗਾਲਣ....ਰਸਗੁੱਲਾ.... ਖਾਏਂਗਾ ?"

ਦੂਜੀ ਨੇ ਟੋਕ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਅਰੀ ਬਕਤੀ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਸੇਠ ਠਹਿਰਨੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਯੇ ਸਾਲੀ ਭਗਾ ਦੇਗੀ । ਆਈਏ ਸੇਠ, ਅੰਦਰ ਆਈਏ, ਹਮ ਆਪ ਕੀ ਕਮਲਾ ਸੇ ਕਮ ਨਹੀਂ ।"

ਮੈਂ ਇਹ ਬਕਵਾਸ ਦੇਖ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਆਇਆ । ਪਾਨ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਸਿਗਰਟ ਖਰੀਦੇ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕਮਲਾ ਕਿੱਥੇ ਗਈ ?"

ਉਸ ਨੇ ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੀ ਡੱਬੀ ਫੜਾਉਂਦੇ ਆਖਿਆ, "ਸਾਹਿਬ ਆਠ ਰੋਜ਼ ਹੂਏ ਵੁਹ ਯਹਾਂ ਸੇ ਚਲੀ ਗਈ । ਬਹੁਤ ਸੇ ਲੋਗ ਪੂਛਨੇ ਆਤੇ ਹੈਂ, ਮਗਰ ਕਿਸੀ ਕੋ ਬਤਾ ਕਰ ਨਹੀਂ ਗਈ ।"

ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਂ ਦਫਤਰ ਦੀ ਇਕ ਫ਼ਾਈਲ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਬੈਠਾ ਸਾਂ ਕਿ ਡਾਕੀਆ ਮੇਰੇ ਨਾਂ ਦਾ ਮਨੀਆਰਡਰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ । ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮਨੀਆਰਡਰ ਭੇਜਣ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਹੈ ? ਮੈਂ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕੀਤੇ ਤੇ ਉਸ ਨੇ 77 ਰੁਪਏ ਫੜਾ ਦਿੱਤੇ, ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੀਆਰਡਰ ਫ਼ਾਰਮ ਦੀ ਸਲਿੱਪ ਪਾੜ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਉਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ—

"ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਕਰਜ਼ਾ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰਖਿਆ । ਅੱਜ ਇਹ ਅਮਾਨਤ ਵਾਪਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਹੈ ।

ਤੁਹਾਡੀ

—ਕਮਲਾ "ਭਾਰਦਵਾਜ"

5

ਦੇਗਚੀ

ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੋ ਛੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ । ਦੋਵੇਂ ਬੇਕਾਰ, ਦੋਵੇਂ ਘੋਲੀ, ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਇਰ । ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਵਾਕਿਫ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਅਕਸਰ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ ਕਰਦੇ ।

ਅਸੀਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਉਠਦੇ । ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚਾਹ ਬਣਾਉਂਦੇ, ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਘੋਖਦੇ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਹੁੰਦੇ ।

ਮੇਰਾ ਸਾਥੀ ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਸੋਚਣੇ ਨਾਲ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵਾਲ ਪੁਟਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਦਾ : "ਲੈ ਬਈ, ਇਹ ਕੁੜੀ ਤੇਰੇ ਕੰਮ ਦੀ ਐ—ਉਮਰ 30 ਸਾਲ, ਬੀ. ਏ., ਬੀ. ਟੀ. ਪਾਸ, ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਨੌਕਰੀ, ਬਾਪ ਰਿਟਾਇਰਡ ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ—"

"ਉਏ ਕੋਈ ਸ਼ਕਲ-ਸੂਰਤ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰ ! ਕੋਈ ਮੋਟੀਆਂ ਐਨਕਾਂ ਵਾਲੀ ਫੰਡਰ ਮਾਸਟਰਾਣੀ ਹੋਊ । ਛੱਡ ਇਸ ਨੂੰ । ਅਗਲਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਪੜ੍ਹ ।"

"ਲੈ ਸੁਣ, ਲੰਮੀ ਸੁਹਣੀ ਕੁੜੀ, ਗੋਰਾ ਰੰਗ, ਤਿੱਖੇ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼, ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ, ਉਮਰ ਵੀਹ ਸਾਲ, ਸਿਤਾਰ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ੁਕੀਨ, ਵਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਮਹੀਨਾ ਹੋਵੇ—"

"ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਲੀ ਕਿਸੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰੂ । ਇਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਵਰ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਚੰਗੇ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲੋੜ ਐ । ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹ ।"

ਅਸੀਂ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਸਭ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦੇਂਦੇ । ਫੇਰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕਾਲਮ ਪੜ੍ਹਦੇ । ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਤੇ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ । ਕਦੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ।

ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਚੋਰੀਆਂ ਤੇ ਉਧਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ। ਗਿਆਰਾਂ ਵਜਦੇ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਤੇ ਬੂਟ ਲਿਸ਼ਕਾ ਕੇ ਪਟੇਲ ਨਗਰ ਤੋਂ ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਵਲ ਨਿਕਲ ਤੁਰਦੇ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਥੱਕੇ-ਟੁੱਟੇ ਘਰ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਬੜੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ।

ਅਸਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਵੇਰੇ ਦੁੱਧ ਮੈਂ ਲਿਆਉਂਦਾ, ਅੱਗ ਉਹ ਬਾਲਦਾ, ਪਿਆਲੇ ਮੈਂ ਧੋਂਦਾ, ਚਾਹ ਉਹ ਬਣਾਉਂਦਾ, ਆਟਾ ਮੈਂ ਗੁੰਨ੍ਹਦਾ, ਰੋਟੀ ਉਹ ਪਕਾਉਂਦਾ। ਪਰ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਣ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਟਲਦੇ ਸਾਂ। ਰੋਜ਼ ਇਹੋ ਸੋਚਦੇ ਕਿ ਜਿਸ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਣ ਵਾਲੀ ਮਾਈ ਰੱਖ ਲਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਂਡੇ ਅਕਸਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ। ਜਿਸ ਬਰਤਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਮਾਂਜ-ਧੋ ਕੇ ਵਰਤ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਟ ਦੇਂਦੇ। ਪੰਜੀਂ-ਸੱਤੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸਭਨਾਂ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੇ ਮਾਂਜਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆ ਜਾਂਦੀ, ਪਰ ਮੋਟੇ ਥੱਲੇ ਵਾਲੀ ਭਰਤ ਦੀ ਦੇਗਚੀ ਦੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਾਹ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਾਂ, ਕਦੀ ਵਾਰੀ ਨਾ ਆਉਂਦੀ।

ਇਹ ਦੇਗਚੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸਾਂ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਦਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੋ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਛੂਛਕ ਵਿਚ ਦੇਸੀ ਘਿਉ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੁੱਧ-ਮੱਖਣਾਂ ਦਾ ਪਲਿਆ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਪਿੰਡੋਂ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਅਜ਼ਮਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦੇਗਚੀ ਵਿਚ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਪੀਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ।

ਇਸ ਦੇਗਚੀ ਵਿਚੋਂ ਚਾਹ ਦੀ ਧੁਆਂਖੀ ਕੁੜੱਤਣ ਦੀ ਬੂ ਆਉਂਦੀ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖਿੰਘਰੀਲੀ ਕਾਲਖ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਕਿ ਜੇ ਪਿਛਲੇ ਸੱਠ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇਗਚੀ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਿਆ, ਤਾਂ ਹੁਣ ਕੀ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਲਾ-ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਨਿੱਗਰ ਸਰੀਰ ਉਤੇ ਕਲੱਤਣ ਵੱਟਿਆ ਕੋੜਾ ਜੋਬਨ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਸੀਂ ਆਦੀ ਹੋ ਗਏ ਸਾਂ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਡਾ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਅਵਤਾਰ ਜ਼ੀਰਵੀ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਗੀਤ ਲਿਖੇ ਸਨ ਤੇ ਇਕ-ਦੋ ਕਰਾਰੇ ਇਸ਼ਕ ਵੀ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਮੀਜ਼ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਸੌ-ਸੌ ਦੇ ਨੋਟ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਵਿਚੋਂ ਪੇਸਟਰੀਆਂ ਤੇ ਕੇਕ ਖਰੀਦੇ ਅਤੇ ਟੈਕਸੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਮਿਲੇ ਤੇ ਝਟ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲਈ ਆਖਿਆ।

ਸਾਡੇ ਨਿੱਕੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਵਿਹੜਾ ਤੇ ਰਸੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਉਤੇ ਦੇਗਚੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਉਬਲਣਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

ਅਵਤਾਰ ਨੇ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਖਿੰਡੇ ਭਾਂਡੇ ਤੇ ਪਲੇਟਾਂ ਤੇ ਫਿਰ ਧੁਆਂਖੀ ਹੋਈ ਦੇਗਚੀ ਦੇਖੀ। ਬੋਲਿਆ, "ਓਏ ਕੰਜਰੋ! ਦੇਗਚੀ ਐਨੀ ਗੰਦੀ ਕਿਉਂ ਰਖੀ ਐ?"

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, "ਬੰਬਈ ਜਾ ਕੇ ਤੂੰ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਸ਼ੁਕੀਨ ਹੋ ਗਿਐਂ। ਦੇਗਚੀ ਜਿੰਨੀ ਪੁਰਾਣੀ, ਉਤਨੀ ਚਾਹ ਸੁਆਦ!"

ਅਵਤਾਰ ਬੋਲਿਆ, "ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਪੀਵਾਂਗਾ ਇਸ ਵਿਚ ਚਾਹ।" ਤੇ ਇਹ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਬੰਬਈ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਮੀਜ਼ ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਤੇ ਬਦੋ-ਬਦੀ ਦੇਗਚੀ ਨੂੰ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਉਤੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਪਾਣੀ ਡੋਹਲਣ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, "ਕਿਉਂ ਬਣੀ-ਬਣਾਈ ਚਾਹ ਦਾ ਨਾਸ ਮਾਰਨ ਲਗਿਐਂ। ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਕਾਲ ਪਿਆ ਹੋਇਐ, ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਬਲਵੇ ਹੋ ਰਹੇ ਨੇ, ਤੇ ਤੂੰ ਕੌਮ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਲਗਿਐਂ। ਇਹ ਬੰਬਈ ਦੇ ਈਰਾਨੀ ਹੋਟਲਾਂ ਦੀ ਚਾਹ ਤੋਂ ਤਾਂ ਸੌ ਦਰਜੇ ਚੰਗੀ ਐ।"

ਮੈਂ ਫਿਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਬਲਦੀ ਦੇਗਚੀ ਨੂੰ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਉਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

ਅਵਤਾਰ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਦੇਗਚੀ ਦੀ ਉਹੀ ਹਾਲਤ ਰਹੀ ਤੇ ਸਾਡੀ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਖਸਤਾ।

ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਟਾਈਪ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਕੀਲ ਨੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਰਖ ਲਿਆ।

ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਸਾਬਨ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿਚ ਕਲਰਕ ਦੀ ਥਾਂ ਖ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਥੇ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਰਖ਼ਾਨੇ ਦੇ ਸੇਲਜ਼ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਦਾਮ ਵਿਚੋਂ, ਸਾਡੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਬਣ ਦੀ ਤਿਲਕਵੀਂ ਜਿਹੀ ਮਹਿਕ ਆਉਂਦੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਸਾਂ।

ਅੱਧੀ ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਛੋਲੇ ਕੁਲਚੇ ਖਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਸਾਬਣ ਦੀ ਮੈਲ ਕੱਢੂ ਖੁਸ਼ਬੂ ਆਉਂਦੀ। ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਛੋਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਝੱਗ ਦਾ ਸੁਆਦ ਵੀ ਆਉਂਦਾ। ਅੱਠ ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ ਪਰਤਦਾ ਤਾਂ ਚਾਹ ਦਾ ਆਨੰਦ ਦੁਗਣਾ ਹੁੰਦਾ। ਤਨਖ਼ਾਹ ਬਹੁਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਤਾਂ ਨੁੱਕੜ ਵਾਲੇ ਹਟ-ਬਾਣੀਏ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਹੀ ਚੁਕਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਣ ਵਾਲੀ ਮਾਈ ਰਖਣ ਦੀ ਨੌਬਤ ਹੀ ਨਾ ਆਈ। ਸਗੋਂ ਦੇਗਚੀ ਦੀ ਧੁਆਂਖੀ ਹੋਈ ਕੁੜੱਤਣ ਭਰੀ ਮਹਿਕ ਦੇ ਅਸੀਂ ਇਤਨੇ ਆਦੀ ਹੋ ਗਏ ਸਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਦੀ ਚਾਹ ਸੁਆਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦੀ।

ਮੇਰੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਬੜੀ ਚੁਲਬਲੀ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਸੀ—ਰੰਗ ਸਾਂਵਲਾ, ਅੱਖਾਂ ਮੋਟੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਗੱਦਰ ਜਿਸਮ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਲੀਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਲਰਕਾਂ ਨਾਲ ਟਿੱਚਰਾਂ ਕਰਦੀ, ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾਲ "ਭਾਪਾ" ਜੀ ਆਖਦੀ। ਬੁੱਢੇ, ਸੁਕੜੂ ਖ਼ਜ਼ਾਨਚੀ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਲੈਣ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਮਸ਼ਕਰੀ ਕਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟਲਦੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਨਖ਼ਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਪੈਸਾ ਬੁੱਢੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨਚੀ ਦੇ ਗੰਜੇ ਸਿਰ ਉਤੋਂ ਵਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬੋਲੀ, "ਭਾਪਾ ਜੀ ਇਸ ਰਕਮ ਦਾ ਖਾਲਿਸ ਦੇਸੀ ਘਿਉ ਲੈ ਕੇ ਖਾ ਲੈਣਾ।

ਸਿਹਤ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ ।"

ਸਾਰੇ ਕਲਰਕ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ ।

ਮੈਂ ਲੀਲਾ ਨੂੰ ਕਈ ਹਫ਼ਤੇ ਤਾੜਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਸਤੀ ਪੱਕੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਤੇ ਇਕ ਚੰਗੇ ਜਿਹੇ ਸਕੂਟਰ-ਰਿਕਸ਼ਾ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹਾਕ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਕ ਲਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਸਕੂਟਰ ਮੋੜਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਟੇਲ ਨਗਰ ਚਲਣ ਲਈ ਆਖਿਆ । ਦੋ-ਚਾਰ ਮਿੰਟ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਮੀਟਰ ਠੀਕ ਕਰਵਾਉਣ ਤੇ ਸਿਗਰਟ ਖਰੀਦਣ ਵਿਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ । ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮੈਂ ਇਸ ਚਾਲਾਕੀ ਨਾਲ ਵਿਉਂਤਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਲੀਲਾ ਬਸ ਫੜਨ ਲਈ ਇਥੋਂ ਦੀ ਲੰਘੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਪਵਾਂ ।

ਮੈਂ ਸਕੂਟਰ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਲੀਲਾ ਅੱਖਾਂ ਮਟਕਾਉਂਦੀ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘੀ ।

ਬਨਾਵਟੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਇਤਨੀ ਤੇਜ਼-ਤੇਜ਼ ਕਿਧਰ ਜਾ ਰਹੀ ਐਂ ?"

"ਬਸ ਫੜਨੀ ਐ" ਉਹ ਬੋਲੀ ।

"ਕਿਥੋਂ ਲਈ ?"

"ਦੇਵ ਨਗਰ ਲਈ—ਘਰ ਜਾਣਾ ਐ ।"

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, "ਮੈਂ ਪਟੇਲ ਨਗਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਲਾਹ ਦਿਆਂਗਾ । ਆ ਬੈਠ ਜਾ ।"

ਉਸ ਨੇ ਬਸਾਂ ਦੇ ਸਟੈਂਡ ਵਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ, ਜਿਥੇ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਦੀ ਲੰਮੀ ਕਤਾਰ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਰਤਾ ਕੁ ਸੋਚ ਕੇ ਉਹ ਬੋਲੀ, "ਚੰਗਾ ।"

ਉਹ ਸਕੂਟਰ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੈਠ ਗਈ :

ਸਕੂਟਰ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਖਸਤਾ ਸੜਕਾਂ ਉਤੇ ਉਛਲਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਘੜੀ-ਮੁੜੀ ਮੇਰਾ ਮੋਢਾ ਤੇ ਪੱਟ ਲੀਲਾ ਨਾਲ ਲਗਦਾ । ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਸੁਸਰੀਆਂ ਦੌੜਨ ਲੱਗੀਆਂ ।

ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, "ਆਪਾਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਕਦੀ ਰਲ ਕੇ ਚਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੀਤੀ । ਅੱਜ ਤੂੰ ਐਨੀ ਛੇਤੀ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕੀ ਕਰਨਾ ਐ ? ਚਲ ਮੇਰੇ ਵਲ ਚਲੀਏ, ਉਥੇ ਚਾਹ ਪੀਵਾਂਗੇ । ਨਾਲੇ ਮੇਰਾ ਘਰ ਦੇਖ ਲਵੀਂ ।"

ਉਸ ਨੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਵਾਰੀ ਨਾਂਹ-ਨੁੱਕਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਖ਼ਿਰ ਮੰਨ ਗਈ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਕੂਟਰ ਸੜਕ ਦੇ ਇਕ ਟੋਏ ਉਤੋਂ ਬੁੜ੍ਹਕਿਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਉਛਲ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਗਏ । ਮੇਰਾ ਖ਼ੂਨ ਤੇਜ਼-ਤੇਜ਼ ਸਕੂਟਰ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਵਾਂਗ ਗਰਦਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਰੋਲ ਬਾਗ਼ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਲੀਲਾ ਨੇ ਇਕ ਦਮ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਦਲ ਲਿਆ ਤੇ ਬੋਲੀ, "ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਹੀ ਜਾਵਾਂਗੀ । ਤੇਰੇ ਨਾਲ

ਚਾਹ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਪੀ ਲਵਾਂਗੀ ।"

ਇਹ ਫ਼ਿਕਰਾ ਉਸ ਨੇ ਇਤਨੀ ਉਭੜਵਾਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁੱਝੀ । ਮੈਂ ਸਕੂਟਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇਵ ਨਗਰ ਵਲ ਚਲਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ।

ਲੀਲਾ ਨੇ ਸਕੂਟਰ ਵਿਚੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਮੇਰਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਚਲੀ ਗਈ । ਮੈਂ ਸਕੂਟਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ।

ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਰੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਜੰਦਰਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਬੁਸ਼ਰਟ ਨੂੰ ਕਿੱਲੀ ਉਤੇ ਟੰਗਿਆ ਤੇ ਦੇਗਚੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰ ਕੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਉਤੇ ਰਖ ਦਿੱਤਾ । ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਲਈ ਮੈਂ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਉਦਾਸ ਲੇਟ ਗਿਆ । ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹਿ ਕੇ ਲੀਲਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਮੋਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਦੇਗਚੀ ਉਬਲ-ਉਬਲ ਕੇ ਝੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਮੈਂ ਚਾਹ ਬਣਾਈ ਤੇ ਪਿਆਲੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਪੀਣ ਲੱਗਾ । ਪਰ ਅੱਜ ਚਾਹ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਨਾ ਆਇਆ ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਲੀਲਾ ਮੈਨੂੰ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, "ਮੇਰੇ ਘਰ ਚਾਹ ਪੀਣ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ?"

ਲੀਲਾ ਨੇ ਉਸੀ ਸ਼ੋਖੀ ਨਾਲ ਆਖਿਆ, "ਜ਼ਰੂਰ ਆਵਾਂਗੀ ।"

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਲੀਲਾ ਵਿਚਕਾਰ ਅਕਸਰ ਇਹੋ ਚਾਹ ਪੀਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਟਾਲ ਦੇਂਦੀ, "ਜ਼ਰੂਰ ਆਵਾਂਗੀ ।"

ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਜਵਾਬ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰੜਕ ਸਗੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀ ਗਈ । ਮੈਂ ਮਨਸੂਬੇ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਤੇ ਵਿਉਂਤਾਂ ਘੜਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਇਸ ਸਾਲੀ ਦੀ ਮੜਕ ਜ਼ਰੂਰ ਭੰਨਣੀ ਹੈ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਰਿਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ । ਮੈਂ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਸਕੂਟਰ ਵਾਲਾ ਜਾਲ ਵਿਛਾਇਆ ।

ਛੁੱਟੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਦਫ਼ਤਰੋਂ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਕੂਟਰ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸਿਰ ਉਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਰੱਖੀ ਲੀਲਾ ਭਿਜਦੀ ਹੋਈ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਾਕ ਮਾਰ ਲਈ, ਉਹ ਝਟ ਸਕੂਟਰ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠੀ ।

ਸਕੂਟਰ ਦੌੜਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਕਣੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਹੋ ਬੈਠੇ । ਮੈਂ ਆਖਿਆ, "ਅੱਜ ਚਾਹ ਪੀਣ ਦਾ ਦਿਨ ਐ । ਚਲ, ਮੇਰੇ ਘਰ ਚਲੀਏ । ਉਥੇ ਚਲ ਕੇ ਗਰਮ-ਗਰਮ ਚਾਹ ਪੀਵਾਂਗੇ ।"

ਲੀਲਾ ਬੋਲੀ, "ਮੰਜ਼ੂਰ ਹੈ ।"

ਕਰੋਲ ਬਾਗ਼ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਧੜਕਿਆ, ਪਰ ਅੱਜ ਲੀਲਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਜਾਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ । ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਸਾਂ ।

ਸਕੂਟਰ ਚਿੱਕੜ ਤੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਟੋਇਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਛਿੱਟੇ ਉਡਾਉਂਦਾ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੇਰੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ।

ਮੈਂ ਜੰਦਰਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਾਲ ਝੁਕ ਕੇ ਲੀਲਾ ਨੂੰ ਕਮਰੇ

ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ।

ਉਹ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾਖ਼ਿਲ ਹੋਈ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਪਈ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਹੋਵੇ । ਮੈਂ ਪਿਛਲੀ ਕੰਧ ਵਾਲੀ ਖਿੜਕੀ ਦਾ ਹਰਾ ਪਰਦਾ ਤਾਣ ਦਿੱਤਾ ।

ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਦੋ ਕੁਰਸੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਦੋ ਮੰਜੀਆਂ ਉਤੇ ਦੋ ਬਿਸਤਰੇ ।

ਲੀਲਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਦੂਜਾ ਬਿਸਤਰਾ ਕਿਸ ਦਾ ਏ ?"

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, "ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਦਾ । ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੇਰ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।"

"ਤਾਂ ਫੇਰ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਏਂ ?" ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਈ ।

"ਤੇਰੀ ਚੱਪਲੀ ਭਿੱਜ ਗਈ ਐ" ਮੈਂ ਆਖਿਆ, "ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਹ ਕੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਬੈਠ ਜਾ । ਇਸ ਮੰਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਗੱਦੇਦਾਰ ਕਾਊਚ ਸਮਝ ਲੈ । ਮੈਂ ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਚਾਹ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ।"

ਉਹ ਚਪਲੀ ਲਾਹ ਕੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਈ । ਦੋਹਾਂ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸਰਹਾਣੇ ਜੋੜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਢੋਅ ਲਗਾ ਲਿਆ ।

ਮੈਂ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ ਦੇਗਚੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਉਬਲਣਾ ਧਰ ਦਿੱਤਾ । ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਤਿਤਲੀਆਂ ਉੱਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਮਨਸੂਬੇ ਬੰਨ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਚਪਲੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਉਤੇ ਸੁਕਾਵਾਂਗਾ । ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਗਿੱਲੇ ਵਾਲਾਂ ਤੇ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਡਿੱਗੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂੰਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ । ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਝੁਮਕਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਦੇਖਾਂਗਾ ਤੇ ਫਿਰ...

ਮੈਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਬਿੜਕ ਸੁਣੀ । ਦੇਖਿਆ ਲੀਲਾ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ।

"ਹਾਲੇ ਚਾਹ ਨਹੀਂ ਬਣੀ ? ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬਿਠਾ ਰਖਿਆ ਏ", ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਦੇਗਚੀ ਵਲ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਬੋਲੀ, "ਉਫ਼ ! ਕਿੰਨੀ ਕਾਲਖ ਜੰਮੀ ਏ ਇਸ ਦੇਗਚੀ ਉਤੇ । ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਏ ਜਿਵੇਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ।"

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, "ਇਸ ਵਿਚ ਚਾਹ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦ ਬਣਦੀ ਐ । ਪੀਵੇਂਗੀ ਤਾਂ ਯਾਦ ਕਰੇਂਗੀ ।"

ਮੈਂ ਪਲੇਟਾਂ ਪਿਆਲੇ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਸਜਾ ਦਿੱਤੇ । ਪੀਪੀ ਵਿਚੋਂ ਮੱਠੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ ਤੇ ਨਾਲ ਅੰਬ ਦਾ ਅਚਾਰ । ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਚਾਹ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ । ਲੀਲਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਸਰ ਕੇ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਈ ਤੇ ਮੈਂ ਕੁਰਸੀ ਉਤੇ ।

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਲੀਲਾ ਦੇ ਝੁਮਕਿਆਂ ਤੇ ਭਿੱਜੇ ਹੋਏ ਵਾਲਾਂ ਵਲ ਸੀ । ਲੀਲਾ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਬਣ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨਚੀ

ਦੀ ਗੱਲ ਛੇੜੀ, ਫਿਰ 'ਬਹੂ ਬੇਗਮ' ਫ਼ਿਲਮ ਦੀ, ਫਿਰ ਚਿੜੀਆ ਘਰ ਦੇ ਲੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਮੱਠੀਆਂ ਤੇ ਅਚਾਰ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ।

ਮੈਂ ਇਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ । ਪਰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਲੰਗੂਰਾਂ ਤੇ ਮੱਠੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਤੋਰਾਂ । ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸੁਡੋਲ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੇਕ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ।

ਚਾਹ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਿਆਲੇ ਪੀ ਕੇ ਤੇ ਚਾਰ ਮੱਠੀਆਂ ਖਾ ਕੇ ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਬੋਲੀ, "ਮੇਰੀਆਂ ਚੱਪਲੀਆਂ ਸੁੱਕ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆ । ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਏਂ । ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ।"

"ਰਤਾ ਠਹਿਰ ਜਾ । ਹਾਲੇ ਕੀ ਕਾਹਲੀ ਏ ?" ਮੈਂ ਆਖਿਆ ।

ਉਹ ਉਠ ਖਲੋਤੀ ਤੇ ਬੋਲੀ, "ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਦੇਰ ਹੋ ਰਹੀ ਏ । ਕਿਥੇ ਹੈ ਮੇਰੀ ਚਪਲੀ ?"

ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਰੁੱਖਾ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਚਪਲੀ ਲੈ ਆਇਆ ।

ਚਪਲੀ ਪਹਿਨ ਕੇ ਉਹ ਬੋਲੀ, "ਚਾਹ ਵਾਕਈ ਬਹੁਤ ਸਵਾਦ ਸੀ । ਸ਼ੁਕਰੀਆ ।"

ਬਾਰਿਸ਼ ਥੰਮ੍ਹ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਤੀਕ ਆਇਆ । ਉਸ ਨੇ ਸਾੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪੱਲੇ ਨਾਲ ਸਿਰ ਕੱਜ ਲਿਆ ਤੇ ਤੇਜ਼-ਤੇਜ਼ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦੀ ਚਲੀ ਗਈ ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਬਿਸਤਰੇ ਉਤੇ ਨਿਢਾਲ, ਮੂਧੇ-ਮੂੰਹ ਢੈ ਪਿਆ । ਫਿਰ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਉਠਿਆ ਤੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਕੱਟਣ ਲੱਗਾ । ਦਿਲ ਵਿਚ ਖਲਬਲੀ ਜਿਹੀ ਮੱਚੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ, ਜਿਥੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਲਾਗੇ ਧੁਆਂਖੀ ਹੋਈ ਦੇਗਚੀ ਪਈ ਸੀ ।

ਮੈਨੂੰ ਦੇਗਚੀ ਉਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ । ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲੈ ਆਇਆ ਤੇ ਰੇਤ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਰਗੜ ਕੇ ਮਾਂਜਣ ਲੱਗਾ ।

8

ਪਿਆਜ਼ੀ ਚੁੰਨੀ

ਡਾਕਟਰ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਅਣਖ ਤੇ ਖੜਕਾ-ਦੜਕਾ ਸੀ ।

ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਕਲਾ, ਕਲਾਲਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਰਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਲੋਹਾ-ਲਾਖਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ, ਪਾਵਿਆਂ ਹੇਠ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਝੱਗਾਂ ਛੱਡਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦੀ ਹਿੱਕ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਬੈਠਾ । ਪੇਟੀ ਨਾਲ ਲਟਕਦਾ ਛੁਰਾ ਕੱਢ ਕੇ ਸੰਘੀ ਨੱਪ ਕੇ ਗਰਜਿਆ : "ਦੇਖਨੀ ਏਂ ! ਸਿਰ ਕੱਟ ਕੇ ਕਿੱਲੀ ਉਤੇ ਟੰਗ ਦੇਸਾਂ !"

ਉਸ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਬੱਕਰੀ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਰ ਕੇ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਆਉਂਦੀ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਥੇ ਬੈਠੀ ਰਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਘਰ ਮੁੜਦੀ ।

ਦੂਰ-ਦੂਰ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੀਕ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸੀ । ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਾੜ੍ਹ-ਪੀੜ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ੁਕੀਨ ਨੇ ਦੰਦਾਂ ਵਿਚ ਮੇਖਾਂ ਠੁਕਵਾਉਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਨਵੇਂ ਦੰਦ ਲਗਵਾਉਣੇ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਸਿੱਧੇ ਡਾਕਟਰ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ।

ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਖੁੰਢਾਂ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਢਾਬੇ ਉਤੇ ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ ਬੱਸਾਂ ਦੇ ਡਰਾਈਵਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਮਨਚਲੇ ਦਾੜ੍ਹ-ਪੀੜ ਦੇ ਪੱਜ, ਹਾਏ-ਹਾਏ ਕਰਦੇ ਉਸ ਦੀ ਹੱਟੀ ਉਤੇ ਹੋ ਆਏ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਹਣੀ ਪੋਠੋਹਾਰਨ ਬੀਵੀ ਬੈਠੀ ਹੁੰਦੀ ।

ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਬਹੁਤ ਮੈਲੇ ਸਨ । ਪਿਲਪਿਲੇ ਮਸੂੜ੍ਹੇ, ਵਿਰਲਾਂ ਵਾਲੀ ਪੀਲੀ ਦੰਦਰਾਲ । ਪਰ ਉਹ ਆਖਦਾ, "ਧੋਬੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਸਦਾ ਮੈਲੇ ਹੀ ਥੀਸਨ ।" ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਹਿੰਦੀ ਰੰਗੀ ਦਾੜ੍ਹੀ, ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਰਖਦਾ । ਪੂੰਝੇ ਵਾਲੀ ਨੀਲੀ ਪੱਗ ਤੇ ਪਤਲੂਣ ਦੀ ਪੇਟੀ ਨਾਲ ਲਟਕਦੇ ਛੁਰੇ ਦਾ ਬੜੇ ਫ਼ਖ਼ਰ

ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ । ਜੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਕੋਈ ਥਾਣੇਦਾਰ, ਜਾਂ ਪਟਵਾਰੀ ਦੁਕਾਨ ਅੱਗੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਬੜੇ ਤਪਾਕ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਫ਼ਤਹਿ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਆਖਦਾ, "ਸਾਡੇ ਵਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰਖਣਾ ! ਤੁਹਾਡੇ ਸਦਕੇ ਦਾਸ ਵੀ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਖੱਟ ਲੈਸੀ !"

ਹੱਟੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਦੋ ਬੋਰਡ ਲਟਕਦੇ ਸਨ । ਇਕ ਆਦਮੀ ਬਗ਼ੈਰ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਨਵੇਂ ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਸੈੱਟ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਮੁਸਕਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਕ ਮੈਲੇ ਪਰਦੇ ਪਿਛੇ ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਲੰਮੀ ਗੱਦੇਦਾਰ ਕੁਰਸੀ ਪਈ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ । ਕੋਲ ਫੱਟੇ ਉਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜਮੂਰ ਤੇ ਖੁਰਚਣ ਵਾਲੇ ਔਜ਼ਾਰ ਪਏ ਹੁੰਦੇ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਟੂਲ ਉਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਹਣੀ ਪੋਠੋਹਾਰਨ ਬੀਵੀ ਬੈਠੀ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਪਿਆਜ਼ੀ ਚੁੰਨੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਉਤੋਂ ਤਿਲਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ।

ਸਾਰੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਮੂਰ ਤੇ ਪਿਆਜ਼ੀ ਚੁੰਨੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੀ । ਲੋਕ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਜਮੂਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਪਿਆਜ਼ੀ ਚੁੰਨੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ । ਇਹ ਕੁਝ ਠੀਕ ਵੀ ਸੀ । ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਮੂਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪਿਆਜ਼ੀ ਚੁੰਨੀ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਗੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਕਿ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੀਵੀ ਤੇ ਦੋ ਧੀਆਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਕਤਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਕੁਰਸੀ ਨੂੰ ਹੀ ਨਾਲ ਲਿਆ ਸਕਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਨ੍ਹੀ ਪੋਠੋਹਾਰਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜਵਾਨ ਧੀ ਆ ਵਸੇ ਸਨ । ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਸਰਾ ਸੀ । ਮਰਨ ਲਗਿਆਂ ਅੰਨ੍ਹੀ ਬੁੱਢੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨ ਧੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਨਾਲ ਘਰ ਪਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਕੁੰਜੜੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਉਤੇ ਉਹ ਸਬਜ਼ੀ ਲੈਣ ਲਈ ਰੁਕ ਗਏ । ਉਹ ਭਿੰਡੀਆਂ ਦਾ ਭਾਅ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖੜੀ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਡੀਕਣ ਲੱਗੀ । ਜਦ ਉਹ ਭਿੰਡੀਆਂ ਚੁਣ ਕੇ ਤੇ ਤੁਲਵਾ ਕੇ ਮੁੜਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪੱਕੇ ਰੰਗ ਦਾ ਇਕ ਪਤਲਾ, ਲੰਮਾ ਆਦਮੀ ਖੰਭੇ ਹੇਠ ਖੜਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਉਸ ਵਲ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਿੰਡੀਆਂ ਸੁੱਟ ਕੇ ਬੀਵੀ ਦਾ ਗਲ ਜਾ ਫੜਿਆ । ਉਸ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਦਾ ਤੇ ਮਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੁੱਕਿਆ, "ਤੂੰ ਉਸ ਕਲਾਲਾਂ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛਡਸੈਂ ? ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਪਿਆਜ਼ੀ ਚੁੰਨੀ ਫਾੜ ਕੇ ਕਿੱਲੀ ਉਤੇ ਟੰਗ ਦੇਸਾਂ ।"

ਲੋਕ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਥੜ੍ਹਿਆਂ ਉਤੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਤੱਕਣ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਕੋਈ ਨੇੜੇ ਨਾ ਆਇਆ । ਸਭ ਨੂੰ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਤੇ ਸ਼ੱਕੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ । ਜੇ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਵਜੋਂ ਦਖ਼ਲ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਮੱਕੂ ਵੀ ਠੱਪ ਦੇਣਾ ਸੀ । ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਥੱਪੜ ਮਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਰੀ ਮੰਡੀ

ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਰੋਂਦੀ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ ।

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਰੂ ਕੁੰਜੜੇ ਤੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਰੰਗਾ ਰਾਮ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੋ ਆਖਿਆ, "ਭਾਈ ਸਾਨੂੰ ਕੀ, ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਐ, ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰੇ !"

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਲੰਘ ਗਏ । ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਦਸ ਵਜੇ ਦੁਕਾਨ ਉਤੇ ਆਉਂਦੇ । ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਹ ਦੁਕਾਨ ਉਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ । ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਗਾਹਕ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਰਬੜ ਦੇ ਮਸੂੜ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਸੈੱਟ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਰੁੱਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ । ਬੀਵੀ ਨਾਲ ਦਿਨ ਵਿਚ ਮਸਾਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਵਾਰ ਹੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਘਰੋਂ ਦੁਕਾਨ ਵਲ ਆ ਰਹੇ ਸਨ । ਜੂਨ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸੀ । ਦਸ ਵਜੇ ਹੀ ਸੂਰਜ ਭੱਠ ਵਾਂਗ ਤਪ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਰਤਾ ਕੁ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ । ਉਹ ਖੜਾ ਹੋ ਕੇ ਤਿੱਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ, "ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿੰਦੀ ਲੱਗੀ ਸਾਈ । ਛੇਤੀ ਤੁਰ, ਹੱਟੀ ਉਤੇ ਗਾਹਕ ਉਡੀਕਦੇ ਹੋਸਨ ।"

ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਖਲੋ ਗਈ । ਉਸ ਨੇ ਚੀਖ਼ ਮਾਰੀ ਤੇ ਜੁੱਤੀ ਸੁੱਟ ਕੇ ਨੰਗੀ ਪੈਰੀਂ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਨੱਸ ਪਈ । ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਹਰਾਮਜ਼ਾਦੀਏ, ਮੈਂ ਤਾਂ..." ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਉਹਨੂੰ ਫੜਣ ਲਈ ਦੌੜ ਪਿਆ ।

ਬੀਵੀ ਇਕ ਥਾਂ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਤਣ ਕੇ ਬੋਲੀ, "ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਢਿੱਡ ਪਾੜ ਦੇਸਾਂ !" ਉਸ ਨੇ ਵਾਲ ਖਿਲਾਰ ਲਏ ਤੇ ਚੰਡੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਗਰਜੀ, "ਮੈਂ ਅੱਗ ਲਾਉਨੀਂ ਐਂ ਤੇਰੀ ਹੱਟੀ ਨੂੰ ! ਦਾੜ੍ਹੀ ਪੁੱਟ ਕੇ ਕਿੱਲੇ ਉਤੇ ਟੰਗ ਦੇਸਾਂ !" ਉਸ ਨੇ ਕੱਖ-ਡੋਰੀਏ ਦੀ ਚੁੰਨੀ ਪਾੜ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਦੇ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਛਾਵਾਂ ਉਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸਣ ਲੱਗੀ । ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਸਕਤੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ । ਉਹ ਬੋਲਿਆ : "ਕੀ ਬੱਕਨੀ ਏਂ ?"

ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੁੜਤੀ ਦਾ ਗਲਵਾਂ ਪਾੜ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਛਾਤੀਆਂ ਉਤੇ ਦੁਹੱਥੜ ਮਾਰੇ ਤੇ ਫਿਰ ਕੂਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੋਈ ਨੱਸ ਗਈ ।

ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਹ-ਸਤ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ । ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਖੜਾ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ।

ਮੁਨਸ਼ੀ ਰੰਗਾ ਰਾਮ ਬੋਲਿਆ, "ਮਗਜ਼ ਨੂੰ ਗਰਮੀ ਚੜ੍ਹ ਗਈ !"

ਬਾਰੂ ਕੁੰਜੜੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਵਿਚਾਰੇ ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਘਰ ਉਜੜ ਗਿਆ !"

ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਦੇਰ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਕੇ ਦੁਕਾਨ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ।

ਸਾਰੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਧੁੰਮ ਗਈ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੀਵੀ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ ।

ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗਲਮੇ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਾਲੀਂ, ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਢਾਬਿਆਂ ਤੇ ਮੋਟਰਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ ਤੁਰੀ ਫਿਰਦੀ । ਢਾਬੇ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਕੋਈ ਬਦਮਾਸ਼ ਜੱਟ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਵੱਟ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹੁਸਨ ਵਲ ਵੇਖਦਾ । ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਹ ਪਿਲਾਉਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਅੰਦਰ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦਾ ਤੇ

ਫੇਰ ਪਿਛਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਲੈ ਵੜਦਾ । ਜਦੋਂ ਉਹ ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ੁਮਾਰ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ।

ਮੋਟਰਾਂ ਦੇ ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਮੇਲ ਸੀ । ਕਦੇ-ਕਦੇ ਦਿਨ ਢਲੇ ਉਹ ਲਾਰੀ ਨੂੰ ਸਾਧਾਂ ਦੀ ਝਿੜੀ ਲਾਗੇ ਲਿਜਾ ਖੜੀ ਕਰਦੇ । ਉਸ ਦੀ ਛੱਤ ਉਤੇ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਬੀਵੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਪਈ ਹੁੰਦੀ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦਾ ਪਾਗਲਪਣ ਲੱਥਾ ਹੁੰਦਾ । ਉਹ ਹਲਕੀ ਫੁੱਲ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਝੂਮਦੀ ਹੋਈ ਕਦੇ ਸਾਧ ਦੇ ਡੇਰੇ ਜਾ ਵੜਦੀ ਜਾਂ ਬਿਜਲੀ-ਘਰ ਦੇ ਕੁਆਟਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਸੌਂਦੀ ।

ਕਦੀ-ਕਦੀ ਉਹ ਕਲਾਲਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਉਸ ਦੀ ਬਗੀਚੀ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ । ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਹਲਟੀ ਉਤੇ ਨਹਾਉਂਦੀ, ਕਪੜੇ ਬਦਲਦੀ ਤੇ ਉਚੇ-ਲੰਮੇ ਮੁਸ਼ਕੀ ਰੰਗ ਦੇ ਕਲਾਲ ਲਈ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਂਦੀ । ਉਸ ਰਾਤ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਸੌਂਦੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਦੀ, "ਇਸ ਪਸ਼ੌਰੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਵਲ ਕੱਢ ਕੇ ਛਡਸਾਂ ।"

ਮੰਡੀ ਦੇ ਸਭ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਸਦਕਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰੀ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਸਿਰਫ਼ ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਤੇ ਕਲਾਲਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਜਿੰਦ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਲੋਕ-ਲਾਜ ਦੀ ਚੁੰਨੀ ਲਾਹ ਕੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਫੀਤੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ । ਉਹ ਤੂਫ਼ਾਨੀ ਨਦੀ ਵਾਂਗ ਮਰਿਆਦਾ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਅੰਨ੍ਹੇ-ਵਾਹ, ਬਿਫਰੀ ਹੋਈ ਵਗ ਤੁਰੀ ਸੀ ।

ਡਾਕਟਰ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੱਟੀ ਸੁੰਨੀ ਤੇ ਘਰ ਵੀਰਾਨ ਸੀ । ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਮੋੜ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ । ਉਹ ਢਾਬਿਆਂ ਤੇ ਮੋਟਰਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ ਉਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪੁੱਛਦਾ ਫਿਰਦਾ । ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਵਿਚ ਤਰਲਾ ਤੇ ਨਮੋਸ਼ੀ ਸੀ । ਉਹ ਸਾਧਾਂ ਤੇ ਗੰਡੇ-ਤਾਵੀਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਗਿਆ । ਕਈ ਸੁੱਖਾਂ-ਸੁੱਖੀਆਂ ਪਰ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਅਰਥ ।

ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਭਰੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਕੁੱਟਿਆ ਸੀ । ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਕਚੀਚੀਆਂ ਵੱਟਦਾ ਤੇ ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ । ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇ ।

ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ । ਉਹ ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਢੂੰਡਦਾ ਹੋਇਆ, ਮੱਥਾ ਪਟਕਦਾ, ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਕੋਸਦਾ ਮੋਟਰਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ ਉਤੇ ਜਾ ਨਿਕਲਿਆ । ਬਾਰਸ਼ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਅੱਡੇ ਉਤੇ ਚਿੱਕੜ ਸੀ । ਇਕ ਲਾਰੀ ਖ਼ਾਲੀ ਸੀ ਕਿਉਂਜੁ ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ । ਲਾਰੀ ਦੀ ਛੱਤ ਉਤੇ ਤਰਪਾਲ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਹੇਠ ਬੁੱਘਾ ਡਰਾਈਵਰ ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਨਾਲ ਸਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਪਿਆ ਸੀ । ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਢਾਬੇ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਸਰਾਰਤੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਲਾਰੀ ਦੀ ਛੱਤ ਵਲ ਸੈਣਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਖਿੜ-ਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸ ਪਏ । ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਸੌ ਘੜੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪੈ ਗਏ । ਉਹ ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਘਰ ਮੁੜ ਆਇਆ ।

ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਹੜਬਾਂ ਨਿਕਲ ਆਈਆਂ । ਪਤਲੂਣ ਦੀ ਪੇਟੀ ਨਾਲ ਲਟਕਦੇ ਛੁਰੇ ਤੇ ਫੌਜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚਾੜ੍ਹੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦਾ

ਸਾਰਾ ਘੁਮੰਡ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਘਰ ਬੈਠੀ ਸੀ । ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਬੇਗਾਨੇ ਘਰ ਜਾ ਵੜਿਆ ਹੋਵੇ । ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬੜੀ ਓਪਰੀ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਬਣ ਲੱਗਾ । ਕੀ ਪਤਾ ਬੀਵੀ ਮੁੜ ਨੱਸ ਜਾਵੇ । ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਧੀਰਜ ਤੇ ਸੰਕੋਚ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ । ਬੀਵੀ ਨੇ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਧੀਮੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਜਾਚ ਕੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਚਕਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਮੁਰਗਾ ਖਾਸੇਂ ?"

ਬੀਵੀ ਨੇ ਉਸ ਵਲ ਬੜੇ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਬੋਲੀ, "ਹਾਂ" ।

ਇਸ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਪਿੱਛੇ ਸੈਂਕੜੇ ਅਣਕਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਸਨ ।

ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਪੜੇ-ਪੈਰੀਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਗਿਆ ਤੇ ਬੀਵੀ ਲਈ ਨਵੀਂ ਚੁੰਨੀ, ਕੱਜਲ, ਦੰਦਾਸਾ, ਬਾਦਾਮ ਤੇ ਮੁਰਗਾ ਲੈ ਆਇਆ । ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਅੱਗੇ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ । ਉਸ ਵਿਚ ਮੁੜ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿਆਰ ਜਾਗ ਪਿਆ । ਨਾਲ ਹੀ ਡਰ, ਪਛਤਾਵਾ ਤੇ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਦਾ ਸੰਸਾ । ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਧਰੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਚਿਣਗ ਵੀ ਮੱਘ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, "ਕੁੱਤੀਏ, ਜੇ ਬੋਹ ਖਾਣੀ ਏਂ, ਤਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਹ । ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਕਲਾਲ ਨੂੰ ਇਥੇ ਲੈ ਆਸਾਂ ।"

ਉਸ ਨੇ ਪੇਟੀ ਨਾਲ ਲਟਕਦਾ ਛੁਰਾ ਲਾਹ ਕੇ ਸੰਦੂਕ ਵਿਚ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਾਈਕਲ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕਲਾਲਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਬਗੀਚੀ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ।

ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੱਜਲ ਪਾਇਆ, ਨਵੀਂ ਪਿਆਜ਼ੀ ਚੁੰਨੀ ਲੀਤੀ ਤੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਉਤੇ ਮੁਰਗਾ ਭੁੰਨਣ ਲੱਗੀ ।

ਸਾਰੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਮਸਾਲੇ ਵਾਲੇ ਮੁਰਗੇ ਦੇ ਤੜਕਣ ਦੀ ਮਹਿਕ ਫੈਲ ਗਈ ।

ਗੁਆਂਢ ਵਿਚ ਮੁਨਸ਼ੀ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੇ ਹੁੱਕੇ ਦੀ ਘੁੱਟ ਭਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਸੁਕਰ ਏ, ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘਰ ਮੁੜ ਵੱਸ ਗਿਆ ।"

9

ਦੁੱਧ ਦਾ ਛੰਨਾ

ਕੋਈ ਸਵਾਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪੈਦਲ ਹੀ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਫ਼ਨੇ ਜਗਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਤੇਜ਼-ਤੇਜ਼ ਉਲਾਂਘਾਂ ਭਰਦਾ ਉਹ ਖੇਤ ਦੀ ਵੱਟੋ-ਵੱਟ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸਰ੍ਹੋਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਜੋਬਨ ਉਤੇ ਮਸਤ ਗਵਾਚੀ ਖੜੀ ਸੀ।

ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਕੱਜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬਸੰਤ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਖ਼ਾਤਰ ਧਰਤੀ ਨੇ ਛੇਕੜ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੁਲੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਹਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਚਾਰ-ਚੁਫ਼ੇਰੇ ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿਲੱਤਣ, ਪੀਲੇ-ਪੀਲੇ ਤਾਜ, ਸੁਨਹਿਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁਰਨ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨੂੰ ਇੰਜ ਭਾਸਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਡੰਡੀ ਹੋ ਲਿਆ ਹੋਵੇ।

ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਥੇ ਖੜਾ ਰਿਹਾ। ਪੂਰਬ ਵੱਲੋਂ ਹਨੇਰਾ ਖਿਲਰਦਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਕਿਸ ਨੂੰ ਰਸਤਾ ਪੁੱਛੇ। ਦੂਰ ਲਹਿੰਦੇ ਵਲ ਸੂਰਜ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦੋ ਕਾਲੇ-ਕਾਲੇ ਬੱਦਲ ਸੋਨੇ ਦੀ ਇਸ ਟੁਕੜੀ ਨੂੰ ਫਾਹ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਐਨੇ ਵਿਚ ਖੱਬੇ ਪਾਸਿਉਂ ਦੂਰ ਖੂਹ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਕੁੜੀ ਸਿਰ ਉਤੇ ਪੱਠਿਆਂ ਦੀ ਭਰੀ ਚੁੱਕੀ ਆਉਂਦੀ ਦਿਸੀ, ਇਹ ਗੀਤ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਪੁਲਾੜ ਵਿਚ ਖਿੰਡ ਰਿਹਾ ਸੀ—

'ਉਡਦੀ ਧੂੜ ਦਿਸੇ
ਬੋਤਾ ਵੀਰ ਦਾ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਵੇ'

ਉਹ ਵਗਦੇ ਖਾਲ ਕੋਲ ਖਲੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਡੀਕਣ ਲੱਗਿਆ। ਜਦ ਉਹ ਨੇੜੇ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕਿਉਂ ਬੀਬੀ ਦਿੱਤੋਪੁਰ ਇੱਥੋਂ ਕਿੱਡੀ ਦੂਰ ਏ ?"

ਉਸ ਨੇ ਅਜੀਤ ਵਲ ਅੱਖ ਪੁੱਟ ਕੇ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, "ਭਾਈ ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਦਿਆਗੜ੍ਹ ਏ, ਦਿੱਤੋਪੁਰ ਪਿਛਾਂਹ ਰਹਿ ਗਿਆ ਏ, ਤੂੰ ਕਿਤੇ ਰਾਹ ਤਾ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ?"

ਅਜੀਤ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਕੁਝ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਏ।"

ਆਥਣ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਦੁਮੇਲ ਉਤੇ ਇਕ ਨਿੰਮ੍ਹਾਂ ਹਰਾ ਹਨੇਰਾ ਸੂਹੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਉਤੇ ਫੈਲਦਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਖਲੋਤੇ-ਖਲੋਤੇ ਇਸ ਕੁੜੀ ਦੀ ਧੌਣ ਹੰਭ ਗਈ ਹੋਊਗੀ, ਓੜਕ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, "ਵਧਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਰਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣਾ। ਕੀ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਰਾਤ ਕੱਟਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ ?"

ਕੁੜੀ ਨੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਭਰੀ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਭੋਂ ਤੇ ਸਿੱਟ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕੂਈ, "ਇੱਥੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਜਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਪੰਜ-ਸੱਤ ਝੁੱਗੀਆਂ ਹਨ ਜੇ ਕਿਤੇ ਥਾਂ ਮਿਲ ਸਕੇ।"

ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਮਿੰਟ ਚੁੱਪ-ਚੁਪੀਤਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ। ਕੁੜੀ ਨੇ ਫੇਰ ਰੰਬੀ ਭਰੇ ਦੀ ਜੱਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਹਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਵਾ ਕੇ ਫੇਰ ਸਿਰ ਉਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਅਜੀਤ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਟੁਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਭੱਜ-ਦੌੜ, ਹੂ-ਹੂ ਤੇ ਚੀਕ ਚੰਘਿਆੜੇ ਤੋਂ ਖ਼ਾਲੀ ਇਹ ਪਿੰਡ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੰਜ ਉਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਥਲਾਂ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਟਿੱਬਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫੁੱਲ ਖੜਾ ਹੋਵੇ।

ਉਸ ਨੇ ਅਜੀਤ ਵਲ ਅੱਖਾਂ ਫੇਰੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ, "ਭਾਈ ਤੂੰ ਕਿਹੜੇ ਪਿੰਡੋਂ ਏਂ ? ਨਵਾਂ ਈ ਜਾਪਦਾ ਏਂ।"

ਉਸ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆਇਆਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਈ ਚਿਰ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਪੈਲੀਆਂ ਦਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਏ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਜੜੀ ਤੇ ਵਾਗੀ ਵਾਪਸ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤ ਪਏ ਸਨ। ਟੋਭੇ ਉਤੋਂ ਤੀਵੀਆਂ ਡੁੱਲ੍ਹਦੇ ਘੜੇ ਢਾਕਾਂ ਉਤੇ ਧਰੀ ਵਾਪਸ ਘਰਾਂ ਵਲ ਨੂੰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਟੱਪਦਿਆਂ ਹੀ ਬਰੋਟੇ ਕੋਲ ਇਕ ਝੁੱਗੀ ਸੀ। ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਖੜਕਾ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, "ਨਿਹਾਲੋ ਪੁੱਤਰ, ਆ ਗਈ ਏਂ।"

"ਹਾਂ ਮਾਂ ਨੀ"

ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇਕ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਨਿਕਲੀ, "ਲਿਆ ਪੱਠੇ ਸੁੱਟ, ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਗਾਂ ਨੂੰ ਚੋ। ਤੈਨੂੰ ਕਦ ਦੀ ਉਡੀਕਦੀ ਆਂ। ਤੇ ਇਹ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੌਣ ਏ ?"

ਨਿਹਾਲੋ ਨੇ ਪੱਠੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਗੁੱਟ ਦਬ ਕੇ ਆਖਿਆ, "ਏਥੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਪਿਟਰ ਨੇ, ਰਾਹ ਭੁੱਲ ਗਏ ਨੇ।"

ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਅਜੀਤ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਟੋਹ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, "ਬੈਹ ਜਾ ਪੁੱਤ। ਮੰਜੀ ਡਾਹ ਦੇ ਕੁੜੇ ਨੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ, ਤਿਹਾਏ ਹੋਣਗੇ, ਜਾਹ ਛੇਤੀ ਦੇਣੀ ਜਾ ਕੇ ਮਟ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਛੰਨਾ ਦੇਹ।"

ਨਿਹਾਲੋ ਨੇ ਘੜੀਸ ਕੇ ਚੋਖੜੇ ਦੀ ਮੰਜੀ ਕੋਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਉਹ ਏਸ ਟੁੱਟੀ-ਖੁੱਟੀ ਮੰਜੀ ਦੀ ਬਾਹੀ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। "ਸੂਤ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾ ਸੋਹਣਿਆ", ਮਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਆਖਿਆ।

ਨਿਹਾਲੋ ਦੋਹਣਾ ਲੈ ਕੇ ਝੁੱਗੀ ਦੇ ਪਛਾੜੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਗਾਂ ਦੀ ਧਾਰ ਕੱਢਣ ਚਲੀ ਗਈ। ਟਿਚਕਾਰੀ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਗਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ, ਵੱਛਾ ਜਿਹੜਾ ਮਿਣਕ-ਮਿਣਕ ਕਿੱਲੇ ਉਤੇ ਸੌਂ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਚਾਪ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਰੰਭਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਨਿਹਾਲੋ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਛਿਕਲੀ ਲਾਹੀ, ਉਹ ਚੁੰਘੀਆਂ ਭਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਂ ਦੇ ਥਣਾਂ ਨੂੰ ਮਚਾਕੇ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਨਿਹਾਲੋ ਨੇ ਅਸੀਲ ਗਾਂ ਦੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਵਿਚ ਨਿਆਣਾ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਵੱਛੇ ਨੇ ਢੁੱਡਾਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਸਮਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਦੁੱਧ ਥਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡੁਲ੍ਹਕਣ ਲਗ ਪਿਆ, ਨਿਹਾਲੋ ਨੇ ਵੱਛੇ ਨੂੰ ਧੂ ਕੇ ਦੂਜੇ ਕਿੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦੋਹਣਾ ਗੋਡਿਆਂ ਵਿਚ ਲੈ ਧਾਰਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਅੱਜ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਕੁਝ ਵਧੇਰੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਗਊ ਦੇ ਕੂਲੇ ਗੇਰੂਏ ਥਣਾਂ ਨੂੰ ਟੋਂਹਦੇ ਤੇ ਚੋਂਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਂ-ਸ਼ਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਉਸ ਦੇ ਦੁਹਣੇ ਵਿਚ ਵਰ੍ਹਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਕੋਈ ਔਟਲੀ ਧਾਰ ਦੁਹਣੇ ਦੀ ਧੌਣ ਤੋਂ ਤਿਲ੍ਹਕ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁੱਥਣ ਉਪਰ ਖਿਲਰ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਬਰੀਕ-ਬਰੀਕ ਰਿਸਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਧਾਰਾਂ ਦੀ ਭੂਰ ਏਧਰ-ਉਧਰ ਕਿਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਹਦੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਸਾਰ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਦੁਧੀਆ ਹੇਕਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਮਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਵਾੜਾ ਇਕ ਭਿੰਨੇ ਗੀਤ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਦੋਹਣੇ ਵਿਚ ਉਲਰਦੀ ਝੱਗ ਵਾਂਗ ਇਕ ਖ਼ਿਆਲ ਉਸ ਦੀ ਹਿੱਕ ਵਿਚ ਉਭਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਗੱਭਰੂ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ, ਜਿਹੜਾ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਕਿਤੇ ਲੜਦਾ ਹੋਊਗਾ, ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਮਿਲਦਾ ਏ। ਸਾਵਾਂ ਓਹੀ ਬੋਲ, ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਉਹੀ ਗਿਲ-ਗਿਲ ਅਤੇ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਉਹੀ ਖਿੜ ਸੀ। ਦੋਹਣਾ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਭਰਦਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵੀ ਇਸ ਰੀਝ ਭਰੇ ਸੁਫ਼ਨੇ ਨਾਲ ਤਾਂਹ-ਤਾਂਹ ਡਲ੍ਹਕਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ।

ਬਾਹਰ ਅਜੀਤ ਮੰਜੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਨਿਹਾਲੋ ਦੇ ਮੜੰਗੇ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਭੁੱਲੀ ਵਿਸਰੀ ਯਾਦ ਦੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਛਲਾਂ ਡੁਲ੍ਹਕਦੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਕੱਦ-ਕਾਠ ਕਿੰਨਾ ਨਰੋਆ ਏ, ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀ ਖਿੱਚ ਏ, ਉਸ ਦੀ ਉੱਚੀ ਧੌਣ ਤੇ ਮੋਟੀਆਂ ਬਦਾਮੀ ਅੱਖਾਂ...

ਮੰਜੀ ਹੇਠ ਬੈਠਾ ਕੁੱਤਾ ਇਕ ਦਮ ਇਕ ਕੁੱਕੜੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਭੌਂਕਦਾ ਹੋਇਆ ਦੌੜ ਪਿਆ। ਚਾਰੇ ਦੇ ਬੱਠਲ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਸਾਊ ਬਿੱਲੀ ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਅਗਲੇ ਪੰਜਿਆਂ ਉਤੇ ਰੱਖੀ, ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀ ਕੁਝ ਸੋਚਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਭੌਂਕ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕ ਦਮ ਡੌਰ-ਭੌਰ ਹੋ ਕੇ ਤੱਕਣ ਲੱਗੀ। ਨੇੜੇ ਨਿੰਬੂਆਂ ਦੇ ਵਾੜੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਖੱਟੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੂ ਰੁਮਕਦੀ ਹੋਈ 'ਵਾ ਉਤੇ ਤੁਰਦੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ! ਅਜੀਤ ਬੈਠਾ ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਵਾ ਦੀਆਂ ਖੱਟ-ਮਿੱਠੀਆਂ ਘੁੱਟਾਂ ਪੀਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਏਨੇ ਵਿਚ ਨਿਹਾਲੋ ਦੁੱਧ ਦੇ ਭਰੇ ਦੁਹਣੇ ਨੂੰ ਢਾਕ ਉਤੇ ਧਰੀ ਨਿਆਣਾ ਘੁਮਾਉਂਦੀ, ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘੀ, ਅਜੀਤ ਫੇਰ ਤਕੜਾ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਸਬਾਤ ਵਿਚ ਹਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਧੂੰਆਂ ਉਠੱ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਅੰਦਰ ਨਿਹਾਲੋ ਦੀ ਮਾਂ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦਾ ਕੁਝ ਖੜਕਾ-ਦੜਕਾ ਪਈ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਸੂਰਜ ਦੇ ਛਿਪਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸਲੇਟੀ ਰੰਗ ਦੀ ਛਾਂ ਨੇ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੱਜ ਦਿੱਤਾ। ਖਾਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਟਟਿਹਿਣੇ ਘਾਹ ਦੇ ਲਹਿੰਗੇ ਉਤੇ ਸਿਲਮੇ ਵਾਂਗ ਲਿਸ਼ਕਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਨਿਹਾਲੋ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਲੈ ਡੌਡੀਏ, ਸਾਗ ਤੇ ਟੁੱਕਰ ਵੀਰ ਨੂੰ ਦੇ, ਖਾ ਲਊ।"

ਨਿਹਾਲੋ ਛੰਨਾ ਤੇ ਬਾਟੀ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ। ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠਾਂ ਅਜੀਤ ਅਜੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸੁਫ਼ਨਾ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਹੱਸਦੀ ਹੋਈ ਨੇ ਰੁੱਖਾ-ਮਿੱਸਾ ਟੁੱਕ ਉਹਦੇ ਅੱਗੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। "ਰਤੀ ਠਹਿਰੀਂ ਮੈਂ ਦੀਵਾ ਚਾਸ ਲਿਆਵਾਂ।" ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਫੇਰ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਬੁੱਢੀ ਔਮੜੀ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਟੋਂਹਦੀ ਬਾਹਰ ਬੇਹੜੀ ਤੇ ਦੀਵਾ ਫੜੀ ਆ ਗਈ।

ਫੱਗਣ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਡੁੱਬਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਤਾਅ ਵੀ ਠੰਢਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਫੁੱਲਾਂ-ਪੱਤਿਆਂ ਉਤੇ ਤਰੇਲ ਥਰਕਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਇਕ ਝੁਣਝੁਣੀਆਂ ਭਰੀ ਠੰਢ ਉਤਰ ਆਈ ਸੀ। ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਪੁੱਤਰ ਏਥੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਸਰਾਂ-ਸਰਿਖੀ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਸਾਡਾ ਦਾਣੇ-ਫੱਕੇ ਵਾਲਾ ਕੋਠਾ ਹੈ, ਕੁੜੀ ਜਾ ਕੇ ਤੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸੌਣ-ਪੈਣ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਐ।"

ਅਜੀਤ ਨੇ ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਬੇਲਾਗ ਸੇਵਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਦਿਨ ਭਰ ਏਧਰ-ਓਧਰ ਭਟਕਣ ਭੌਂਕਣ ਨਾਲ ਉਹ ਥੱਕਿਆ-ਹੱਤਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਆਂਦਰਾਂ ਵਿਚ ਕੜਵੱਲ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਸਾਗ ਟੁੱਕਰ ਲੰਘਾ ਕੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਰਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਕੱਟਣ ਦੀ ਬੇਅੰਤ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ।

ਨਿਹਾਲੋ ਦੇ ਪਿਓ ਨੂੰ ਮਰੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਬਾਲੜੀ ਸੀ। ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਦਸ-ਪੰਜ ਥਿਘੇ ਦੀ ਵਾਹੀ ਖੇਤੀ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਟੱਬਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਰ-ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਦੇ ਉਹਦੇ ਹਾਣੀ ਲਾਮ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਸਨ, ਮਹਿੰਦਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵੀ ਵਰਦੀ, ਬੰਦੂਕ, ਬੂਟ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਅਚਲ ਹਿਲੋਰ ਜਾਗ ਪਈ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਹਿੰਦੇ-ਸੁਣਦੇ ਉਹ ਇਕ ਦਿਨ ਚੋਰੀਉਂ ਅੰਬਾਲੇ ਜਾ ਕੇ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦੋਂ ਜਾ ਕੇ ਚਿੱਠੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਲੈ ਲੀਤਾ ਗਿਆ ਏ ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਜਾਊਗਾ। ਮਾਂ-ਭੈਣ ਦੋਵੇਂ ਰੋ-ਪਿੱਟ ਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਰਹੀਆਂ, ਅਤੇ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਮਹੀਨੇ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦਾ ਬੁਕ ਆਉਣ ਲਗ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੀੜ ਤੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਦੁੱਖ ਰਤੀ ਸਿਲ੍ਹਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅੱਜ ਏਸ ਜਵਾਨ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਮਾਵਾਂ-ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਰਾਤ ਉਤਰ ਆਈ ਸੀ, ਤੇ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਨਿਆਣੇ ਵਾਂਗ ਰਾਤ ਦੀ ਕਾਲੀ ਚਾਦਰ ਵਿਚ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੌਂ ਗਿਆ ਸੀ।

ਨਿਹਾਲੋ ਦੀਵਾ ਫੜੀ ਅਜੀਤ ਦੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਲੱਗ ਪਈ ਤੇ ਨੁੱਕਰ ਤੋਂ ਭੌਂ ਕੇ ਧੂੰਏਂ ਨਾਲ ਧੁਆਂਖੇ ਹੋਏ ਇਕ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਵੜ ਗਈ। ਇਸ ਦੀ ਪੀਲੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਕੋਠਾ ਨਿੱਘਾ-ਨਿੱਘਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੀਵੇ ਨੂੰ ਸੀਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਲਾਟ ਭੰਬੜਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਕੰਧ ਦੀਆਂ ਪਾਟੀ ਕਕੜੀ ਵਾਂਗ ਤਰੇੜਾਂ ਸਾਫ਼ ਦਿੱਸਣ ਲਗ ਪਈਆਂ।

ਇਕ ਦਮ ਬਾਹਰ ਹਵਾ ਜਾਗ ਪਈ, ਜਿਵੇਂ ਫੱਗਣ ਦਾ ਰੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਹ ਤੇਜ਼-ਤੇਜ਼ ਵਗਣ ਲਗ ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਸੁੱਕਾ ਪੱਤਾ ਖੜ-ਖੜ ਕਰਦਾ ਉਡਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਕੋਠੇ ਦੀ ਡਿਉਢੀ ਉਪਰ ਆ ਕੇ ਅਟਕ ਗਿਆ ਤੇ ਹਵਾ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕੁਰਲਾਂਦੀ ਹੋਈ ਚੀਕਣ ਲਗ ਪਈ। ਬਰੋਟੇ ਦੇ ਮੋਟੇ ਪੱਤੇ ਆਪਮੁਹਾਰੇ ਡਿਕਡੋਲੇ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਤੇ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਖੇਤ ਉਤੇ ਬੁੱਲੇ ਬੇਅੰਤ ਨਿਆਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕੂਕਾਂ ਮਾਰਦੇ ਉਡੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਨਿਹਾਲੋ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜ-ਫੜ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੀਵੇ ਦਾ ਖਲੋਤਾ ਚਾਨਣ ਹਿੱਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਦੁੱਧ ਦਾ ਛੰਨਾ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹ ਤਖ਼ਤੇ ਭੇੜਨ ਵਾਸਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧੀ। ਦੋਨੋਂ ਫੱਟੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਜੱਫੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਧੂ ਖਿੱਚਦੇ। ਹਵਾ ਦਾ ਇਕ ਕੂਕਦਾ ਹੋਇਆ ਬੁੱਲਾ ਆਇਆ, ਆਲੇ ਵਿਚ ਪਿਆ ਦੀਵਾ ਇਕ ਦਮ ਬੁਝ ਗਿਆ ਤੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਡਰੇ ਹੋਏ ਹਨੇਰੇ ਨੇ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਡੂੰਘੀ ਕਾਲਖ ਵਿਚ ਲੁਕਾ ਦਿੱਤਾ।

ਬਾਹਰ ਤੂਫ਼ਾਨ ਤੇ ਵਾਛੜ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਵਧਦਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਬਿਜਲੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾੜ ਕੇ ਇਕ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਥਾਂ ਤ੍ਰਭਕ ਉਠਦੀ। ਹਨੇਰਾ ਜੰਗਲੀ ਰਿੱਛ ਵਾਂਗ ਕਲਾਂਦਾ ਤੇ ਘੁਰਕੀਆਂ ਵਟਦਾ ਸੀ।

ਅਜੀਤ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਉਠਿਆ।

ਏਨੇ ਵਿਚ ਨਿਹਾਲੋ ਨੇ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਤਖ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਭੇੜ ਕੇ ਕੁੰਡੀ ਜੜ ਦਿੱਤੀ, ਵਾਪਸ ਪਰਤੀ ਤਾਂ ਅਜੀਤ ਦਾ ਮੋਢਾ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ੍ਹ ਨਾਲ ਵੱਜਿਆ। ਉਹ ਕੰਬ ਕੇ ਸੁੰਗੜ ਗਈ।

ਅਜੀਤ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਠੰਢ ਨਾਲ ਕੰਬਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ, "ਬਾਹਰ ਤੂਫ਼ਾਨ ਤਿਖੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਏ ਤੇ ਤੂੰ..."

ਹਨੇਰੇ ਨਾਲ ਡੱਕੇ ਹੋਏ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਦੋ ਮਿੰਟ ਚੁੱਪ-ਚੁਪੀਤੇ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ।

ਫੇਰ ਅਜੀਤ ਦੀਆਂ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਟੋਂਹਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਿਹਾਲੋ ਦੇ ਗੁੱਟ ਨਾਲ ਟਕਰਾਈਆਂ, ਉਸ ਦੀ ਛੁਹ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਵਾਲ-ਵਾਲ ਕੰਬ ਉਠਿਆ।

ਉਹ ਜੱਕੋ-ਤੱਕੀ ਵਿਚ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਜਲ-ਭਿੰਨੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਕੁੰਗੜੀ ਖਲੋਤੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਦਾ ਗਰਮ ਸਾਹ ਉਸ ਦੀ ਨੱਕ ਵਿਚੋਂ ਭਾਫਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਇਕ ਤੱਤੀ ਭਮਕ ਮਘ ਉਠੀ ਸੀ।

ਅਜੀਤ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੰਬਦੀਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਸ ਦੇ ਕੂਲੇ ਪੋਟਿਆਂ ਉਤੇ ਤਰੇਲ ਵਾਂਗ ਗਿੱਲ ਉਤਰ ਆਈ ਸੀ।

ਏਸ ਅਜੀਬ ਛੁਹ ਦੀ ਝੁਣਝੁਣੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕੰਬਣੀ ਦੀ ਲੀਕ ਵਹਾ ਦਿੱਤੀ।

ਮੋਘੇ ਵਿਚੋਂ ਬਿਜਲੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਲਸ਼ਕੋਰੇ ਮਾਰਦੀ। ਨਿਹਾਲੋ ਦੀਆਂ ਮੀਢੀਆਂ ਤੇ ਵਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਉਤੇ ਭਿੱਜੇ ਪਏ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਮੁੜ੍ਹਕੇ ਦੇ ਤੁਬਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਤੇ ਵੱਖੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦਾ ਧੜਕਾ ਸਾਫ਼ ਸੁਣਦਾ ਸੀ।

ਬਾਹਰ ਮੀਂਹ ਦਾ ਕਾਲਾ ਰਾਗ ਗੜ੍ਹਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਝੱਖੜ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਦੇ ਘੁੰਗਰੂ ਬੰਨ੍ਹੀ ਇਕ ਸ਼ਰਾਬੀ ਵਾਂਗ ਨੱਚਦਾ ਰਿਹਾ।

ਖੂੰਜੇ ਵਿਚ ਝੀਂਗਰਾਂ ਤੇ ਟਿੱਡੀਆਂ ਦਾ ਰੌਲਾ ਵਧ ਗਿਆ। ਬੇਅੰਤ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਕਾਲਖ ਹੋਰ ਵੀ ਡੂੰਘੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਮੀਂਹ ਦੀ ਕੰਨ ਪਾੜਨ ਵਾਲੀ ਗੁੰਜਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਨਿੱਕੇ-ਮੋਟੇ ਰੌਲੇ ਲੁਕ ਗਏ।

ਬੂਹੇ ਦੀ ਇਕ ਲੰਮੀ ਝੀਤ ਵਿਚੋਂ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਬਿਜਲੀ ਕੋਠੇ ਦੇ ਨਿੱਘੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਵਾਂਗ ਕਟਦੀ ਸੀ। ਨਿਹਾਲੋ ਨੇ ਘੁੱਪ-ਘੇਰ ਕੋਠੇ ਨੂੰ ਟੋਂਹਦਿਆਂ ਥਿਰਕਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕੁੰਡੀ ਖੋਲ੍ਹੀ। ਬਾਹਰ ਅਜੇ ਵੀ ਝਾਂਜਾ ਵਗਦਾ ਸੀ।

ਇਕ ਕਾਲਾ ਬੱਦਲ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਪਾਗਲ ਵਾਂਗ ਹੜਬੜਾ ਕੇ ਇਕ ਦਮ ਟੁੱਟਿਆ, ਤੇ ਦਰੜ-ਦਰੜ ਕਰਦਾ ਸਾਰੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਖਿੰਡ ਗਿਆ। ਡਰਾਉਣੇ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਇਹ ਚੰਗਿਆੜ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਠਠੰਬਰੀ ਤੇ ਤ੍ਰਬ੍ਹਕ ਉਠੀ।

"ਬਸ...ਚੱਲੀ...ਏਂ ?" ਇਕ ਧੀਮੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਇਉਂ ਨਿਹਾਲੋ ਦੇ ਕੰਨਾ ਨੂੰ ਛੁਹੀ ਜੀਕਰ ਕੋਠੇ ਵਿਚਲਾ ਹਨੇਰਾ ਬੋਲਦਾ ਹੁੰਦਾ ਏ।

"ਹਾਂ..." ਧੋਲਾ ਜਿਹਾ ਆਖਦਿਆਂ ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧੀ।

ਬਾਹਰ ਵਰਖਾ ਦੀਆਂ ਘਰਾਲਾਂ ਵਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਲੇਟੀ ਹੜ੍ਹ ਉਤੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੀਂ ਕਾਲੇ-ਕਾਲੇ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਝੰਬ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਸਿਰ ਨੂੰ ਭਿਉਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸੁੱਥਣ ਨੂੰ ਤਾਂਹ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਤੇ ਨਸਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਭਡਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪੈਰ ਧਾ ਕੇ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਦੂਜੀ ਝੁੱਗੀ ਵਲ ਚਲੀ ਗਈ।

ਠੱਕੇ ਦੇ ਵਾ-ਵਰੋਲੇ ਉਹਦੀ ਗੁੱਤ ਤੇ ਚੁੰਨੀ ਨੂੰ ਉਤਾ ਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਵਗ੍ਹਾ ਮਾਰਦੇ। ਉਡਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਨਾਲ ਘੁਲਦੀ ਤੇ ਚੁੰਨੀ ਫੜ-ਫੜ ਕਰਦੀਆਂ ਵਲਗਣਾਂ ਨੂੰ ਬੋਚਦੀ, ਉਹ ਅਗਾਂਹ ਸਿਰ ਸੁੱਟੀ ਵਾਹੋ-ਦਾਹੀ ਟੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਸਬਾਤ ਦੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਸਿਰਕੀਆਂ ਤੇ ਫੂਸ ਦੇ ਛੱਪਰ ਚੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਸੁੱਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਿਹਾਲੋ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਬਿੜਕ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਉਤਾਵਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੁੱਛਿਆ, "ਵੀਰ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਲਾ ਆਈ ਏਂ ਪੁੱਤ ?"

"ਹਾਂ...ਮਾਂ...ਨੀ।"

11

ਸਾਂਝਾ ਚੁੱਲ੍ਹਾ

ਅੱਕ ਕੇ ਬਚਨੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸੰਤੂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਤੇ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ।

ਸੰਤੂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਪਾਹ ਚੁਗਦਾ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਕਦੇ ਛੱਲੀਆਂ ਤੋੜਦਾ। ਖੇਤ ਵਾਲਾ ਜੱਟ ਹੁੱਜਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਸੰਤੂ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀ ਫ਼ਸਲ ਦੀ ਪੰਡ ਚੁਕਵਾਉਂਦਾ ਤੇ ਬਚਨੇ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕਰਦਾ। ਬਚਨਾ ਨਿੱਤ ਦੇ ਉਲਾਂਭਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਕ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸੰਤੂ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਦਾ ਵੜਿਆ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਅਫ਼ੀਮ ਦੀ ਇੱਲਤ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਹਲੜ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਅਫ਼ੀਮ ਖਾਈ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਛੇਕੜ ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਧ ਨੇ ਵੀ ਚਿਮਟਾ ਮਾਰ ਕੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ।

ਅਫ਼ੀਮ ਸੰਤੂ ਦੇ ਹੱਡਾਂ ਵਿਚ ਰਚ ਗਈ ਸੀ। ਬਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੜਬਾਂ ਨਿਕਲ ਆਈਆਂ, ਅੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਧਸ ਗਈਆਂ ਤੇ ਗਿੱਟੇ ਵੱਜਣ ਲਗੇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਉ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜਿਊਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਵਾਨੀ ਸਮੇਂ ਜੱਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ-ਵੱਟ ਕੇ ਫੈਲਸੂਫੀਆਂ ਵਿਚ ਉੜਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਬਚਨੇ ਦੇ ਸਿਰ ਆ ਪਈ। ਉਹ ਵਟਾਈ ਉਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਲੈ ਕੇ ਵਾਹੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਬਚਨੇ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਭਜਨੋ ਛੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਇਕੱਲੀ ਭੈਣ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਉਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੇਕੇ ਸਨ। ਬੁਰਛਿਆਂ ਵਰਗੇ ਛੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਸੀ ਤੇ ਬਚਨੇ ਨੂੰ ਮਦਦ। ਰੌਣੀ ਵੱਤ ਆਈ ਹੁੰਦੀ, ਫਸਲ ਵੱਢਣੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਛੇ ਸਾਲੇ ਜਿੰਨਾਂ ਵਾਂਗ ਆ ਵੜਦੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਛੇ ਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਇਕੱਲੇ ਭਣੋਈਏ ਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਵਟਾਈ ਉਤੇ ਦੇ ਦਿੰਦਾ।

ਸੰਤੂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਬਚਨੇ ਨੇ ਖੌਂਸੜੇ ਮਾਰ ਕੇ ਕੱਢਿਆ ਤਾਂ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਨੇ ਬਚਨੇ

ਦਾ ਹੀ ਪੱਖ ਪੂਰਿਆ ।

ਸੰਤੂ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਧੱਕੇ ਪਏ ਤਾਂ ਉਹ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਹਲਵਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਕੜਾਹੀਆਂ ਮਾਂਜਣ ਲਗ ਪਿਆ । ਜੋ ਕੁਝ ਕਮਾਉਂਦਾ ਉਹ ਅਫੀਮ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ । ਪੰਜ-ਛੀ ਮਹੀਨੇ ਭੱਠ ਝੋਕ ਕੇ ਉਹ ਫੇਰ ਪਿੰਡ ਆ ਵੜਿਆ ਤੇ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਮੰਗਣ ਲੱਗਾ ।

ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੰਗਤਾ ਬਣ ਜਾਵੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਮਹੀਨਾ ਵੀਹ ਦਿਨ ਤਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘਿਆ । ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਉਹ ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਮਾਰਾ ਉਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਦਾਣਿਆਂ ਦੀ ਲੱਪ ਸੁੱਟ ਦੇਂਦਾ । ਪਰ ਫਿਰ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਬਾਪ ਦੀ ਧੌਲੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੀ ਲਾਜ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਆਖਿਆ, "ਭਾਈ ਸੰਤੂ, ਤੂੰ ਮੰਗਿਆ ਨਾ ਕਰ । ਰੋਟੀ ਜਿਸ ਘਰੋਂ ਮਨ ਆਏ ਖਾ ਜਾਇਆ ਕਰ ।"

ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਭਰਿਆ ਪੀਤਾ ਬਚਨਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਕ ਦਿਨ ਬਚਨੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲੀ ਵਿਚ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਛਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ । ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਸਾਂ ਛੁਡਾਇਆ ।

ਬਚਨਾ ਦੰਦ ਪੀਹ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਅੱਜ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਫਿਰਦਾ ਦੇਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਸਾਲੇ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਤੋੜ ਦੂੰ ।"

ਸੰਤੂ ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਗਿਆ ਤੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਿਆ ।

ਜਦੋਂ ਭਜਨੋ ਦੇ ਪੇਕੀਂ ਛੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਢੇਰੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਹੋ ਗਈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੁੱਤੀ ਖੜਕਣ ਲੱਗੀ ।

ਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਵੱਲੋਂ ਬਚਨਾ ਸੱਖਣਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਨਾ ਕੋਈ ਰੌਣੀ ਵੱਤ ਆਈ ਨੂੰ ਵਾਹੁਣ ਆਉਂਦਾ, ਨਾ ਵਾਢੀ ਵੇਲੇ ਆਹਵਤ ਪੈਂਦੀ, ਨਾ ਲੜਾਈ ਝਗੜੇ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਬਹੁੜਦਾ ।

ਇਕ ਸਾਲ ਮੀਂਹ ਬਹੁਤੇ ਪਏ ਤਾਂ ਬਚਨੇ ਤੋਂ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਹ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਜੀ ਨਾ ਗਈ, ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਸੋਕਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਖੜੀ-ਖੜੋਤੀ ਫਸਲ ਸੁੱਕ ਗਈ ।

ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਜੁਲਾਹਿਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਖਹਿਬੜ ਪਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢੀ । ਜੁਲਾਹਿਆਂ ਨੇ ਥਾਏਂ ਹੀ ਬਚਨੇ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ । ਸਾਰੀ ਹੈਂਕੜ ਲੱਥ ਗਈ । ਖੁੱਥੀ ਪੱਗ ਫੜੀ ਤੇ ਮੂੰਹ ਸੁਜਾਈ ਜਦ ਬਚਨਾ ਘਰ ਵੜਿਆ ਤਾਂ ਭਜਨੋ ਨੇ ਦੁਹੱਥੜ ਮਾਰਿਆ ।

ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਤੂ ਯਾਦ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਇਤਨਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਵਿਚਾਰਾ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਗਿਆ ।

ਭਜਨੋ ਹੰਝੂ ਪੀ ਕੇ ਬੋਲੀ, "ਜੇ ਅੱਜ ਸੰਤੂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੱਤੇ ਜੁਲਾਹਿਆਂ ਦੀ ਸੱਤਿਆ ਕਿ ਤੇਰੇ ਵਲ ਝਾਕ ਜਾਂਦੇ । ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾ ਕੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕੰਮ ਉੱਤੇ ਲਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਬਰਕਤ ਹੁੰਦੀ । ਚੰਦਰਿਆ, ਭਰਾ ਨੂੰ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਤਾਂ ਆਪੇ ਵੱਢ ਲਈ ।"

ਬਚਨਾ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪਛਤਾਇਆ ।

ਕਈ ਵਾਰ ਬਚਨਾ ਤੇ ਭਜਨੋ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਹਉਕਾ ਭਰਦੇ ।
ਬੁੱਢੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਪੁੱਤ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ । ਕਦੇ ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਜਤਲਾਉਂਦਾ ਕਿ ਬਾਪ ਦੇ ਬੈਠਿਆਂ ਬਚਨੇ ਨੂੰ ਕੀ ਹੱਕ ਸੀ ਕਿ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਚੁੱਕੇ ।

ਬਚਨੇ ਦੀ ਟੱਬਰੀ ਵਧ ਕੇ ਟੱਬਰ ਬਣ ਗਈ । ਭਜਨੋ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਸੂਆ ਪੈਂਦਾ । ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤ ਤੇ ਤਿੰਨ ਧੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਕੱਚੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਲਿਬੜੇ ਭਜਨੋ ਦਾ ਸਿਰ ਖਾਂਦੇ । ਬਚਨਾ ਵੀ ਢਲ ਗਿਆ । ਡੇਰੇ ਦੇ ਸਾਧ ਦੀ ਗੱਦੀ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ । ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪੂਰ ਵਿਆਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ । ਉਹੀ ਫਲਾਹੀ ਦੀ ਦਾਤਣ ਤੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਚੋਪੜੀ ਹੋਈ ਉਹੀ ਧੌੜੀ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ।

ਫੱਗਣ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸੀ । ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਸਰ੍ਹੋਂ ਫੁੱਲੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਭਜਨੋ ਨੇ ਸਹੁਰੇ ਦੀ ਬਸੰਤੀ ਪੱਗ ਰੰਗ ਕੇ ਕੰਧ ਉੱਤੇ ਸੁਕਣੇ ਪਾਈ ਸੀ ਤੇ ਬੈਠੀ ਪਟੜੀ ਉੱਤੇ ਥਾਪੇ ਨਾਲ ਕਪੜੇ ਕੁੱਟ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਲੰਮਾ ਨਰੋਆ ਇਕ ਗੱਭਰੂ ਮਹਿਰਾਬੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ । ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਸਲਵਾਰ ਕੁੜਤੀ ਪਾਈ ਤੇ ਗੋਟੇ ਵਾਲੀ ਚੁੰਨੀ ਦਾ ਘੁੰਡ ਕੱਢੀ ਤੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲਾ ਟਰੰਕ ਰੱਖੀ ਕੋਈ ਤੁਰੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ।

ਭਜਨੋ ਨੇ ਝੱਟ ਦੇਣੇ ਪਾਟੀ ਸਲਾਰੀ ਨਾਲ ਸਿਰ ਢਕਿਆ । ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ : ਇਹ ਕੌਣ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਮੂੰਹ ਚੁੱਕੀ ? ਨਾ ਖੰਘੂਰਾ, ਨਾ ਆਵਾਜ਼ । ਲਗਦਾ ਤਾਂ ਇਉਂ ਐਂ...ਜਿਵੇਂ ਸੰਤੂ ਹੋਵੇ ।

"ਮੱਥਾ ਟੇਕਦਾ ਆਂ, ਭਾਬੀ !" ਸੰਤੂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਆਖਿਆ ।

ਭਜਨੋ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਦਿਉਰ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਘੁੰਡ ਵਾਲੀ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ।

"ਤੇਰੀ ਦਰਾਣੀ ਐ" ਸੰਤੇ ਨੇ ਮੜ੍ਹਕ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ।

ਭਜਨੋ ਬੋਲੀ, "ਧੰਨ ਭਾਗ ਜੋ ਤੂੰ ਘਰ ਮੁੜਿਆ । ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਦੀਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ਰਾਹ ਦੇਖਦਿਆਂ ਦੇ ।" ਫਿਰ ਉਹ ਦਰਾਣੀ ਵਲ ਵਧੀ ਤੇ ਬੋਲੀ, "ਕੁੜੇ ਘੁੰਡ ਕੀਹਤੋਂ ਕੱਢਿਐ ? ਤੇਰਾ ਜੇਠ ਤਾਂ ਆਥਣੇ ਮੁੜੂ ।"

ਉਸ ਨੇ ਸੰਤੂ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਦਾ ਘੁੰਡ ਚੁੱਕਿਆ । ਕਣਕ-ਵੰਨਾ ਰੰਗ, ਮੋਟੇ ਬੁੱਲ੍ਹ, ਠੋਡੀ ਖੁਣੀ ਹੋਈ, ਤੇ ਨੱਕ ਵਿਚ ਲੌਂਗ । ਮੋਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲੋਅ ਪਾਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਭਜਨੋ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਹਲਕੀ ਈਰਖਾ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, "ਵੇ ਸੰਤੂ, ਐਨੀ ਸੋਹਣੀ ਬਹੂ ਕਿਥੋਂ ਲੱਭ ਲਿਆਂਦੀ ?"

ਉਸ ਨੇ ਮੰਜੀ ਡਾਹ ਕੇ ਚੌਤਹੀ ਵਿਛਾਈ, ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਟਰੰਕ ਨੂੰ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਤੇ ਕਾੜ੍ਹਨੀ ਵਿਚੋਂ ਦੁੱਧ ਪਾ ਕੇ ਕੰਗਣੀ ਵਾਲੇ ਦੋ ਗਲਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਧਰੇ ।

ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਬਚਨੇ ਨੂੰ ਖੇਤ ਤੋਂ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।

ਲੌਢੇ ਵੇਲੇ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਵੀਂ ਬਹੂ ਦਾ ਸਿਰ ਪਲੋਸਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, ''ਬਚਨਾ ਤੇਰੇ ਪਿਛੋਂ ਬਥੇਰਾ ਪਛਤਾਇਆ। ਹੁਣ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਰਲ ਕੇ ਰਹੋ।''

ਸੰਤੂ ਨੇ ਬਾਪ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਤੇ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਸੱਤ ਸਾਲ ਦਿੱਲੀ ਦੱਖਣ ਗਾਹੁਣ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਸਿਆਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਠੇਡੇ ਖਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅਫ਼ੀਮ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਭਰ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਤੋਰ ਵਿਚ ਗੱਭਰੂਆਂ ਵਾਲੀ ਮੜ੍ਹਕ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਤੀਵੀਂ ਕਿਥੋਂ ਲਿਆਂਦੀ ਤੇ ਵਿਆਹ ਕਿਵੇਂ ਕਰਵਾਇਆ।

ਸੰਤੂ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਭਾਗੀ ਆਖ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਅਫ਼ੀਮ ਛੁਡਵਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਘਰੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਇਹ ਨਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਉਤੇ ਢੁਕਦਾ ਸੀ।

ਇਤਨੇ ਸਾਲਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਸੰਤੂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰੜਕ ਬਾਕੀ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਅੱਗੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਸੰਤੂ ਅਮਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉਤੇ ਖੜਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਕਮਾਊ ਮਰਦ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੱਧ ਮੰਗਿਆ।

ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤ ਬਰਾਬਰ ਸਨ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਨੂੰਹਾਂ ਇਕਸਾਰ। ਉਸ ਨੇ ਅੰਦਰਗਤੀ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵੰਡ ਦਿੱਤੇ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਕੱਚੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਕੰਧ ਕੱਢਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਦੋ ਕੋਠੇ ਏਧਰ ਤੇ ਦੋ ਕੋਠੇ ਉਧਰ। ਇਕ ਲਵੇਰੀ ਮੱਝ ਸੰਤੂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈ। ਬਾਹਰਲਾ ਘਰ ਤੂੜੀ ਪਾਉਣ ਤੇ ਡੰਗਰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੁੱਢਾ ਬਾਪ ਆਪ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਰਖਿਆ। ਜਿਸ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਉਤੇ ਮਰਜ਼ੀ ਆ ਬੈਠਦਾ, ਉਹੀ ਨੂੰਹ ਆਦਰ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਪਰੋਸ ਦੇਂਦੀ ਤੇ ਮੰਜੀ ਡਾਹ ਦਿੰਦੀ।

ਕੱਚੀ ਕੰਧ ਨਿਕਲਣ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਸਾਂਝ ਪੈ ਗਈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਗੀ ਨੂੰ ਕਾਂਸੀ ਦੇ ਛੰਨੇ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਉਹ ਚੌਂਕ ਕੇ ਉਠੀ। ਇਹ ਬਿੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜੋ ਭਜਨੀ ਨਾਲ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਭੋਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਭਾਗੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗ ਗਈ ਉਸ ਨੇ ਛੰਨਾ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਬਿੱਲੀ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੀ ਹੋਈ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਭਜਨੀ ਨੂੰ ਚੋਂਦੀਆ-ਚੋਂਦੀਆ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗੀ। ਭਜਨੀ ਨੇ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਰਖੀ।

ਉਸ ਰਾਤ ਪਿਛੋਂ ਦੋਵੇਂ ਦਰਾਣੀ ਜਠਾਣੀ ਇਕੱਠੀਆਂ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਘਰ ਦਾ ਬੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਫਿਰ ਤੋਂ ਮਘਣ ਲਗਿਆ।

12

ਭਾਖੜਾ ਡੈਮ

ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਰਵਾਨਾ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਨਿਆਣਾ ਜੰਮ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਮਿਲਣ ਆਇਆ। ਅਸੀਂ ਇਕੱਠਿਆਂ ਬੀਅਰ ਪੀਤੀ ਤੇ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, ''ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ੂਕਦਾ ਵੇਗ ਹੈ। ਕਾਮ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦਾ ਹੜ੍ਹ। ਪੰਜ ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ। ਬਸ ਤੀਵੀਂ ਉਤੇ ਮੇਰਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਪਵੇ ਤੇ ਨਿਆਣਾ। ਮੈਂ ਤੰਗ ਆ ਗਿਆਂ। ਇਸ ਵੇਗ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ? ਭਾਖੜਾ ਡੈਮ ਨੇ ਸਹੁਰੇ ਸਤਲੁਜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹ ਰਖਿਆ?''

ਮੈਂ ਆਖਿਆ, ''ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਇਹ ਤਾਂ ਦਸਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ।''

''ਕੀ ਮਤਲਬ।''

''ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਖਿਆ ਹੈ—ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉਤੇ ਪਾਥੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਨਾਅਰੇ ਥੱਪੇ ਪਏ ਨੇ।''

ਪਰਵਾਨਾ ਦਾੜ੍ਹੀ ਖੁਰਚ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, ''ਤੇਰਾ ਮਤਲਬ ਐ ਮੈਂ ਖੱਸੀ ਹੋ ਜਾਵਾਂ?''

ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, ''ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਕਿਸ ਨੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ? ਡਾਕਟਰੀ ਨੇ ਇਤਨੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਦਾ ਤੇ ਨਿਆਣੇ ਬੰਦ।''

ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਔਪਰੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਔਪਰੇਸ਼ਨ ਵੀ ਕਾਹਦਾ ਬਸ...ਐਵੇਂ...ਸਮਝੋ ਨਹੁੰ ਲਾਹੁਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਲੋਕੀਂ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਆਦਮੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮਰਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਨਾ ਬੋਲਿਆ, ''ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਲੈ ਚੱਲ।''

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ।

ਪਰਵਾਨੇ ਨੇ ਸੁਆਲ ਕੀਤਾ, "ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ?"

ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਦੇ ਕਵੀ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ । ਭਾਵੇਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਚਰਚਾ ਰੂਸ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਪਰਵਾਨੇ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਗਰਦਨ ਤਣ ਗਈ । ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਵੀ ਹੋਣ ਦਾ ਫ਼ਖ਼ਰ ਸੀ । ਭੁੱਖਾ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਰਚਣ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ । ਨੌਕਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰੀ । ਬਸ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਸੀ ਤੇ ਦੋਸਤ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਪਰਵਾਨੇ ਦਾ ਬਾਪ ਤਰਖਾਣ ਸੀ ਤੇ ਗੱਡੇ ਦੀ ਜੋੜੀ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਮਾਹਿਰ । ਪਹੀਏ ਦੀਆਂ ਪੁੱਠੀਆਂ ਘੜਨ ਤੇ ਗਜ਼ ਤੇ ਨਾਭ ਜੜਨ ਦਾ ਉਸਤਾਦ । ਪਰ ਪਰਵਾਨੇ ਨੇ ਜੱਦੀ ਕਿੱਤਾ ਛੱਡ ਕੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਨਾਂ ਖੱਟਿਆ । ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਆਖਦਾ, "ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨਾਂ ਏ, ਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਇਹ ਨਾਂ ਹੀ ਨਾਂ ਏ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਖੜਾ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਧਨਾਢ ਲੀਡਰ ਨੇ ਸੰਤਰਿਆਂ ਤੇ ਕੇਲਿਆਂ ਦਾ ਟੋਕਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ । ਕਈ ਵਾਰੀ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੈਥੋਂ ਕਿਰਾਇਆ ਲੈਣ ਲਈ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਪਿੰਡ ਦਾ ਹਕੀਮ ਵੀ ਮੇਰੇ ਟੱਬਰ ਦਾ ਇਲਾਜ ਮੁਫ਼ਤ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਬਲਕਿ ਫ਼ਖ਼ਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ।"

ਮੈਂ ਪਰਵਾਨਾ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਛੱਡ ਕੇ ਮੁੜ ਆਇਆ ।

ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਚਾਹ ਦੀ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਏ ਤੇ ਚਾਹ ਦਾ ਆਰਡਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਪਰਵਾਨੇ ਨੇ ਘੁੱਟ ਭਰਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਸੀ । ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਡਰਦਾ ਸਾਂ । ਰਤਾ ਵੀ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ । ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੋਲ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੇ । ਪਰ ਗੱਲ ਛੁਪੀ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਭਜਨੋ ਨਾਇਣ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਹਰਾਮਜ਼ਾਦੀ ਨੇ ਤਰਖਾਣਾਂ ਦੀ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਜਾ ਦੱਸਿਆ । ਫਿਰ ਬੁੱਢੇ ਲਫਟੈਨ ਦੀ ਦੂਜੀ ਬੀਵੀ ਬੰਸੋ ਨੂੰ ਵੀ ਭਿਣਕ ਪੈ ਗਈ । ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ । ਮੈਂ ਪੱਟਿਆ ਗਿਆ ।"

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕਿਉਂ ?"

"ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਲਗਣਾ । ਕਵਿਤਾ ਕੀ ਖ਼ਾਕ ਲਿਖੂੰ ? ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ।"

"ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹੜਾ ਤੇਰੇ ਯੂਸਫ਼ ਪਿੱਛੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਵੱਗ ਫਿਰਦੇ ਸਨ ।"

ਉਸ ਨੇ ਘੂਰੀ ਵੱਟੀ । ਬੋਲਿਆ, "ਨਾਈਆਂ ਦੀ ਭਜਨੋ ਮਸਾਂ ਨੇੜੇ-ਨੇੜੇ ਢੁੱਕਣ ਲੱਗੀ ਸੀ । ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਬੰਸੋ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਗੱਲ ਤੁਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਸਭ ਕੁਝ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ।"

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਚਾਹ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਰਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ।

ਮੈਨੂੰ ਭਜਨੋ ਤੇ ਬੰਸੋ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਪਰਵਾਨਾ ਕਈ ਵਾਰ ਸੁਣਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅੱਗ ਮਘਦੀ, ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਚੰਗਿਆੜੇ ਛੁਟਦੇ, ਪਰ ਉਹ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਬੰਸੋ ਉਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਤੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਛਪਵਾਈਆਂ । ਜਦੋਂ ਲਫਟੈਨ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪਰਵਾਨਾ ਨਵੀਂ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ । ਬੰਸੋ ਸੁਰਮਾ ਪਾ ਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਪਰਵਾਨੇ ਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਡਾਹ ਦਿੰਦੀ, ਚਾਹ ਪਲਾਉਂਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਦੀ ਤੇ ਹੱਸਦੀ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਪੀਆਂ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਡੰਡੀਆਂ ਹਿਲਦੀਆਂ । ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਗਲੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬਿੜਕ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਬੰਸੋ ਆਖਦੀ, "ਇਹ ਰਸਾਲਾ ਇਥੇ ਛੱਡ ਜਾ, ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਦਿਊਂਗੀ ।"

ਇਕ ਵਾਰ ਬੰਸੋ ਉਸ ਲਈ ਮੱਠੀਆਂ ਲੈਣ ਅੰਦਰ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਗਈ ਤਾਂ ਪਰਵਾਨਾ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸਮਝ ਕੇ ਪੋਲੇ ਪੈਰੀਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗਿਆ । ਪਰ ਬੰਸੋ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮੁੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਐ, ਉਥੇ ਹੀ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਆਈ ।" ਪਰਵਾਨੇ ਦੀਆਂ ਮਿਥੀਆਂ ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਜਨੋ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਸੀ । ਨਾਈਆਂ ਦੀ ਇਹ ਕੁੜੀ ਉਸ ਦੇ ਦੇਖਦਿਆਂ-ਦੇਖਦਿਆਂ ਜੁਆਨ ਹੋਈ । ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮਘਦੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ । ਪਰਵਾਨੇ ਦੇ ਘਰ ਭਜਨੋ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਲੂਹਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਾਈ ਲਾ ਕੇ ਭਜਨੋ ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਵਾੜੇ ਵਿਚ ਆਈ । ਪਰਵਾਨੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ, ਪਰ ਭਜਨੋ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਬਾਂਹ ਛੁਡਾ ਕੇ ਦੌੜ ਗਈ । ਪਰਵਾਨੇ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਮਜਬੂਰੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦੋ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨਜ਼ਮਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹੁਣ ਚਾਹ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਪਰਵਾਨੇ ਨੂੰ ਸਿਰ ਸੁੱਟੀ ਬੈਠਾ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਇਆ । ਵਾਕਈ ਇਹ ਔਪਰੇਸ਼ਨ ਕੁਵੇਲੇ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮਾੜੀ ਸੀ । ਪਰਵਾਨੇ ਨੇ ਸਿਰ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਹੁਣ ਸਭ ਤੀਵੀਆਂ ਇਹੋ ਸੋਚਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਕਿ ਮੈਂ ਨਾਮਰਦ ਹਾਂ । ਬਕਵਾਸ ਹਾਂ । ਬਿਲਕੁਲ ਘਟੀਆ । ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਕਿਸ ਲਗਣਾ ਹੈ ।"

ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ । ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਉਹ ਉਤਨੀ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ ਉਤਨੀ ਹੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ । ਵੇਗ ਦੀ ਉਤਨੀ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਤੇ ਤੀਬਰਤਾ । ਪਰ ਨਾਮਰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਉੱਡ ਗਈ ਸੀ ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਖਿੱਝ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਬਕਵਾਸ ਨਾ ਕਰ ! ਸਭ ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਹੈ । ਤੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਮੇਰਾ ਬੇੜਾ ਗ਼ਰਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਜੀ ਕਰਦਾ ਫਾਹਾ ਲੈ ਲਵਾਂ । ਮੇਰੇ ਜੀਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਜ ਨਹੀਂ ।"

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, "ਭਾਬੀ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ ?" ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦੀ ਤਿਊੜੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ

ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰਤਾ ਕੁ ਚਮਕ ਆਈ । ਬੋਲਿਆ, ''ਉਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ । ਬਸ ਉਸੇ ਨੂੰ ਫਾਇਦਾ ਹੋਇਆ ।''

ਅਸੀਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਗੱਲਾਂ ਹੋਰ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਲੰਘ ਗਏ ਪਰਵਾਨਾ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲਿਆ । ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਗਿਆ ਸਾਂ । ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪਰਵਾਨਾ ਦੋ ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਮੁੜ ਗਿਆ ਸੀ । ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ''ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਕੰਮ ਸੀ ?'' ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬਿਹਬਲ ਸੀ ।

ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹਾਲੇ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਚਾਹ ਹੀ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਪਰਵਾਨੇ ਨੇ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਬੂਹਾ ਖੜਕਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਅੰਦਰ ਸਿੱਧਾ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਲਾਲ ਟਾਈ ਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, ''ਸੁਣਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ ?''

ਬੋਲਿਆ, ''ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ ?'' ਉਸ ਨੇ ਲਾਲ ਟਾਈ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ । ''ਦੁਨੀਆਂ ਜਿੱਤ ਲਈ ।''

ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਤਿਲਮਿਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਰਾਛਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਾਸਾ ਡੁੱਲ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਬਿਠਾਇਆ, ਚਾਹ ਪਿਲਾਈ ਤੇ ਗੱਲ ਪੁੱਛੀ । ਉਹ ਬੋਲਿਆ, ''ਕਮਾਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਸਾਲੀ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦੈ । ਜਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਸੀਂ ਮਾਣ ਨਾਲ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਉਹ ਡਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਡਰਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਣ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਅਜੀਬ ਚੱਕਰ ਹੈ ।''

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, ''ਗੱਲ ਕੀ ਹੈ ?'' ਉਹ ਹੱਸਿਆ । ਫਿਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਹਾਸਾ ਰੋਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, ''ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਹੈ ਦੁਨੀਆਂ ਜਿੱਤ ਲਈ ! ਲੈ ਸੁਣ । ਬੰਸੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ । ਸਬਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟੱਪਣ ਦੇਂਦੀ । ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਭਾਖੜਾ ਡੈਮ ਨੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਪਾਣੀ ਬੰਨ੍ਹ ਲਏ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਬੇ-ਖ਼ਬਰ ਹੋ ਗਈ । ਸਭ ਡਰ ਮੁੱਕ ਗਏ । ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਵੀ ਲਫਟੈਨ ਸਾਹਿਬ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਮੈਂ ਬੰਸੋ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਨਾਈਆਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਵੀ ਵਾੜੇ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਅਜੀਬ ਨਸ਼ਾ ਹੈ । ਤੀਵੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਇਕ ਖ਼ੁਫੀਆ ਸਾਂਝ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਨਿਡਰਤਾ ਨੇ ਸਾਰੇ ਅਧੂਰੇ ਇਸ਼ਕ ਪੂਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ।'' ਇਹ ਦੱਸ ਕੇ ਪਰਵਾਨੇ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਗਰਦਨ ਲੰਮੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚਮਕਣ ਲੱਗਾ ।

13

ਪੀਲੇ ਲੱਡੂ

ਪੂਰੋ ਖੇਤ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ''ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚਲੇਂਗਾ ? ਲੱਡੂ ਦਊਂਗੀ ਖਾਣ ਨੂੰ ।''

ਜੰਗੀਰ ਗਲੀ ਵਿਚ ਰੀਠੇ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਰੀਠੇ ਹੂੰਝ ਕੇ ਖ਼ੀਸੇ ਵਿਚ ਪਾਏ ਤੇ ਪੂਰੋ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ।

ਪੂਰੋ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਜੁਆਨ ਕੁੜੀ ਸੀ ਜੋ ਗਿੱਧਾ ਪਾਉਣ ਤੇ ਪੀਂਘ ਝੂਟਣ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੀ । ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਘੜੇ ਸਿਰ ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖੂਹ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ । ਲੰਮੀ-ਝੰਮੀ ਪੂਰੋ ਨੂੰ ਮਜਾਲ ਹੈ ਕੋਈ ਖੰਘ ਵੀ ਜਾਂਦਾ । ਇਕ ਵਾਰ ਤੀਆਂ ਦੇ ਮੇਲੇ ਵਿਚੋਂ ਆਉਂਦੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਖੰਘੂਰਾ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਪੂਰੋ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਚੰਡ ਕੱਢ ਮਾਰੀ ਤਦ ਉਹ ਮਸਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ।

ਜੰਗੀਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਖੇਤ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਪੂਰੋ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਦੀ ਥਹੀ ਤੇ ਲੱਸੀ ਦੀ ਬਲ੍ਹਣੀ ਸੀ । ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਭੱਤਾ ਦੇਣ ਜਾਂਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਾਥ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ । ਜੰਗੀਰ ਭਾਵੇਂ ਦਸ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਪਰ ਪੂਰੋ ਲਈ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਸਹਾਰਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਇਕ ਛਾਂ ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਚਰ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਭਰਿਆ ਵੱਡਾ ਖਾਲ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਜੰਗੀਰਾ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, ''ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਅੱਗੇ ।''

ਪੂਰੋ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਲਵਾਰ ਉੜੁੰਗ ਕੇ ਗੋਡਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਤੀਕ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਆਖਿਆ, ''ਚੜ੍ਹ ਮੇਰੇ ਕੰਧਾੜੇ । ਮੈਂ ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਖਾਲ ਟੱਪੇ ਨੇ ।''

ਜੰਗੀਰ ਉਸ ਦੇ ਕੰਧਾੜੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ । ਪੂਰੋ ਨੇ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੱਤਾ, ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਰੋਟੀਆਂ ਦੀ ਥਹੀ ਤੇ ਲੱਸੀ ਦੀ ਬਲ੍ਹਣੀ

ਸਾਂਭੀ ਤੇ ਵਗਦੇ ਖਾਲ ਵਿਚ ਉਤਰ ਗਈ । ਜਦੋਂ ਜੰਗੀਰ ਖਿਸਕ ਕੇ ਲਮਕਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਪੂਰੋ ਨੇ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰ ਕੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਪਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਉਤੋਂ ਦੀ ਉਲਰ ਆਇਆ । ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਪੂਰੋ ਦੀ ਭਿੱਜੀ ਗਰਦਨ ਤੇ ਗੁੰਦਵੇਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਾਸ ਆਈ ਜਿਵੇਂ ਚਰ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ।

ਖਾਲ ਟੱਪ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਉਤਾਰਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਉਪਰੋਂ ਘਿਸਰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੇਠਾਂ ਆ ਲੱਥਾ । ਪੂਰੋ ਦੀ ਸਲਵਾਰ ਦੇ ਪਹੁੰਚੇ ਭਿੱਜ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਨੰਗੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਪਾਣੀ ਚੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਸਲਵਾਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਠੀਕ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜੰਗੀਰ ਵਲ ਦੇਖ ਕੇ ਬੋਲੀ, ''ਬੜਾ ਭਾਰਾ ਏਂ ਤੂੰ ।''

ਪੂਰੋ ਨੂੰ ਸਾਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਹ ਸਾਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਦੌੜ ਕੇ ਆਈ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਗਰਮ-ਗਰਮ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਾਹ ਸੀ, ਜਿਉਂ ਰੇਤੇ ਦੀ ਲੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵਾਵਰੋਲਾ ਬਣਨ ਲਈ ਕੰਬ ਰਹੀ ਹੋਵੇ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੇਕ ਸੀ । ਉਹ ਪੱਬਾਂ ਭਾਰ ਬੈਠ ਗਈ ਤੇ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਬੋਲੀ, ''ਬੜਾ ਭਾਰਾ ਏਂ ਤੂੰ । ਲਿਆ ਤੇਰੀਆਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਪੱਟਾਂ ।''

ਉਸ ਨੇ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਘੁੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਪੱਟਣ ਲੱਗੀ । ਉਹ ਰੋ ਪਿਆ ।

ਉਹ ਬੋਲੀ, ''ਤੂੰ ਇਸੇ ਲਾਇਕ ਏਂ ਕਿ ਤੇਰੀਆਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਪੱਟੀਆਂ ਜਾਣ ।''

ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਲਾਲ ਡੱਬ ਉਭਰ ਆਏ, ਪੂਰੋ ਫੂਕਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗੀ ।

ਜੰਗੀਰ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਫਿਰ ਤੁਰਨ ਲੱਗੇ ।

ਇਕ ਦਮ ਚਰ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪੂਰੋ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਲਿਆ । ਇਹ ਤਰਖਾਣਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਕੈਲਾ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਜੰਗੀਰ ਡਰ ਗਿਆ ।

ਪੂਰੋ ਬੋਲੀ, ''ਤੂੰ ਡਰ ਨਾ । ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ।''

ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਝੜਪ ਜਿਹੀ ਹੋਈ ਤੇ ਕੈਲਾ ਪੂਰੋ ਨੂੰ ਧੂਹੰਦਾ ਹੋਇਆ ਚਰ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਲੈ ਵੜਿਆ । ਜੰਗੀਰ ਨੇ ''ਛੱਡ ਦੇ ! ਛੱਡ ਦੇ'' ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਪੂਰੋ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਗੁਆਚ ਗਈ, ਚਰ੍ਹੀ ਦੇ ਟਾਂਡੇ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਮਿੱਧਣ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ । ਉਹ ਉਥੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਸਹਿਮਿਆ ਖੜਾ ਰਿਹਾ ।

ਕੁਝ ਦੇਰ ਪਿੱਛੋਂ ਪੂਰੋ ਬਾਹਰ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਚੁੰਨੀ ਰੁਲੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਉਹ ਬੋਲੀ, ''ਹਰਾਮੀ ਦੌੜ ਗਿਆ ।''

ਉਸ ਨੇ ਰੋਟੀਆਂ ਦੀ ਥਹੀ ਸਾਂਭੀ ਤੇ ਲੱਸੀ ਦੀ ਬਲ੍ਹਣੀ ਵੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੀ ਲੱਸੀ ਡੁੱਲ੍ਹ ਗਈ ਸੀ । ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਬੋਲੀ, ''ਦੱਸੀਂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਵੀਰ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਲੱਡੂ ਦੇਵਾਂਗੀ ।''

ਚੁੰਨੀ ਦੇ ਲੜ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਪੀਲੇ ਲੱਡੂ ਦਿੱਤੇ । ਜੰਗੀਰ ਨੇ ਇਹ ਲੱਡੂ ਫੜ ਲਏ ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖਾਣ ਲੱਗਾ । ਇਹ ਮਿੱਠੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦ ਲੱਗੀ ।

ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ ਖੇਤ ਪਹੁੰਚੇ । ਪੂਰੋ ਦੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਹਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ

ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਨਿੱਕੇ ਪਿੱਪਲ ਹੇਠਾਂ ਆ ਬੈਠਾ ।

ਪੂਰੋ ਨੇ ਕਿਹਾ, ''ਖਾਲ ਟੱਪਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਬਲ੍ਹਣੀ ਡਿੱਗ ਪਈ । ਸਾਰੀ ਲੱਸੀ ਡੁੱਲ੍ਹ ਗਈ । ਹੁਣ ਗੰਢੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲੈ ਬਾਪੂ ।''

ਰੋਟੀ ਦੇ ਕੇ ਉਹ ਮੁੜੀ ਤਾਂ ਜੰਗੀਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ । ਪੂਰੋ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਭਾਰ ਹਲਕਾ ਸੀ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਫੁਰਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਕੇ ਆਈ ਹੋਵੇ ।

ਖਾਲ ਟੱਪਣ ਲੱਗਿਆਂ ਪੂਰੋ ਨੇ ਫਿਰ ਗੋਡਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਤਕ ਸਲਵਾਰ ਉੜੰਗੀ ਤੇ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਕੰਧਾੜੇ ਚੁੱਕਿਆ । ਦੋ ਪਲਾਂਘਾਂ ਵਿਚ ਖਾਲ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ । ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਗਿੱਲੀ ਗਰਦਨ ਤੇ ਖੱਦਰ ਦੀ ਕੁੜਤੀ ਦੀ ਬਾਸ ਆਈ । ਅਜੀਬ ਖੱਟੀ-ਮਿੱਠੀ ਬਾਸ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਚਰ੍ਹੀ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਲੱਸੀ ਘੁਲੀ ਹੋਵੇ ।

ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਆਖਿਆ, ''ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸੀਂ ਨਾ ਮੇਰਾ ਵੀਰ ।''

ਜੰਗੀਰ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਦੱਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੂਰੋ ਲਈ ਹਿਤ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਦਰਦ ਵੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਚਰ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਤਖਾਣਾਂ ਦੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਕੈਲੇ ਨੇ ਘੇਰ ਕੇ ਧੂਹਿਆ ਸੀ ।

ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਪੂਰੋ ਵਿਆਹੀ ਗਈ । ਉਸ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਢੋਲਕੀ ਖੜਕਦੀ ਤੇ ਗਿੱਧਾ ਮਚਦਾ । ਊਠਾਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਧਾਮ ਕੋਟ ਤੋਂ ਜੰਞ ਆਈ । ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਲੁੱਚੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਪਾਈਆਂ । ਤੜਕੇ ਆਨੰਦ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ ਤੇ ਪੂਰੋ ਸਹੁਰੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ।

ਜੰਗੀਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਖੜਾ ਸੀ । ਪੂਰੋ ਅੰਦਰਲੇ ਕੋਠੇ ਸਹੇਲੀਆਂ ਵਿਚ ਘਿਰੀ ਬੈਠੀ ਸੀ । ਜੰਗੀਰ ਅੰਦਰ ਗਿਆ । ਤਾਂ ਪੂਰੋ ਨੇ ਸੁਰਮੇ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਸੂਟ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਸਿਲਮੇ ਸਿਤਾਰੇ ਵਾਲੇ ਸਲੀਪਰ । ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਠੋਡੀ ਉਤੇ ਤਿੰਨ ਹਰੇ ਦਾਣੇ ਖੁਣਾ ਲਏ ਸਨ ਜੋ ਸੁਹਣੇ ਲਗਦੇ ਸਨ । ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਭਾਰੀ ਗੋਟੇ ਵਾਲੀ ਚੁੰਨੀ ਸੀ । ਉਹ ਬੋਲੀ, ''ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਤੂੰ ਆ ਗਿਆ । ਬਸ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਮੇਰੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਮਠਿਆਈ ਖਾਧੀ ?''

ਉਸ ਨੇ ਖੂੰਜੇ ਵਿਚ ਪਏ ਟੋਕਰੇ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਚਾਬ ਦੇ ਲੱਡੂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਾਏ ।

''ਲੈ ।''

ਉਸ ਦੀ ''ਲੈ'' ਵਿਚ ਅਣ-ਕਹੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਸਨ, ''ਦੱਸੀਂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ।''

ਪੂਰੋ ਸਹੁਰੇ ਚਲੀ ਗਈ । ਕਈ ਸਾਲ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ ।

ਜੰਗੀਰ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਵੱਡੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਦਾਖਿਲ ਹੋਇਆ । ਉਥੋਂ ਦਸਵੀਂ ਕੀਤੀ । ਫੇਰ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਕੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ । ਜਦੋਂ ਗਰਮੀਆਂ

ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਪੂਰੋ ਤੀਆਂ ਝੂਟਣ ਪੇਕੇ ਆਈ ਹੁੰਦੀ । ਹੁਣ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਲੱਡੂਆਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੂਰਮੇ ਦੇ ਬਚਨ ਵਾਂਗ ਪਾਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਜੰਗੀਰ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪੂਰੋ ਪੇਕੇ ਆਈ ਹੋਈ ਹੈ । ਉਹ ਹੁਣ ਉੱਨੀ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਪੂਰੋ ਛੱਬੀ ਸਾਲ ਦੀ । ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਨਿਆਣੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ...ਸੱਤ ਸਾਲ ਦਾ ਪੁੱਤ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਧੀ ।

ਉਹ ਪੂਰੋ ਦੇ ਘਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਾ ਮਖਣੀ ਨਾਲ ਟੁੱਕ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣਸਾਰ ਪੂਰੋ ਨੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਦੋਂ ਆਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਤੇ ਮਖਣੀ ਵਾਲੀ ਲੱਸੀ ਪੀਣ ਲਈ । ਜੰਗੀਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਾਲਜ ਜਾ ਕੇ ਚਾਹ ਪੀਣਾ ਗਿੱਝ ਗਿਆ ਸੀ, ਲੱਸੀ ਨਹੀਂ ।

ਪੂਰੋ ਨਾਲ ਦੋ-ਚਾਰ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਲਈ ਭੱਤਾ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣੇ ਖੇਤ ਜਾਵੇਗੀ । ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ।

ਪੂਰੋ ਦਾ ਗੁੰਦਵਾਂ ਸਰੀਰ ਨੌਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ । ਪੀਲੀ ਕੁੜਤੀ ਹੇਠ ਉਸ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਹੋਰ ਭਰ ਉਠੀਆਂ ਸਨ । ਛਟੀਆਂ ਦੀ ਅੱਗ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਭੜਕਦੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦਮਕ ਉਠਦਾ । ਉਹ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਸਿਰ ਦੀ ਚੁੰਨੀ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਪੂੰਝਦੀ ।

ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾ ਕੇ ਉਹ ਵਿਹਲੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੂੰਹ-ਹੱਥ ਧੋਤਾ । ਸਿਰ ਉਤੇ ਈਨੂੰ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਰੋਟੀਆਂ ਦੀ ਥਹੀ ਤੇ ਲੱਸੀ ਦੀ ਬਲ੍ਹਣੀ ਟਿਕਾਈ ਤੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਖੇਤ ਵਲ ਤੁਰ ਪਈ ।

ਜੰਗੀਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹੀ ਨੌਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਵਾਲੀ ਪੂਰੋ ਜਾਪੀ । ਉਹੀ ਚਾਲ, ਉਹੀ ਅੰਦਾਜ਼, ਉਹੀ ਭੱਤਾ ਤੇ ਲੱਸੀ । ਇਕ ਦਮ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਤਿੜਕੀ । ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਜਾ ਕੇ ਲੱਡੂ ਖਰੀਦੇ ਤੇ ਖੇਤ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਇਕ ਪਾਸਿਉਂ ਟਿੱਬੇ ਲੰਘ ਕੇ ਉਹ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਖਾਲ ਟੱਪਿਆ ਤੇ ਪੂਰੋ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਚਰ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਗਿਆ ।

ਉਹ ਕੰਨ ਲਾ ਕੇ ਪੂਰੋ ਦੀ ਬਿੜਕ ਲੈਣ ਲੱਗਾ । ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਲ ਦੇ ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਪੂਰੋ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤ ਦੀਆਂ ਮੱਧਮ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ । ਫੇਰ ਖਾਲ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਛੱਲਪ-ਛੱਲਪ । ਉਸ ਨੇ ਚਰ੍ਹੀ ਦੇ ਟਾਂਡਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪੂਰੋ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਖਾਲ ਟਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਧਾੜੇ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਕਾਲੀ ਸਲਵਾਰ ਗੋਡਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਤਕ ਉੜੁੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਨੰਗੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਉਤੋਂ ਦੀ ਪਾਣੀ ਚੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਹ ਸਲਵਾਰ ਦਾ ਭਿੱਜਿਆ ਪਹੁੰਚਾ ਪੱਟਾਂ ਉਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਪੱਟਾਂ ਤੇ ਸਲਵਾਰ ਦਾ ਸੰਗਰਾਮ

ਦੇਖ ਕੇ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਅਜੀਬ ਝੁਣਝੁਣੀ ਜਿਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ । ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਮਿੱਧੇ ਜਾਣ ਤੇ ਟਾਂਡਿਆਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹ ਤੱਤਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਹ ਚਰ੍ਹੀ ਨੂੰ ਲਿਤਾੜਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਪੂਰੋ ਅੱਗੇ ਆ ਖਲੋਤਾ । ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਠਠੰਬਰ ਗਏ ।

ਉਸ ਨੇ ਪੂਰੋ ਨੂੰ ਬਾਂਹ ਤੋਂ ਫੜਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ੇਰਨੀ ਵਾਂਗ ਝਪਟੀ । "ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ? ਲੁੱਚਾ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਦਾ !"

'ਲੁੱਚਾ' ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਜੰਗੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ । ਇਕ ਅਭੜਵਾਹਾ ਹੌਸਲਾ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਕੇ ਪੂਰੋ ਨੂੰ ਖਿੱਚਿਆ ਤੇ ਧੂੰਹਦਾ ਹੋਇਆ ਚਰ੍ਹੀ ਵਿਚ ਲੈ ਵੜਿਆ ।

ਪੂਰੋ ਦਾ ਪੁੱਤ ਉਸੇ ਥਾਂ ਸਹਿਮਿਆ ਖੜਾ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ "ਛੱਡ ਦੇ ! ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ?" ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਸਰਸਰ ਵਿਚੋਂ ਸੁਣੇ । ਇਕ ਦੱਬੀ ਚੀਖ਼ ਚਰ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਠੀ ਜੋ ਸਾਵੇ ਕੂਲੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਗਈ । ਫਿਰ ਟਾਂਡੇ ਟੁੱਟਣ ਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਮਧੋਲਣ ਦਾ ਸ਼ੋਰ । ਨਿੱਕੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਦਿਲ ਧਕ-ਧਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਪੂਰੋ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੇ-ਮਗਰ ਸਾਫ਼ਾ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਜੰਗੀਰ ।

ਪੂਰੋ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, "ਚਲਾ ਜਾ ਹੁਣ ਏਥੋਂ !"

ਜੰਗੀਰ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਫ਼ੇ ਦਾ ਲੜ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੋ ਲੱਡੂ ਕੱਢੇ ਤੇ ਪੂਰੋ ਦੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ । ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਲੱਡੂ ਫੜ ਲਏ ਤੇ ਮਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ।

ਪੂਰੋ ਨੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, "ਲੱਡੂ ਖਾ ਲੈ । ਦੱਸੀਂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ।"

ਜੰਗੀਰ ਖਾਲ ਟੱਪ ਕੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਭੱਤਾ ਤੇ ਲੱਸੀ ਦੀ ਬਲ੍ਹਣੀ ਸਿਰ ਤੇ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤ ਲੱਡੂ ਖਾਂਦਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।

14

ਮਿਰਚਾਂ ਵਾਲਾ ਸਾਧ

ਬਾਬਾ ਢੇਰੂ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਘੋਰੀ ਤੇ ਹਠੀ ਸਾਧ ਸੀ।

ਸਿੱਧਾਂ ਵਾਲੇ ਬੋਹੜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੱਕੇ ਚੌਂਤਰੇ ਉਤੇ ਸਿਰਕੀਆਂ ਤੇ ਝਾਫੇ ਜੋੜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਜਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬੋਹੜ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਡਾਹਣਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਮੋਟੇ ਡਾਹਣੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੁਸਾਂਗੜ ਵਾਂਗ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਰੇ ਦਾੜ੍ਹੇ ਚੌਂਤਰੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਦੁਆਰ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਦਾ ਮੱਥਾ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਸਨ।

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਧੂਣੇ ਉਤੇ ਲੰਗੜਾ ਚਰੰਜੀ ਬਾਹਮਣ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮੋਹੜੀ-ਗੱਡ ਅੰਨ੍ਹਾ ਨੱਥੂ ਆ ਬੈਠਦੇ। ਨਾਲ ਹੀ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਨਿਖੱਟੂ ਅਮਲੀ ਭੰਗੜ ਵੀ ਆ ਜੁੜਦੇ।

ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਚਾਹ ਦਾ ਦੇਗਚਾ ਧੂਣੇ ਉਤੇ ਰਿਝਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਅਫ਼ੀਮ ਤੇ ਸੁੱਖੇ ਦੇ ਗੱਫੇ ਵਰਤਦੇ।

ਬਾਬੇ ਦੇ ਕੋਲ ਮਿਰਚਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕੁੱਜਾ ਵੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਧੂਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵੰਡਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਿਰਚਾਂ ਦੀ ਲੱਪ ਇਸ ਉਤੇ ਸੁੱਟ ਦੇਂਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਵਾ ਵਿਚ ਕੌੜਾ ਧੂੰਆਂ ਚਿੜ-ਚਿੜ ਕਰਕੇ ਉਪਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦਾ।

ਉਹ ਆਖਦਾ, "ਓਏ ਕਮਲਿਉ! ਮਿਰਚਾਂ 'ਚ ਬੜੀ ਤਾਕਤ ਹੁੰਦੀ ਐ! ਹੱਡਾਂ ਨੂੰ ਹਲਦੀ ਜੋੜਦੀ ਐ ਪਰ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਤਰਾਉਟ ਦੇਣ ਲਈ ਮਿਰਚਾਂ।"

ਬਾਬੇ ਦੇ ਇਸ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਮਿਰਚਾਂ ਵਾਲਾ ਸਾਧ' ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਬਾਣੀਆਂ ਸੱਟੇ ਦਾ ਦੜਾ ਪੁੱਛਣ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਮਿਰਚਾਂ ਧੂੜ

ਕੇ ਪੱਕੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ।

ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸੇਠ ਜਾਤੀ ਰਾਮ ਨੇ ਸੱਟੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਕਮਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੰਡੀਓਂ ਆਏ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ ਅਫ਼ੀਮ ਤੇ ਚਰਸ ਦੀ ਭੇਟਾ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ। ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਹੋ ਕੇ ਕੋਈ ਚੋਂਦਾ-ਚੋਂਦਾ ਸ਼ਲੋਕ ਸੁਣਾਉਂਦਾ। ਉਹ ਇਸੇ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਵਰ ਸਮਝਦੇ।

ਬਾਬਾ ਗੜ੍ਹਕੇਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਗਾਲ੍ਹ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਜੋ ਗੁਣ-ਗੁਣ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦੀ—ਜਿਵੇਂ ਕੱਸੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਵਿਚ। ਜੋ ਚੀਜ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਬਾਬਾ ਉਸੇ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹ ਵਿਚ ਵਲ੍ਹੇਟ ਕੇ ਸੁਵਾਲੀ-ਭਗਤ ਦੇ ਗਿੱਟਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਰਦਾ : "ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਟਿੰਡਾਂ 'ਚ ਮਾਰਿਆ ਅਫ਼ਲਾਤੂਨੀ ਬੋਕਾ! ਤੇਰੀ ਬੁੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਪਾ ਦਿਆਂ ਲੋਹੇ ਦਾ ਸੁਰਮਚੂ! ਤੇਰੀ ਢਾਡੀ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣ ਚੀਨੇ-ਕਬੂਤਰ!"

ਸੱਟਈ-ਯਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਕੱਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਅੱਖਰਾਂ" ਜਾਂ "ਦੜੇ" ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਸੇਠ ਜਾਤੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਪਿੱਤਲ ਦਾ ਚਿੱਬ-ਖੜਿੱਬਾ ਕੋਲਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢੀ। ਜਾਤੀ ਰਾਮ ਨੇ ਪਿੱਤਲ ਦਾ "ਪਾਂਜਾ", ਤੇ ਕੌਲੇ ਦਾ "ਆਠਾ" ਜੋੜ ਕੇ ਅਠਵੰਜਾ (58) ਦਾ ਦੜਾ ਜਾ ਲਾਇਆ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਘੜਾ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਇਹੋ ਦੜਾ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ। ਜਾਤੀ ਰਾਮ ਦੇ ਵਾਰੇ-ਨਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ।

ਇਕ ਹੋਰ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਧੂਣੀ ਤੋਂ ਮਚਦੀ ਚੁਆਤੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ "ਮਾਂ ਦੇ ਤਨੂਰ" ਦੀ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢੀ। ਇਸ ਸੱਟਈ ਨੇ ਚੁਆਤੀ ਦੇ ਚਾਰ ਤੇ ਤਨੂਰ ਦੇ ਤੇਰਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਸਤਾਰਾਂ ਦਾ ਦੜਾ ਲਗਾਇਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੜਾ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਉੱਨੀ (19) ਸੇਠ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦਾ ਘਾਟਾ। ਪਰ ਲੰਗੜੇ ਚਰੰਜੀ ਬਾਹਮਣ ਨੇ ਖਿੱਝ ਕੇ ਆਖਿਆ : "ਕੰਜਰਾ, ਤੂੰ "ਮਾਂ" ਦਾ "ਦੂਆ" ਤਾਂ ਵਿਚ ਜੋੜਨਾ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ ਸੈਂ।"

ਬਾਬਾ ਢੇਰੂ ਪਿਛਲੇ ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਸੇ ਬੋਹੜ ਹੇਠਾਂ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੌੜੀ ਬੋਲੀ, ਸੁੱਖੇ ਤੇ ਅਫ਼ੀਮ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਅਤੇ ਜਣੇ-ਖਣੇ ਨਾਲ ਆਢ੍ਹਾ ਲਾਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਵਧਦੀ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਊਠਾਂ ਦਾ ਚੋਰ ਸੀ। ਉੱਚਾ-ਲੰਮਾ, ਢਾਂਗੇ ਵਰਗਾ ਅੜਬ ਜਵਾਨ। ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਖੱਬੀ-ਖਾਨ ਥਾਣੇਦਾਰ ਉਸ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਨਵਾ ਸਕਦਾ। ਸਾਰੇ ਥਾਣੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਭਗਵਾਂ ਚੋਲਾ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸਿੱਧਾਂ ਵਾਲੇ ਬੋਹੜ ਹੇਠਾਂ ਆ ਬੈਠਿਆ। ਇਥੇ ਕਈ ਅਮਲੀ ਸੇਵਕ ਉਸ ਦੀਆਂ ਚਿਲਮਾਂ ਭਰਨ, ਸੁੱਖਾ ਰਗੜਨ ਤੇ ਚਾਹ ਛਕਣ ਲਈ ਆ ਜੁੜੇ। ਜਦੋਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਤੇ ਕਰੋਪੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਂਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਸੇਵਕ ਇਸ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰ ਸਕਦਾ।

ਉਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਦਾ ਕੇਂਦਰ-ਬਿੰਦੂ ਸੁੱਖਾ ਰਗੜਣ ਵਾਲਾ ਘੋਟਣਾ ਤੇ ਕੂੰਡਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜੰਡ ਦਾ ਇਕ ਮੋਟਾ ਲੰਮਾ ਜਾਤੂ ਛਾਂਗ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਗੋਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਵਿਚ ਸੱਲ ਕੱਢਵਾ ਕੇ ਸੰਗਲ ਨਾਲ ਬੋਹੜ ਦੇ ਡਾਹਣੇ ਉਤੇ ਬੰਨ੍ਹ

ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਇਸ ਦੇ ਐਨ ਹੇਠਾਂ ਚੌਂਤਰੇ ਉਤੇ ਵੱਡਾ ਜੰਗੀ ਕੂੰਡਾ ਗੱਡ ਰਖਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਘੋਟਣੇ ਉਤੇ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀਆਂ ਲੀਰਾਂ ਤੇ ਟੱਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਜਣਾ-ਖਣਾ ਬਾਬੇ ਦੇ ਇਸ ਸਲੋਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾ ਸਕਦਾ । ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚੰਡੇ ਖ਼ਾਸ ਚੇਲੇ ਹੀ ਇਸ ਨਾਲ ਸੁੱਖਾ ਰਗੜਦੇ । ਟੱਲਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਬੋਹੜ ਉਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਗਿਰਝਾਂ ਉੱਡ ਜਾਂਦੀਆਂ ।

ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਸੁੱਖੇ, ਅਫ਼ੀਮ ਤੇ ਚਰਸ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ । ਧੂਣੇ ਲਈ ਲੱਕੜਾਂ ਬਾਬਾ ਖ਼ੁਦ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਲੱਕੜਾਂ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਗੁਹਾਰੇ ਨੂੰ ਪਾੜ ਲਾ ਕੇ ਪਾਥੀਆਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਆਨੰਦ ਬਾਬਾ ਆਪ ਮਾਣਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਨੀ ਵੇਲੇ ਦਾ ਚੋਰੀ ਦਾ ਠਰਕ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ।

ਬਾਬੇ ਦੇ ਡੇਰੇ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਬੀੜ ਸੀ । ਇਹ ਬੀੜ ਰਾਜੇ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂ ਸੀ । ਇਥੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੜਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਕਈ ਜਮਾਂਦਾਰ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਚੋਰੀ ਡੰਗਰ ਚਾਰਨ ਆਏ ਪਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਫ਼ੀ ਡੰਗਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਚੱਟੀ ਭਰਵਾ ਕੇ ਛਡਦੇ । ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਅਮਲੀ-ਠਮਲੀ ਵੀ ਲੱਕੜਾਂ ਵੱਢਣ ਆਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਮਾਂਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਜਾਂਦੇ । ਪਰ ਬਾਬੇ ਢੇਰੂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਸੀ ! ਹਨੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਬਾਬਾ ਕੁਹਾੜੀ ਨਾਲ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਖੜ-ਸੋਕੜ ਲੱਕੜ ਜਾਂ ਮੋਹੜੀ ਵੱਢ ਲਿਆਉਂਦਾ । ਇਸ ਨਾਲ ਧੂਣਾ ਅੱਠੇ-ਪਹਿਰ ਧੁਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ।

ਜਦੋਂ ਇਹ ਬੀੜ ਠੇਕੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤਾਂ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ ਸਿੱਧਾਂ ਵਾਲੇ ਡੇਰੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰ ਕੱਚਾ ਕੋਠਾ ਛੱਤ ਕੇ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਟਾਲ ਲਗਾ ਲਿਆ । ਇਹ ਟਾਲ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਜ਼ਖ਼ੀਰਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਗੱਡੇ ਭਰ-ਭਰ ਕੇ ਮੰਡੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ।

ਬਾਬਾ ਢੇਰੂ ਬੀੜ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੀ ਇਲਾਕਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ । ਠੇਕੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਇਉਂ ਲਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਧੂਣੇ ਉਤੇ ਪਾਣੀ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ । ਅਫ਼ੀਮ ਦੀ ਗੋਲੀ ਅੰਦਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਉਹ ਗੁਣਗੁਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਗਰਜਿਆ, "ਲੋਹੜਾ ਆ ਗਿਆ, ਇਹ ਟੋਪੀ-ਬਾਜਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੁਣ ਲੱਕੜਾਂ ਬੇਚ ਕੇ ਖਾਣ 'ਤੇ ਉਤਰ ਆਈ । ਹੁਣ ਇਸ ਨੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ।"

ਚਰੰਜੀ ਲੰਗੜੇ ਨੇ ਹਾਮੀ ਭਰੀ, "ਅੰਗਰੇਜ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਇਹ ਦਾਲ-ਖਾਣੀ ਜਾਤ ਹਰ ਚੀਜ ਨੂੰ ਬੇਚ ਬੱਟ ਕੇ ਟਕੇ ਖਰੇ ਕਰਨ ਉਤੇ ਲਗੀ ਹੋਈ ਐ । ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਨੱਥ ਵੀ ਬੇਚ ਕੇ ਖਾ ਜਾਣ ।"

ਅੰਨ੍ਹਾ ਨੱਥੂ ਘਰਕਿਆ, "ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਬਸ ਅੰਨ੍ਹੀ ਪੀਹੇ ਤੇ ਕੁੱਤੀ ਚੱਟੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਐ ।"

ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਤੇ ਚਰੰਜੀ ਟੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਸਲੋਤਰ ਦੁਆਲੇ ਸੁੱਖਾ ਰਗੜਨ ਬੈਠ ਗਏ । ਬਾਬੇ ਢੇਰੂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢਦੇ-ਕਢਦੇ ਟੂਲੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ ।

ਇਕ ਵਾਰ ਦਿਨ ਛਿਪੇ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਕੁਹਾੜੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੱਕੜਾਂ ਲੈਣ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਲੱਤ ਫੜ ਲਈ । ਉਸ ਨੇ ਕੁਹਾੜੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਕੁੱਤਾ

ਚਊਂ-ਚਊਂ ਕਰਦਾ ਨੱਸਿਆ । ਬਾਬੇ ਨੇ ਸੌ-ਸੌ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢੀ । ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ।

ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਲਾਹ-ਪਾਹ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਮੁਕੜੂ ਸਰੀਰ ਆਰੇ ਉਤੇ ਲੱਗੇ ਪੋਰੇ ਵਾਂਗ ਕੰਬਿਆ ਤੇ ਉਹ ਗੜ੍ਹਕਿਆ, "ਓਏ ਤੇਰੇ ਬਰਗੇ ਕਈ ਜੁੱਲੀ-ਚੱਕਾਂ ਦੇ ਅਸੀਂ ਭੂਤਨੇ ਕੱਢੇ ਨੇ । ਫੂਕ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਦੀ ਟਾਲੜੀ ਨੂੰ ਭਸਮ ਕਰ ਦਈਏ । ਜੇ ਸਾਡੇ ਡੇਰੇ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਬਸਣੈਂ ਤਾਂ ਸੁੱਟ ਉਰ੍ਹਾਂ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗੱਡਾ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਖਮ ਨਾਸ ਕਰ ਦੂੰ ।"

ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਤਲੀ ਉਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਚੂੰਢੀ ਰਖੀ ਤੇ ਫੂਕ ਮਾਰਨ ਲਈ ਅੱਖਾਂ ਅੱਡੀਆਂ ।

ਕਾਰਿੰਦਿਆਂ ਨੇ ਦੌੜ ਕੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ, "ਮਹਾਰਾਜ, ਐਡੀ ਕਰੋਪੀ ਨਾ ਦਿਖਾਉ !"

ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ ਗਲੋਂ ਬਲਾ ਟਾਲਣ ਲਈ ਟਾਲ ਤੋਂ ਇਕ ਖੜਪਾੜ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਬੇ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟੀ । ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੱਤਕ ਸਮਝਿਆ । ਕਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, "ਸਿੱਧਾਂ ਵਾਲਾ ਬਾਬਾ ਤਾਂ ਇਸ ਡੱਕੇ ਉਤੇ ਧਾਰ ਬੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦਾ । ਚੱਕ ਲੈ ਇਹ ਤੈਂਗੜੀ ! ਪਾ ਦੇਈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੇਬੇ ਦੇ ਸਿਵੇ 'ਤੇ !"

ਉਹ ਕੰਬਦਾ ਹੋਇਆ, ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ ਤੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਦੀ ਭੈਣ ਦੇ ਚੀਨੇ ਕਬੂਤਰ ਉਡਾਉਂਦਾ ਡੇਰੇ ਆ ਵੜਿਆ ।

ਠੇਕੇਦਾਰ ਦੇ ਟਾਲ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੱਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ । ਜਦੋਂ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਗੱਡਾ ਟਾਲ ਤੋਂ ਮੰਡੀ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਧੂਣੇ ਉਤੇ ਚਿਮਟਾ ਖੜਕਾ ਕੇ ਤੇ ਮਿਰਚਾਂ ਦੀ ਲੱਪ ਸੁੱਟ ਕੇ ਸਰਾਪ ਦੇਂਦਾ ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਰਾਪ-ਭਾਖਾ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਗੱਡ ਰਖਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੀਰ-ਤੁਫੰਗ ਠੇਕੇਦਾਰ ਦੇ ਟਾਲ ਵਲ ਚਲਦੇ । ਪਰ ਠੇਕੇਦਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਨਿੱਤ ਲੱਕੜਾਂ ਦੇ ਗੱਡੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਡੀ ਵਲ ਲੰਘਦੇ ਸਨ ।

ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰਾਪ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਦੇ ਬੀਜ-ਨਾਸ ਲਈ ਜਲ-ਧਾਰਾ ਆਰੰਭ ਲਿਆ ।

ਉਂਜ ਅੱਜ ਤੀਕ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ । ਅਫ਼ੀਮ ਸੁੱਖਾ ਛੱਕਣ ਤੇ ਭਸਮਾਂਤਰ ਭਾਖਾ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਰਮ-ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੁੜਿਆ । ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਕੱਬੇ ਅੜਬ ਸੁਭਾ ਤੇ ਹਠਧਰਮੀ ਅੱਗੇ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਤੁੱਛ ਟਾਲ ਚੀਜ਼ ਹੀ ਕੀ ਸੀ ।

ਮਾਘ ਦੀ ਠੰਢ ਤੇ ਠੱਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਜਲ-ਧਾਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਸੱਤ ਕੋਰੇ ਘੜੇ ਟੋਭੇ ਵਿਚੋਂ ਭਰ ਕੇ ਚੌਂਤਰੇ ਉਤੇ ਰੱਖ ਲਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਖੰਮਣੀਆਂ ਬੰਨ ਕੇ ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹੇ ।

ਤੜਕੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੱਤੇ ਘੜੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਪੁਆ ਲਏ । ਠੁਰ-ਠੁਰ ਕਰਦਾ ਕੁੰਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਪਾਟੀ ਜੁੱਲੀ ਵਲ੍ਹੇਟ

ਕੇ ਧੂਣੇ ਉਤੇ ਆ ਬੈਠਾ । ਅੱਜ ਬਾਬੇ ਨੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਸ਼ਾਦ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਵਰਤਾਇਆ ।

ਗਿਆਰਾਂ ਵਜਦੇ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਕਈ ਛਿੱਕਾਂ ਆਈਆਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ । ਸ਼ਾਮ ਤੀਕ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਹ ਪਛਣੋਂ ਹਟ ਗਈ । ਸਾਰੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫ਼ਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ ।

ਚਰੰਜੀ ਲੰਗੜਾ ਬੋਲਿਆ, "ਨਾਗਣੀ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਵੀ ਕਦੇ ਜਲ-ਧਾਰਾ ਕਰਦੇ ਨੇ ? ਛੇਤੂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਲੈ ਚਲੋ । ਇਥੇ ਤਾਂ ਠੱਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰ ਜਾਊ ।"

ਸੇਠ ਜਾਤੀ ਰਾਮ ਨੇ ਇਲਾਜ ਦੇ ਖ਼ਰਚ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਲਿਆ । ਮੋਟੀ ਰਜਾਈ ਤੇ ਲਾਲ ਗਦੇਲਾ ਲਿਆ ਕੇ, ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਲੋਕ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਪਾ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ । ਉਥੇ ਉਸ ਦੀ ਟਹਿਲ-ਸੇਵਾ ਹੋਣ ਲੱਗੀ । ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਦਾ ਤਾਪ ਉਤਰ ਗਿਆ ।

ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਧੂਣਾ ਕਾਇਮ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਲਾਲ ਗਦੇਲੇ ਉਤੇ ਰਜਾਈ ਵਲ੍ਹੇਟੀ, ਮਟੂਕਣੀ ਮਾਰੀ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ । ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਗੋਹਾ-ਕੂੜਾ ਲਿਜਾਂਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਪਾਲੀ-ਮੁੰਡੇ ਲੰਘਦੇ । ਕਈ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਪਾਲੀ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਕੋਈ ਟਿਚਕਰ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਖੰਡ-ਪਾਠ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਂਦਾ । ਗੋਹਾ-ਕੂੜਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਪੱਲਾ ਲੈ ਕੇ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀਆਂ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਤੜਕੇ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਪਾਲੀਆਂ ਨੇ ਜਦ ਟਿਚਕਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਟੂਕਣੀ ਮਾਰੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾਈ ਗਲੀ ਵਲ ਝਾਕਦਾ ਰਿਹਾ । ਜਦ ਖੰਘੂਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਦਾਤਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨੰਬਰਦਾਰ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਫ਼ਤਹਿ ਬੁਲਾਈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਹਿਲ ਬੈਠਾ ਝਾਕਦਾ ਰਿਹਾ । ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਲੰਗੜਾ ਚਰੰਜੀ ਬਾਹਮਣ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਨੱਥੂ ਆ ਗਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿੜਕ ਸੁਣ ਕੇ ਵੀ ਬਾਬਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਿਕਟਿਕੀ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ।

ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ । ਚਰੰਜੀ ਬਾਹਮਣ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਹਲੂਣਿਆ ਤੇ ਇਕਦਮ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਰਾਮ-ਰਾਮ ਉਚਾਰਿਆ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਆਖਿਆ, "ਬਾਬਾ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ !"

ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਬੈਠਾ-ਬੈਠਾ ਹੀ ਆਕੜ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਦਾਹ-ਸੰਸਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲੱਗੇ । ਕਿਸੇ ਨੇ ਖੱਦਰ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਫੁਲਕਾਰੀ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਘਰਾਂ ਨੇ ਇਕ-ਇਕ ਲੱਕੜ ਉਸ ਦੀ ਚਿਤਾ ਲਈ ਭੇਟ ਕੀਤੀ । ਚਾਰ ਗੱਡੇ ਲੱਕੜਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ।

ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਇਹੋ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬੋਹੜ ਲਾਗੇ ਹੀ ਬਾਬੇ ਦੀ ਸਮਾਧ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ ।

ਚਰੰਜੀ ਬਾਹਮਣ, ਅੰਨ੍ਹਾ ਨੱਥੂ ਤੇ ਅਮਲੀ ਭਗਤ ਮੂਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ । ਸੇਠ ਜਾਤੀ ਰਾਮ ਨੇ ਚੰਦਨ ਦੀ ਲੱਕੜ ਪਾਈ । ਸਾਮਗਰੀ ਵਿਚ ਘਿਓ, ਤਿਲ ਤੇ ਗੁੱਗਲ ਦਾ ਢੇਰ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਸੂਰਜ ਅਸਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਚਿਤਾ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਬਲ ਉਠੇ ।

ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਟੋਭੇ ਉਤੇ ਹੱਥ-ਮੂੰਹ ਧੋ ਕੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਘਰੀਂ ਆ ਗਏ । ਪਰ ਚਰੰਜੀ ਤੇ ਨੱਥੂ ਚਿਤਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਬੈਠੇ ਰਹੇ । ਹਨੇਰੇ ਹੋਏ ਉਹ ਵੀ ਉਠ ਆਏ ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲਾ ਕੇ ਮੁੜਦੇ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਦੋ ਮੁੰਡੇ ਸਿੱਧਾਂ ਵਾਲੇ ਡੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਿਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿ ਥੱਲੇ ਪਈਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲ ਜਾਣ, ਅੰਗਾਰਿਆਂ ਵਾਲੀ ਸੁਆਹ ਨੂੰ ਡਾਂਗ ਨਾਲ ਫਰੋਲਿਆ । ਯਕਦਮ ਦੋਵੇਂ ਕੂਕਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਵਲ ਨੱਸ ਉਠੇ ।

ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹੋ-ਸਾਹ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾਈ, "ਬਾਬੇ ਦਾ ਕੰਕਾਲ ਤਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਐ । ਲੱਕੜਾਂ ਮੱਚ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਈਆਂ ।"

ਸਭ ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਸਨ । ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਧਾਂ ਵਾਲੇ ਡੇਰੇ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਸੀ ।

ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਲੱਖਣ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਸੀ, "ਅਫ਼ੀਮ ਤੇ ਸੁੱਖੇ ਨਾਲ ਹੱਡੀਆਂ ਲੋਹਾ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ ।" ਕੋਈ ਆਖਦਾ, "ਜਲ-ਧਾਰਾ ਅਧੂਰਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਉਸੇ ਦਾ ਫਲ ਸੀ ।" ਕੋਈ ਅਸਚਰਜ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਕਿ ਚਾਰ ਗੱਡਿਆਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਹਾਥੀ ਫੂਕ ਲਉ ।

ਬਾਬੇ ਦੀ ਆਤਮਾ ਅਜੇ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ।

ਚਰੰਜੀ ਬਾਹਮਣ ਨੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੋਚ ਨਾਲ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, "ਬਾਬੇ ਦਾ ਕਿਰਿਆ-ਕਰਮ ਪੂਰਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਿੰਡ 'ਤੇ ਕੋਈ ਆਫ਼ਤ ਟੁੱਟੂਗੀ ।"

ਅਜੀਬ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਦੇਹ ਹਾਲੇ ਤੀਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੜ ਕੇ ਢੇਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਉਸੇ ਥਾਂ ਫਿਰਦੀ ਹੋਵੇ ।

ਕਾਣਾ ਨੱਥੂ ਬੋਲਿਆ, "ਓਇ ਤੁਸੀਂ ਪੰਡਤਾਈ 'ਚ ਪੈ ਗਏ । ਘਿਉ, ਸਾਮਗਰੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਓ । ਜਾ ਕੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਮਿਰਚਾਂ ਵਾਲਾ ਕੁੱਜਾ ਲਿਆਉ ।"

ਇਕ ਚੇਲਾ ਦੌੜਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਹੜ ਹੇਠ ਗਿਆ ਤੇ ਕੁੱਜਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ ।

ਚਰੰਜੀ ਨੇ ਮਿਰਚਾਂ ਦਾ ਕੁੱਜਾ ਚਿਤਾ ਉਤੇ ਉਲਟ ਦਿੱਤਾ । ਅੱਗ ਦਾ ਲਾਲ ਧੂਆਂ ਚਿੜ-ਚਿੜ ਕਰਦਾ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਚੁਫੇਰੀਂ ਕੌੜੀ ਬਾਸ ਫੈਲ ਗਈ ।

ਬਾਬੇ ਦੀ ਆਤਮਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਈ ।

